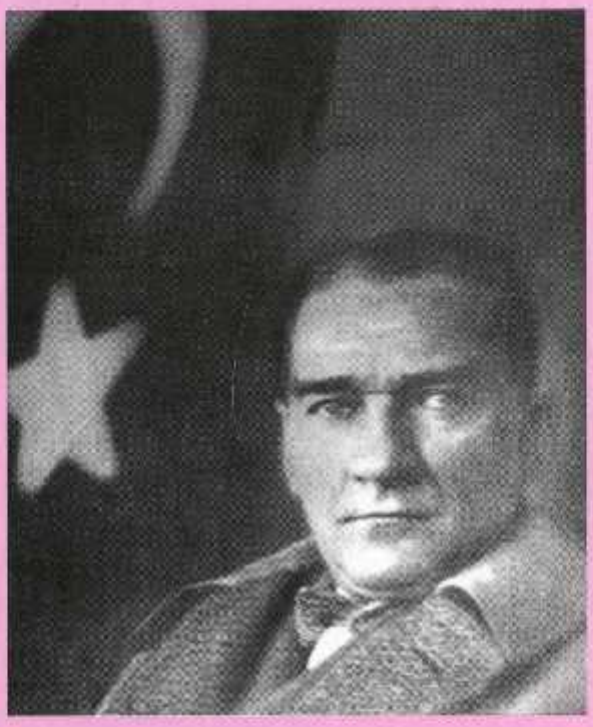
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
ISSN 1011-727X

FAHRİ KAYADİBİ
AHMET VEHBİ ECER
VEYSİ AKIN
HİKMET ÖKSÜZ
GÖKHAN ÇETİNSAYA
B. KEMAL YEŞİLBURSA
YÜCEL GÜÇLÜ
YUSUF SARINAY
NURİ KÖSTÜKLÜ
ABDULLAH AKTAŞ
BERNA TÜRKDOĞAN

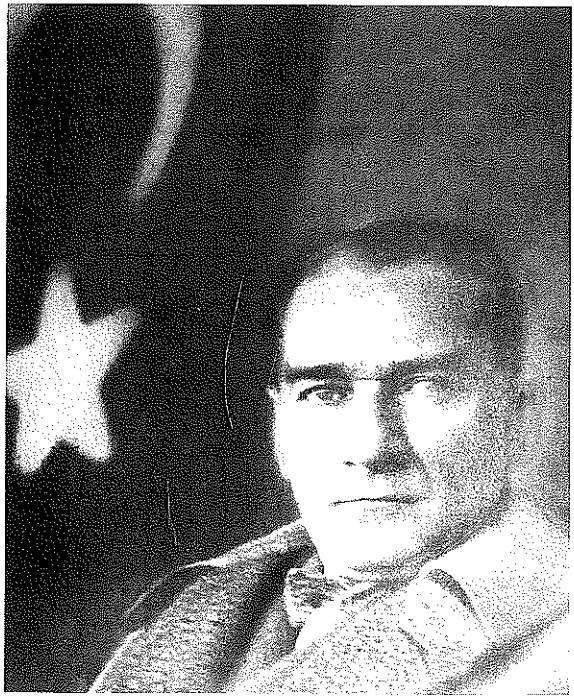
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XVI **KASIM 2000** **Sayı: 48**

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

FAHRİ KAYADİBİ
AHMET VEHBİ ECER
VEYSİ AKIN
HİKMET ÖKSÜZ
GÖKHAN ÇETİNSAYA
B. KEMAL YEŞİLBURSA
YÜCEL GÜÇLÜ
YUSUF SARINAY
NURİ KÖSTÜKLÜ
ABDULLAH AKTAŞ
BERNA TÜRKDOĞAN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XVI **KASIM 2000** **Sayı: 48**

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

DOÇ. DR. FAHRİ KAYADİBİ : Atatürk'ün Dinî Yönü ve Din Eğitimine Bakışı.....675

DR. AHMET VEHBİ ECER : Atatürkçü Düşüncedeki Laiklik Türkiye Gerçeklerine Uygundur.....699

YRD. DOÇ. DR. VEYSİ AKIN : Selanik Atatürk Evi ve Müze Haline Getirilmesi.....711

YRD. DOÇ. DR. HİKMET ÖKSÜZ : Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları 753

DOÇ. DR. GÖKHAN ÇETİNSAYA : Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk - İran İlişkileri, 1919-1925.....769

B. KEMAL YEŞİLBURSA : A General Reviev of Turkey's Internal affairs During The Demokrat Party Period According to British Documents, 1950-60 797

DR. YÜCEL GÜÇLÜ : Portrait of a Secretary - General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs: Numan Menemencioğlu.....837

Levent Şahverdi Arşivi

YRD. DOÇ. DR. YUSUF SARINAY : Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme 857

KONFERANSLAR

PROF. DR. NURİ KÖSTÜKLÜ : Atatürk ve Millî Mücadeleyi Anlamak veya Türk İnkılâp Tarihinde Terminoloji Meselesi 889

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NDEN HABERLER

ŞB. MD. ABDULLAH AKTAŞ -
UZM. YRD. BERNA TÜRKDOĞAN : Atatürk Araştırma Merkezi'nin 2000 Yılı Fuar Faaliyetleri 915

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XVI KASIM 2000 Sayı: 48

ATATÜRK'ÜN DİNÎ YÖNÜ VE DİN EĞİTİMİNE BAKIŞI

Doç. Dr. Fahri KAYADİBİ*

Giriş

Atatürk, Atatürkçülük ve onun ilkeleri iyi bilinmeli ve doğru tanıtılmalıdır. Asla da istismar edilmemelidir.

Atatürk'ün dîni yönü ya tam tanıtılamadığından ya da iyi niyetli olmayan bazı kişilerin yanlış tanıtma çabalarından bir takım çevrelerde o bir din düşmanıymış şeklinde yanlış imaj uyandırılmıştır. Atatürk'ü din düşmanıymış gibi gösterilmesi ya kasıtlıdır ya da bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Bidat ve hurafeleri dindenmiş gibi kabul eden bazı kimseler, onun bunları dinden arındırmak için yaptığı çabaları dine karşı hareketlermiş gibi değerlendirdikleri de bilinen bir gerçektir. Diğer taraftan dini çıkarlarına alet edenlerin de kendilerinin bu tutumlarına karşı mücadele veren Atatürk'ü dine karşıymış gibi gösterme çabaları olmuştur. Bir de Atatürk paralelinde görünerek Atatürk'ü dine karşıymış gibi gösteren bazı kimseler var ki bunlar da bu tutumlarıyla zararlı olmaktadırlar. Bu durumlar ise Atatürk'ün dini yönü konusunda zihinlerde karışıklıklar meydana getirmektedir. Bunun için Atatürk'ün samimi inançlılığı, İslam dininin özüne bağlılığı, İslam dinine olan hizmetleri her fırsatta topluma anlatılmalıdır.

Gerek Atatürk lehine din aleyhtarlığı yapılırken, gerekse din lehine Atatürk aleyhtarlığı yapılırken Atatürk'ü dine karşı gibi gösterme tak-

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Levent Şahverdi Arşivi

tiğinde birleşen, fakat maksatları ve hedefleri değişik olan bu iki ayrı kesimin propaganda ve baskı gücü öyle boyutlara varmış ki bazen dindar olmakla Atatürkçü olmak birbirine zıt olarak telakki edilmiştir. Oysa bu durum hiç de öyle değildir. Atatürk hayatı boyunca din aleyhine bir tek söz söylemediği gibi tam tersine dini, gerçek dindarı, hakiki din adamını öven, din eğitiminin önemini belirten ve müslümanlığından dolayı iftihar ettiğini dile getiren çok sayıda sözleri vardır. Kendisinin iyi bir din eğitimi aldığı konuşmalarındaki zengin dini bilgilerden anlaşılmaktadır. 07.02.1923 tarihinde Balıkesir Paşa Camii'nde irad ettiği hutbesi kendisinin din konusunda da bir uzman olduğunu açıkça göstermektedir.

Esasen Atatürk'ün hayatına baktığımızda, son derece önemli bir manzara ile karşılaşırız. Bir kere o, yaşadığı devrin din kültürüne oldukça üst seviyede sahip müslüman ve mütedeyyin bir ana-babadan dünyaya gelmiş biridir ve ilk dini bilgilerini de onlardan bilhassa annesinden almış ve onun tarafından yetiştirilmiştir. Annesi Zübeyde Hanım, onu, geleneklere uygun olarak ilahilerle, yani Âmin Alayı ile mahalle mektebine başlatmıştır. İlk öğrenimini gördüğü Şemsi Efendi Mektebi ve daha sonra devam ettiği Selânik Mülkiye İdadisi, devrinin şartları içinde ciddi dini bilgiler veren öğretim kuruluşlarıydı. Hatta daha sonra girdiği Selânik Askeri Rüştiyesi de, Manastır Askeri İdâdisi de, programlarında aynı ciddiyet ve seviyede din kültürü veren müesseselerdi. Onun Kur'an-ı Kerimi anlayacak kadar Arapça bildiği de göz önünde bulundurulursa dinî konulardaki uzmanlığı daha da iyi anlaşılmış olur.

Biz burada Atatürk'ün kendi yaşayışından ve din konusundaki kendi sözlerinden örnekler vererek onun gerçek dînî yönünü ortaya koymaya çalışacağız. Böylece her iki kesimin tuttuğu yanlışlık ve gerçekler ortaya konacaktır.

Dinin Lüzumu Konusundaki Görüşleri

"Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur."[1]

---

1 **Laiklik ve Atatürk'ün Laiklik Politikası,** Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Ankara-1998,s.45; Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara-1971, s.206.

Levent Şahverdi Arşivi

"Din vardır ve lazımdır. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi; fakat bina uzun asırlardır ihmale uğramış. Harçlar döküldükçe yeni harç yapıp binayı takviye etmek lüzumu hissedilmemiş. Aksine olarak bir çok yabancı unsur (tefsirler, hurafeler gibi) binayı fazla hırpalamış. Bugün bu binaya dokunulamaz, tamir de edilmez. Ancak zamanla çatlaklar derinleşecek ve sağlam temeller üzerinde yeni bir bina kurmak lüzumu hasıl olacaktır."[2]

"Milletimiz, din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete maliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet, milletimizin kalb ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz."[3]

"Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için, akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır."

"Türk Milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura aykırı ilerlemeye mani hiç bir şey ihtiva etmiyor...(1923)

"Bizim dinimiz milletimize aşağılık, miskin ve hor görülmeyi tavsiye etmez. Aksine Allah'da Peygamber de insanların ve milletlerin yücelik ve şereflerini muhafaza etmelerini emreder."[4]

M. Hayri Egeli, "Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar" isimli eserinde şu olayı naklediyor:

"Atatürk için dinsiz diyenler oldu. Bunu bir moda imiş gibi yayanlar vardı. Onun laik anlayışını dinsiz gibi göstermekte fayda bulanlar oldu. Halbuki Atatürk yobaz aleyhtarı idi. Size başımdan geçen bir vak'ayı naklederek başlayayım:

---

2 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,** Ankara-1971, s.206.
3 Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s.210
4 **Söylev ve Demeçler,** II,90; Ethem Ruhi Fığlalı, **Atatürk ve Din,** Millî Eğitim, Ankara-1981, s.134-135.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir gün Necip Ali O'na:

Efendim, Münir Hayri namaz kılar, dedi.

En yakın bir dostumun beni bu şekilde takdim ettiğini gören beni sevmeyenler, şimdi kovulacağımı zannederek gülüştüler.

Atatürk'le aramızda şu konuşma geçti:

-Sahi mi?

-Evet, Paşam.

-Niçin namaz kılıyorsun?

-Namaz kılınca içimde bir huzur ve sükûn hissederim.

Atatürk demin gülenlere döndü:

-Batmak üzere olan bir gemide bulunsanız, herhalde, yetiş Gazi, demezsiniz; Allah, dersiniz. Bundan tabii ne olabilir.

Sonra bana döndü:

-Dünyadaki işlerine zarar getirmemek şartıyla namazını kıl, heykel yap, resim de.

Atatürk asla dinsiz değildi, laikti. Taassubun şiddetli düşmanıydı. Medreseleri lağvettirdiği zaman, yakınında bulunanlardan rahmetli Gâlib'e:

-Yahya Galib Bey, Müslümanlıkta rahiplik yoktur. Medreseler, eski Türklerin kurdukları modern zihniyette üniversitelerin, taassubun elinde ıslah olmayacak kadar tereddiye uğramış harabeleridir. Bunları ne ıslah, ne de idame ettirmek kabildir. Yıkmaktan kastımız budur. Müslümanlıkta imam, cemiyetin en üstün adamıdır. Dört beş yüzyıl birbirini tutmayan içtihatlarla, esen rüzgarlara göre verilmiş fetvalarla inançlarıyla oynanan Türk milletinin din duygularını, bir süre skolastik cahilin eline bırakamayız. İlerde bu işi bizzat elime alacağım."[5]

---

5 Sadi Borak, **Atatürk ve Din,** İstanbul-1962, s.79-80.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, 16 Mart 1923'te Adana'da Türk Ocağı'nda esnaf ve san'atkârlara yaptığı hitabede şöyle diyor:

"...Bilhassa bizim dinimiz için herkesin elinde bir miyar vardır. Bu miyarla hangi şeyin bu dine uygun olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa halkın menfaatine uygundur, biliniz ki, o bizim dinimize de uygundur. Bir şey akıl ve mantığa, milletin menfaatine muvafıksa kimseye sormayın, o şey dinidir. Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın tetabuk ettiği bir din olmasaydı ekmel olmazdı, ahir din olmazdı.

Büyük dinimiz çalışmayanın insanlıkla alakası olmadığını bildiriyor. Bazı kimseler asri olmayı kafir olmak sayıyorlar. Asıl küfür, onların bu zannıdır. Bu yanlış tefsiri yapanların maksadı, İslamların kafirlere esir olmasını istemek değil de nedir?! Her sarıklıyı hoca sanmayın. Hoca olmak sarıkla değil, dimağladır."[6]

Alıntılanan görüşlerinde görülmektedir ki Atatürk, İslam'a içtenlikle bağlıdır ve dinin özgün haliyle korunup yaşanılmasını istemektedir. İslam'ın akıl, ilim, fen ve mantık dini olduğunu, insanlara ve milletlere kimlik ve kişilikleriyle yaşama anlayışı telkin ettiğini belirtmektedir. Bu sebeple, Türk Milleti'nin dinini öğrenmesi ve daha dindar olması gerektiğini söylemektedir.

Hz. Muhammed (Sav) Hakkındaki Görüşleri

Atatürk'ün Hz. Muhammed (sav) hakkındaki görüşlerini bizzat kendisinin çeşitli yerlerde çeşitli nedenlerle söylediği sözlerinden anlamaktayız. Atatürk , Hz. Muhammed'ten saygı ve övgüyle söz etmiştir ve aleyhinde söz edenlere karşı onu her zaman savunmuştur.

Atatürk, Hz. Muhammed (sav) hakkında şöyle diyor:

"O Allah'ın birinci ve en büyük kuludur. Onun izinden bugün mil-

---

6 Sadi Borak, **a.g.e.,** s.33; Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler,** Ankara-1969, s.66-61.

Levent Şahverdi Arşivi

yonlarca müslüman yürüyor. Benim, senin adın silinir; fakat sonuca kadar o ölümsüzdür."[7]

"Son Peygamber olan Muhammed Mustafa (sav) 1394 yıl önce Rumi Nisan ayı içinde Rebiulevvel ayının Onikinci Pazartesi gecesi sabaha doğru tan yeri ağarırken doğdu. Gün doğmadan... Bugün o gündür. İnşaallah büyük tesadüftür. Gerçekten Arap tarihiyle bu akşam doğum gününün yıldönümüne rastlıyor.Hz. Muhammed, çocukluk ve gençlik günlerini geçirdi. Fakat henüz Peygamber olmadı. Yüzü nurlu sözü ruhani, olgunluk ve görünüşte eşsiz, sözünde doğru, yumuşak huylu ve insanlıkta ötekilere üstün olan Muhammed Mustafa önce bu özel vasıflar ve seçkinliğiyle kabilesi içinde "Muhammedü'l-emin" oldu. Muhammed Mustafa, Peygamber olmadan önce kavminin sevgisine, saygısına, güvenine ulaştı. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet ve kırküçüncü yaşında risalet geldi. Fahrialem Efendimiz sonsuz tehlikeler içinde bitmez sıkıntı ve zorluklar karşısında yirmi yıl çalıştı ve İslam dinini yerleştirmek için peygamberlik görevini yapmayı başardıktan sonra cennetin en yüksek tabakasına ulaştı. Kendisinin irşadına ulaşmış olan müslümanlar ve özellikle seçkin sahabe pekçok gözyaşı döktüler. Fakat insanlık gereği olan bu üzüntülü durumun faydasız olduğunuz hemen anlayan anlayışlı kişiler, Peygamberin arkasından ağlamak değil, ümmetin işlerini bir an önce güzel yürütmeye ulaştıracak tedbiri almak inancıyla toplandılar. Resul-i Ekrem'e halife olacak bir emir seçilmesi söz konusu edildi. Hz. Peygamber, dostu olan Hz Ebubekir'den şahsen çok hoşlanırdı. Son nefeslerini yaşarken Ebubekir'in kendisine halef olmasının uygun olacağını değişik şekillerde işaret de buyurmuşlardı."[8]

Atatürk, 30.10.1922 tarihli Meclis konuşmasının başlangıcında, Peygamberlerin gönderilmesindeki ilahi usule, dinimizin son din ve Hz. Peygamber oluşundaki hikmete temas ederken şöyle diyor:

---

7 Utkan Kocatürk, **a.g.e.**, s.208

8 **Nutuk-Söylev**, II.cilt, Ankara, T.T.K. Yayınları, 1989, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, s.106-108.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ey arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür. Adat-ı ilahiyyenin tecelliyatına bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta iki devirde mütalaa olunabilir. İlk devir, beşeriyetin sabavet ve şehabet devridir. İkinci devir, beşeriyetin rüşt ve kemal devridir. Beşeriyetin birinci devrede tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi, yakından maddi vasıtalarla kendisiyle iştigal edilmeyi istilzam eder. Allah, kulların lazım olan nokta-i tekamüle vüsulüne kadar, içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla iştigali, lazime-i uluhiyetten addeylemiştir. Onlara Hz Adem aleyhisselamdan itibaren mazbut ve gayr-ı mazbut bildirilen ve bildirilmeyen namütenahi denecek kadar çok nebiler, peygamberler ve rasuller göndermiştir.

Fakat Peygamberimiz vasıtasıyla en son hakayık-ı diniyye ve medeniyyeyi verdikten sonra artık beşeriyetle bilvasıta temasta bulunmağa lüzum görmemiştir. Beşeriyetin derece-i idrak, tenevvür ve tekemmülü, her kulun doğrudan doğruya ilhamat-ı ilahiyye ile temas kabiliyetine vasıl olduğunu kabul buyurmuştur. Ve bu sebepledir ki, Cenab-ı Peygamber, Hatemü'l-Enbiya olmuştur ve kitabı, Kitab-ı Ekmeldir."[9]

Atatürk'ün son Peygamber Hz. Muhammed hakkındaki bu sevgi, saygı ve takdir dolu sözlerini duyan ve okuyan hiç bir kişi onu din düşmanı gösteremez. Bilakis onun dindarlığına hayranlık duyar.

Atatürk, Hz. Muhammed (sav) den takdirle bahsederken o devirler için de hep "Hz. Peygamberin zaman-ı saadetlerinde..." diye saygı kelimeleri kullanırdı. Ayrıca Peygamber Efendimizin dirayetli bir devlet adamı, iyi bir başkumandan olduğunu da sık sık tekrarlardı."[10]

Atatürk, ölümünden onbeş gün kadar önce dünyadaki müslümanlara gönderdiği mesajında:

-Bütün dünyanın müslümanları Allah'ın son Peygamberi Hz. Muhammed (sav) in gösterdiği yolu takip etmeli ve verdiği talimatları tam ola-

---

9 Sadi Borak, **a.g.e.,** s.17.
10 Gotthart Jaschke, "Yeni Türkiye'de Kur'an-ı Kerim Kursları," (Tercüme:Nimet Arsan), **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi,** cilt:5, cüz:1-4, İstanbul-1973, s.62-63.

Levent Şahverdi Arşivi

rak tatbik etmeli. Tüm müslümanlar Hz. Muhammed'i örnek almalı ve kendisi gibi hareket etmeli; İslamiyetin hükümlerini olduğu gibi yerine getirmeli. Zira ancak bu şekilde insanlar kurtulabilir ve kalkınabilirler.

Mustafa Kemal Atatürk, bu mesajı Başbakan ve Dışişleri Bakanı vasıtasıyla dünyaya açıkladı.

Atatürk'ün bu mesajı, kendisinin ne kadar dindar ve gerçek müslüman olduğunu açıkça gösteriyor. Onun için Büyük Önder'e olan sevgimiz, saygımız ve bağlılığımızı isbatlayabilmek ve tazeleyebilmek için bu mesajı hatırlamalıyız. Atatürk'ün ruhunu şad etmek istiyorsak, son sözlerine göre hareket etmeliyiz. Doğrusu Büyük Türk Liderinin son mesajı, müslümanlar için yeni bir hayatın müjdecisi olabilir. Müslümanlar Atatürk'ün sözlerine uyarak hem dünyada, hem ahirette yüksek mertebeye erebilirler.[11]

Atatürk'ün Kur'an-ı Kerim Hakkındaki Görüşleri ve Çalışmaları

Cumhuriyetin ilanından hemen sonraları Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercümesi ve tefsiri üzerinde büyük bir yarış ve faaliyet görülmektedir.

Atatürk, 1930 yılında, müslümanlar gerçek dinlerini öğrensinler diye, Kur'an'ı Türkçeye, yeni harflerle tercüme ettirmiş ve ayrıca, Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bir kitabı çevirtmiştir.[12]

Hadimli Mehmet Vehbi Efendi'nin "Hülasat'ül-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an" isimli eseri ile Muhammed Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir" isimli eseri de dahil olmak üzere, Cumhuriyetin ilk onbeş yılında, Kur'an-Kerim'in tercüme ve tefsirine dair yazılıp neşredilen eser sayısı dokuza varmaktadır.[13]

---

11 Nedim Sabaî, **Atatürk,** (Urduca Yayınlarda) , A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya F. Yayınları, A.Ü. Basımevi, s.102, (Trc.Prof.Dr. Harif Faruk)
12 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** III, s.85.
13 Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi,** 5/1928-1931.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan Elmalılı Hoca'nın tefsirini, Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesine konulan tahsisatla yazdırıldığını, başlangıçta mealin Mehmet Akif Bey merhum tarafından yapılmasının kararlaştırıldığını, fakat Mehmet Akif Bey'in bilahare bu görevi bırakıp, aldığı avansı da iade etmesi üzerine, hem mealin, hem de tefsirin Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Hoca tarafından yapıldığını biliyoruz.[14]

Atatürk, Kur'an-ı Kerim"in Türkçeye çevrilmesinin gerekçesi konusunda şöyle diyordu: "Türkler dinlerinin ne olduğunu bilmiyorlar, bunun için Kur'an Türkçe olmalıdır."[15]

"Türk Kur'an'ın arkasından koşuyor; fakat onun ne dediğini anlamıyor; içinde ne var, bilmiyor ve bilmeden tapınıyor. Benim maksadım arkasından koştuğu kitapta neler olduğunu Türk anlasın.[16]

Ramazan Ayında Kur'an Okutması

Atatürk'ün Kur'an-ı Kerim'e karşı ilgisi, sadece O'nun Türkçeleştirilmesi ve camilerde Türkçesinin de açıklanması konularına münhasır değildir. O, Kur'an-ı Kerim'in nazm-ı celilini de daima zevkle ve huşu ile dinlemiştir. Bilhasa Ramazan aylarında buna özen gösterirdi. Bu konuda Hafız Yaşar Okur şöyle diyor:

"Ramazanların Atam için çok büyük bir önemi vardı. Ramazan gelir gelmez incesaz heyeti Çankaya Köşkü'ne giremezdi. Kandil geceleri de saz çaldırmazlardı. Sadece beni huzurlarına çağırır, Kur'an-ı Kerim'den bazı sureler okuturlardı. Ben okurken gözleri bir noktaya takılır, derin bir huşu ile dinlerlerdi. Ruhen çok mütelezziz olduğu her halinden anlaşılırdı.

Ramazanlarda bir ay müddetle Hacı Bayram-ı Veli ve Zincirlikuyu camilerinde şehitlerimizin ruhuna hatm-i şerif okumamı emrederlerdi... Büyük Atatürk bir çok vesilelerle şöyle demiştir:

---

14 Ahmet Gürtaş, **Atatürk ve Din Eğitimi,** Ankara-1997, s.39.
15 Osman Ergin, **a.g.e.,** s.,5/1957
16 Osman Ergin, **a.g.e.,** 5/1950

Levent Şahverdi Arşivi

-Mukaddes mihrabı, cehlin elinden alıp ehlinin eline vermek zamanı gelmiştir.

Bunu, dini davranışlarına daima düstur yapmışlardır. Peygamber Efendimizden de büyük takdirle bahsederlerdi. O devirler için hep "Hz. Peygamber'in zaman-ı saadetlerinde..." diye saygı kelimeleri kullanırlardı. Ayrıca Peygamber Efendimizin dirayetli bir devlet adamı, iyi bir başkumandan olduğunu da sıksık sık tekrarlardı."[17]

Atatürk'ün Kur'an dinlemeyi sevdiğine dair, Florya Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde cereyan eden bir olayla ilgili hatırasını da Mahmut Baler şöyle anlatıyor:

Atatürk, Hafız Yaşar'a hiddetle bağırdı:

-Sen nerdesin be adam! Hafız nerde diye ne zaman sorsam seni bulamazlar, hastadır derler. Ama yalan, sen temaruz ediyorsun.Yani yalan yere hastalanıyorsun. Senin bir şeyin yok.

Hafız cevap vermeye hazırlanırken:

-Yeter, kafi, fazla konuşma! Bir iskemle al, masanın sonundaki köşeye otur, dedi.

Atatürk, güzel sesle okunan Kur'an'ı dinlemeyi çok severdi. Hafız'dan uşşak makamında bir Kur'an okumasını istedi. Hafız ayağa kalkarak:

-Hangi sureyi emredersiniz? Diye sordu.

-Ne istersen onu oku, dedi.

Hafız okumaya başladı. Atatürk:

-Dur, hicaz makamına geç, dedi.

Hafız birden bire hicaz makamına geçemedi. "Hıı...hıı" diye makamı biraz aradıktan sonra buldu ve okumaya devam etti. Sonra Atatürk, yüzünü bana çevirerek:

---

17 Gotthard, **a.g.m.**, s.62

Levent Şahverdi Arşivi

"Mahmut Bey, Kur'an okur musunuz? Diye sordu.

-Okurum, Efendim.

-Buyurun, okuyun.

Ben, gençliğimde iken ezberleyip hafızamda olan bir sureyi, besmele çekerek tatlı bir makamla okumaya başladım. Kendileri de, etraf da şaşırdı. Biraz sonra bana da:

-Hicaz makamına geçin, dedi.

Ben hüzzam makamıyla okumaya başladığım sureyi, musikiyle olan alakama dayanarak, hiç duraklamadan hicaz makamına geçtim ve okumaya başladım. Hafız'a dönerek:

-Bak buraya! İşte zeka ile aptallığın mukayesesi! Sana, Kur'an oku, dedim. Hangi sureyi istersiniz, diye sordun. Bu şarkı değil ki beğendiğimizi okuyalım; Allah'ın kelamı... Ne diye soruyorsun. Nereden istersen oradan oku. Sonra, hicaz makamına geç, dedim. Makamı bulmak için Kur'anın azametini berbat ettin. Şaşkın herif!

Diye beni takdirle gösterdikten sonra tekrar, işte zeka ile şaşkınlığın mukayesesi, diyerek Hafız'ı susturdu. Ve Afet Hanıma dönerek:

-Afet Hanım, Mahmud'a imamın hediyesini getir, ver, dedi.

Bana herhalde bir cübbe geliyor, diye beklerken, Afet Hanım, elinde büyük ve renkli bir kutu içinde Türk Ocağı sigarası getirdi. Ve bana uzattı. Atatürk:

-Bu kutuyu aç ve arkadaşlarına ikram et,

Ben:

Efendim, müsaade buyurursanız, unutamıyacağım bu mutlu günün hatırası olarak bu kutuyu saklıyayım, dedim.

-Hayır, siz sigaraları dağıtın, hatırasını saklayın, dedi.[18]

---

18 Mahmut Baler, Hayatını Tercüman İçin Yazdı, (Baldan Damlalar) **Tercüman** Gazetesi,s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün her Ramazan'da, kız kardeşi Makbule Hanım'a, Annesinin ruhu için hatim indirilmesin rica ettiği ve hafız için, içinde para bulunan bir zarf verdiği de bilinen bir husustur.[19]

Görülüyor ki Atatürk, Kur'an-ı Kerim'in indiği ay olan Ramazan ayında çeşitli şekillerde Kur'an okutmaktadır. Üstelik okuyuşta daha düzgün okumaları konusunda hafızların dikkatini çekmektedir.

Atatürk Din İstismarına ve Hurafelere Karşıdır

Atatürk, hurafeye, safsataya, yobazlığa, taassuba ve dinin politik istismarına daima karşı koymuş; dini, toplumu sömürme aracı haline getirmek isteyen din bezirganlarına şiddetle çatmıştır.Burada, Atatürk'ün dini konuda verdiği mücadelenin dinin aslına değil, bilakis din perdesi altında yürütülen taassuba ve dinin çeşitli maksatlarla istismar vasıtası yapılmasına karşı olduğunu gösteren bazı sözlerine yer vermek istiyorum.

"2 Temmuz 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nin son günlerinde Atatürk, tarih öğretmenlerini ve öğretim üyelerini Gazi Orman Çiftliği'nde bir çaylı toplantıya çağırdı. Bu toplantıda bizimle iki saat konuştu. Bu arada öğretmenlerden biri Atatürk'e şunu sordu:

-Paşam, din lüzumlu bir şey midir? Halifeliğin kaldırılması iyi mi olmuştur?

Atatürk, bu soruya şu cevabı verdi:

-Evet, din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası vardır ki, din Tanrı ile kul arasındaki kutsal bir bağlılıktır. Mutaassıp İslamcıların din komisyonculuğuna izin verilmemelidir. Dinden maddi çıkar sağlayanlar alçak kişilerdir. İşte biz, bu duruma karşıyız. Buna izin vermiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan kimseler, saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizin mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir.

---

19 Ahmet Gürtaş, **a.g.e.,** s.155.

Levent Şahverdi Arşivi

Dinle hilafeti birbirinden ayırdetmek lazımdır. Birincisi ne kadar faydalı ise ikincisi o kadar lüzumsuz bir hal almıştır. Halifeliği kaldırdığımız günden bugüne kadar kimsenin buna sahip çıkmaması, müslüman dünyasının halife olmaksızın da yürüyeceğine ve yürümekte olduğuna en güzel örnek değil midir?!"[20]

"Bütün müstebit hükümdarlar hep dini alet edindiler. İhtiras ve istibdatlarını terviç için hep sınıf-ı ulemaya müracaat eylediler. Hakiki ulema, dini bütün alimler hiç bir vakit bu müstebit tacdarlara inkiyad etmediler; tehditlerden korkmadılar. Bu gibi ulema kamçılar altında döğüldü; memleketlerinden sürüldü; zindanlarda çürütüldü; darağaçlarında asıldı. Lakin onlar yine o hükümdarların keyfine, dini alet yapmadılar."[21]

Cehalet ve tassup, dini istismar için en müsait ortamı meydana getirdiğinden ve bunu gidermek için gerçek din bilginleri yetiştirmenin gereğini ise şöyle vurgulamaktadır:

"Fakat bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi, akvamın cehlinden ve taassubundan istifade ederek, binbir türlü siyasi ve şahsi maksat ve menfaat için dini alet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların dahil ve hariçte mevcudiyeti, bizi bu zeminde söz söylemekten, maateessüf, henüz müstağni bulundurmuyor. Beşeriyette din hakkındaki ihtisas ve vukuf, her türlü hurafelerden tecerrüd ederek hakiki ulum ve fünun nurlariyle musaffa ve mükemmel oluncaya kadar din oyunu aktörlerine her yerde tesadüf edilecektir."[22]

Dini konularda sözleriyle uygulamaları birbirini tutmayan kimselerin esas maksatlarını da şu sözleriyle ifade ediyor:

"Masum halka, beş vakit namazdan maada, geceleri de fazla namaz kılmayı vaaz ve nasihat etmek, belki ömründe hiç namaz kılmamış olan bir politikacı tarafından vaki olursa bu hareketin hedefi anlaşılmaz olur mu?!"[23]

---

20 **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Tebliğleri,** 9-11 Kasım 1967, Ankara-1972, s.53-54.
21 Sadi Borak, **a.g.e.,** s.39.
22 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler,** Ankara-1969, s.72.

Levent Şahverdi Arşivi

"...İslam dinini, yüzyıllardan beri alışageldiği üzere bir siyaset aracı durumundan uzaklaştırmak ve yüceltmek gerekli olduğu gerçeğini görüyoruz Kutsal ve ilahi inançlarımızı ve vicdani değerlerimizi, karanlık ve kararsız olan ve her türlü menfaat ve ihtiraslara görünüş sahnesi olan siyasetlerden ve siyasetin bütün kısımlarından bir an önce ve kesin olarak kurtarmak milletin dünyevi ve uhrevi mutluluğunun emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle İslam dininin yüceliği belirir."[24]

Bu sözlerden anlaşıldığı üzere Atatürk, din istismarı yapmaya şiddetle karşıdır. Siyasi ve şahsi nedenlerle din istismarı yapılmasına, dinin siyasete alet edilmesine asla tahammülü yoktur. Müslüman oldukları halde çöken ve yıkılan milletlerin, geçmişlerinin yanlış alışkanlıklarına ve inançlarına İslam'ı dayanak yaptıkları ve İslami gerçeklerden uzaklaştıkları için, yok olduklarını söyler. Dinin hurafelerden ve batıl inançlardan arındırılmış olarak insanlara sunulmasını ister.[25]

Atatürk, gerçek dine ne kadar taraftar ise hurafelerden ve bid'atlardan oluşan; akla, mantığa ve bilime yer vermeyen din anlayışına o kadar karşıdır. Zaten bu hurafe ve bid'at anlayışına İslam dini de karşıdır. Bu konu ile ilgili olarak Atatürk şöyle der:

"Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikata nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura muhalif, terakkiye muhalif hiçbir şey ifade etmiyor. Halbuki Türkiye'ye istiklalini veren bu Asya milletinin içinde daha karışık, sun'i, itikad-ı batıladan ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu acizler sırası gelince, tenevvür edecekler. Onlar ziyaya takarrüp edemezlerse kendilerini mahv ve mahkum etmişler demektir. Onları kurtaracağız!"[26]

Gene bir konuşmasında:

---

23 Enver Ziya Karal, **a.g.e.,** 73.
24 Ethem Ruhi Fığlalı, **Atatürk ve Din,** Millî Eğitim, Ankara-1981, s.135.
25 Sabri Hizmetli, "Mustafa Kemal Atatürk'ün İslâm Tarihi Anlayışı," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** c.15,s.44,sh.466.
26 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** III, Ankara-1981, s.570.

Levent Şahverdi Arşivi

"...Herhalde zihniyetlerde mevcut hurafeler kamilen tardolunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkansızdır. Ölülerden istimdat etmek medeni bir heyet-i ictimaiyye için şeyndir."[27] (ayıptır)

Atatürk'ün Gerçek Din Bilginlerini Takdiri ve Övgüsü

Dini şahsi çıkarlarına ve menfaatlerine alet edenlere karşı olan Atatürk, gerçek din bilginlerini ise her zaman takdir etmiş, hizmetlerini övmüş ve onlarla övünmüştür.

Atatürk, 24 Eylül 1924 tarihinde Amasya'da, şerefine verilen bir ziyafetin sonunda, sözü Milli Mücadele'ye getirerek şöyle diyor:

"Efendiler! Bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da, bütün millet gibi, hakiki vaziyeti anlamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar adeta durgun bir haldeydi. Ben burada bir çok zevatla beraber, Kamil Efendi Hazretleriyle de görüştüm. Bir cami-i şerifte hakikatı halka izah ettiler. Efendi Hazretleri halka dediler ki:

-Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak, icap ederse vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lazımdır. Padişah olsun, halife olsun, isim ve ünvanı ne olursa olsun, hiç bir şahıs ve makamın mevcudiyetinin hikmeti kalmamıştır. Tek kurtuluş çaresi, halkın doğrudan doğruya hakimiyeti ele alması ve iradesini kullanmasıdır.

İşte Efendi Hazretlerinin bu yol gösteren va'z ve nasihatından sonra herkes çalışmaya başladı. Bu münasebetle Müftü Kamil Efendi Hazretlerini takdirle yadediyorum. Ve genç Cumhuriyetimiz, bu gibi ulema ile iftihar eder."[28]

---

27 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** II,s.214-215.
28 Sadi Borak, **a.g.e.,** s.64.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir başka konuşmasında da hakiki alimlerden şöyle bahsediyor:

"Efendiler! Bir fikri daha tashih etmek isterim. Milletimizin içinde hakiki ulema, ulemamız içinde, milletimizin bihakkın iftihar edebileceği alimlerimiz vardır. Fakat bunlara mukabil ilmi kisve altında ilmi hakikatlerden uzak, lüzumu kadar teallüm edememiş, ilim yolunda layıkı kadar ilerleyememiş, hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız. Seyahatlerimde bir çok hakiki münevver ulemamızla temas ettim. Onları en yeni ilmi terbiye almış, sanki Avrupa'da tahsil etmiş bir seviyede gördüm. İslamiyetin hakikatlerine ve ruhuna vakıf olan alimlerimizin hepsi bu kemal mertebesindedir.[29]

Nitekim Atatürk'ün övgüyle bahsettiği müftüler ve din adamları ülkenin kurtulması için milli mücadelede de kendilerine düşen görevleri yerine getirmişlerdir.

Mondros Ateşkesi (mütarekesi,[30] Ekim !918) sonrasında batı ülkeleri hemen ülkemiz aleyhine faaliyete geçmiştir. İç ve dış ihanet odakları el ele vererek anayurdumuz Anadolu, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlıların işgaline uğramıştır.

Böyle bir anda milletin ruhunda ve benliğinde mevcut olan direnme gücünü ateşleyen hocalar, müftüler, din adamları, Milli Mücadele fikrinin doğuşunda önemli bir faktör olmuşlardır. Ölüm kalım mücadelesinin ilk günlerinde halk Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği gibi, "Hakiki vaziyeti alamamışlardı, fikirlerde karışıklık vardı, dimağlar adeta durgun haldeydi." Pek çok din adamı gene Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle "hakikati halka izah ettiler... doğru yolu gösteren vaaz ve nasihatlerden sonra herkes çalışmaya başladı."

Bu cümleden olarak İzmir'in işgalinden sadece 4 saat gibi kısa bir süre sonra düzenlediği mitingde; "işgal edilen bir memleket halkının silaha sa-

---

29 Sadi Borak, **a.g.e.,** s.38-39.
30 Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadelede Din Adamları,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, c.1, s.17-18.

Levent Şahverdi Arşivi

rılması dini bir görevdir" diyen Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin etrafında Denizli'ler hemen birleşmişlerdir.

Din adamları Milli Mücadele kıvılcımını ateşlemekle kalmadılar. Kimileri ellerinde silah beldelerini de korumuşlardır. Örneğin İsparta'da Hafız İbrahim Efendi DEMİRALAY, Afyonkarahisar'da da Hoca İsmail Şükrü ÇELİKALAY adlarında gönüllülerden alaylılar teşkil etmişlerdir.

Öte yandan hiçbir Müdafa-i Hukuk Cemiyeti yoktur ki, onun içinde veya başında bir din adamı bulunmasın. Bilindiği üzere TBMM bu kuruluşların üzerine bina edilmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Anadolu topraklarına ayak bastığında onu karşılayanların başında din adamları ön saflarda yer almışlardır.

Kısaca ilk direniş fetvasını veren ve örgütünü kuran Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'den, İzmir Valisi İzzet Bey'in Yunan işgaline karşı çıkmaması üzerine, "Vali Bey... bu sakalım kanımla kızarabilir, ama bu alına Yunan alçağını sükunetle selamlamış olmanın karasını sürerek huzuru ilahiye çıkamam" diye haykıran İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi, Mustafa Kemal Paşa'ya "Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir" diyen Müftü Hacı Tevfik Efendi'den Milli Mücadele'nin meşru olduğuna dair fetva veren M. Rifat Efendi ve daha niceleri, Mustafa Kemal Paşa'nın "Ya İstiklal Ya ölüm" parolası etrafında birleşmişlerdir.[31]

Atatürk, İstiklal Savaşı'ndan sonra da yaptığı yurt seyahatlerinde din adamlarıyla sohbet etmiş ve gerçek din alimlerini daima takdir etmiş, hizmetlerini övmüş ve onlarla iftihar etmiştir.

Atatürk'ün Din Eğitimine Verdiği Önem

Atatürk, genel eğitime önem vermesinin paralelinde din eğitimine de önem vermiştir. Din eğitimini, milli eğitimin ilk hedefleri arasına almakla kişilerin dinini, diyanetini öğrenmek mecburiyetinde olduğunu belirtmiş ve okulları bu eğitimin tek yeri olarak göstermiştir. O, bu konuda şunları söyler:

31.Enver Ziya Karal, **a.g.e.**, s.69,

Levent Şahverdi Arşivi

"Müslümanların toplumsal hayatında hiç kimsenin özel bir sınıf olarak varlığını korumaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler dini hükümlere uygun hareket etmiş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her kişi dinini, din işlerini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da okuldur."[32]

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye'deki bütün eğitim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Bu kanunun din eğitimi ile ilgili 4. maddesi aynen şöyledir:

Madde 4- Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Darülfünun'da bir ilahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.

Atatürk, bu kanun çıkmadan önce, 31 Mart 1923 günü İzmir'de yaptığı bir konuşmada yüksek din eğitimi görmüş din bilginlerinin yetişmesini istemiş ve şöyle demişti:

"Milletimiz ve memleketimizin irfan ocakları bir olmalıdır. Bütün memleket evlatları aynı surette oradan çıkmalıdır. Fakat nasıl ki her alanda yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lazım ise, dinimizin felsefi gerçeğini araştırma, inceleme ve öğretme bakımından ilmi ve fenni kudrete sahip olacak (güzide ve hakiki ülema-yı kiram) seçkin ve hakiki alimleri yetiştirecek yüksek müesseselere malik olmalıyız."[33]

Bir defasında Meclisi açış konuşmasında eğitimi yaygınlaştırarak köylüyü de eğitmenin gereğini şöyle vurgular:

"Efendiler! Yüzyıllardan beri milletimizi yöneten hükümetler, maarifi yaygınlaştırmak arzusunu açıklaya gelmişlerdir. Ancak bu arzularına eriş-

---

32 Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi,** 5/1736.
33 Yahya Akyüz, "Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** c.1V.s.10,Ankara-1987,s.84.

Levent Şahverdi Arşivi

mek için Doğu'yu ve Batı'yı taklitten kurtulamadıklarından, sonuç milletin cehaletten kurtulamamasına müncer olmuştur.

Bu hazin gerçek karşısında bizim takibe mecbur olduğumuz maarif siyasetimizin ana hatları şöyle olmalıdır: Demiştim ki, bu memleketin sahibi ve hey'et-i içtimaiyemizin unsur-ı esasisi köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne kadar nur-ı marifetten mahrum bırakılmıştır. Binaenaleyh bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli, evvela mevcut cehli izale etmektir. Teferruata girmekten ictinaben, bu fikrimi bir kaç kelime ile tavzih için diyebilirim ki, alelıtlak umum köylüye, okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki malumat vermek ve a'mal-i erbaayı öğretmek, maarif proğramımızın ilk hedefidir. Bu hedefe varmak, eğitim tarihimizde kutsal bir merhale teşkil edecektir."[34]

Atatürk Erkekler Kadar Kadınların da Eğitimine Önem Vermiştir.

İslam Dini'nin "Oku" emri kadın ve erkeği ayırt etmeksizin her ikisine beraberdir. Ayrıca Hz. Peygamber (sav): "İlim her kadın ve erkek üzerine farzdır." diyerek ilmin her iki cinse farz olduğunu belirtmiştir.

Atatürk, bu konuda:

"Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey müslüman erkek ve müslüman kadının beraberce ilim ve irfan kazanmasıdır. Kadın ve erkek ilim ve irfanı aramak, nerede bulursa oraya gitmek ve onunla donanmış olmak mecburiyetindedir."[35]

Atatürk, bir diğer konuşmasında ise:

"...Bizim ulvi dinimiz, her müslim ve müslimeye ilim tahsilini farz kılıyor ve her müslim ve müslime, ümmeti tenvir ile mükelleftir."[36]

---

34 Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi,** İstanbul-1977,V,1901.
35 Sadi Borak, **a.g.e.,** s.38; Utkan Kocatürk, **a.g.e.,** s.212.
36 Ahmet Vehbi Ecer, **Atatürk'ün Din ve İslam Dini Hakkındaki Görüşleri,** Kayseri-1998, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

Diyerek insanları aydınlatmada kadın ve erkeğin müştereken mükellef olduğunu belirtiyor. Çünkü insanlar ilk eğitimlerini ve kültürlerini, kültür değerlerini anne kucağında elde ederler. Yeni nesillerin beden ve ruh sağlığı içinde olabilmelerinde aile bireylerinin eğitimleri ile kültürleri önemli rol oynar. Zira toplumun sağlıklı, sağlam olması, kişilerin milli ve manevi değerlere bağlılıkları ailede alacakları kültüre bağlıdır. Kadını cahil olan topluluklar, hasta nesiller yetiştirirler ve toplum telafisi güç problemlere gebe olur.[37] Kadının eğitimi toplumun tümünün eğitimi demektir.

Atatürk'ün din eğitimi konusundaki görüşü, görüldüğü gibi, dini gerçekleri ilmi bir zihniyetle ele alıp araştıracak bilginleri yetiştirmek üzere kurulacak yüksek eğitim öğretim kurumlarına sahip olmanın yanında, her ferde dininin, diyanetinin, imanının mutlaka mekteplerde öğretilmesi ve hepimizin bunları mütesaviyen öğrenmek mecburiyetinde olduğumuzdur. [38] Bu konuda da kadın ve erkek ayrımı yoktur.

Atatük'ün Camiilerde Verilen Hutbeler Konusundaki Görüşleri

Günümüzde hutbeler, cuma ve bayram günleri cami minberlerinde halka verilen en önemli yaygın din eğitimi vasıtasıdır. Her cuma ve bayram yüzbinlerce insan camilerde Türkçe olarak okunan hutbeleri dinlemekte ve bu hutbelerle din konusunda bilgilenmektedirler.

Atatürk 7 Şubat 1923 günü Balıkesir Paşa Camii'nde güzel bir hutbe okudu ve irad ettiği bu hutbe ile günümüz hatiplerine iyi bir hutbe örneği bıraktı. Hutbeden sonra cemaat tarafından 20 soru soruldu.[39] Bunlar arasında hutbeler hakkında sorulan sorulara şöyle cevap verdi:

"Hutbeler hakkında sorulan sualden anlıyorum ki, bugünkü hutbelerin şekli, milletimizin fikri hisleri, dili ve medeni ihtiyaçlarıyla uygun görülmemektedir. Efendiler! Hutbe demek, nasa hitap etmek, yani söz söylemek demektir. Hutbenin manası budur. Hutbe denildiği zaman bundan

37 Ahmet Gürtaş, **a.g.e.,** s.69.
38 Sadi Borak, **a.g.e.,** s.31.
39 Sadi Borak, **a.g.e.,** s.31-32; Osman Ergin, **a.g.e.,** V, 1944;

Levent Şahverdi Arşivi

bir takım mefhum ve manalar istihraç edilmemelidir. Hutbeyi irad eden hatiptir. Yani söz söyleyen demektir.

Hutbeden amaç, halkın aydınlatılması ve ona yol gösterilmesidir, başka birşey değildir. Yüz, ikiyüz, hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hatiplerin normal olarak halkın günlük kullandığı dil ile konuşmaları gereklidir. Geçen yıl Millet Meclisi'nde söylediğim bir nutukta demiştik ki, "Minberler halkın akılları,vicdanları için bir ilim irfan kaynağı olmuştur." Böyle olabilmek için minberlerde söylenecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ilim ve fen gerçeklerine uygun olması lazımdır. Hutbeyi verenlerin siyasi olayları, sosyal ve medeni olayları her gün izlemeleri zorunludur. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış aşılamalar yapılmış olur. Bu nedenle hutbeler tamamen Türkçe ve günün gereklerine uygun olmalıdır ve olacaktır."[40]

Atatürk'ün bu işaretleri üzerine bu konu bütün yurt düzeyinde tartışıldı.[41] Ancak bu hutbeden dört yıl sonra 17 Şubat 1927 tarihinden itibaren her camiide okunmak üzere 51 konuyu içeren Türkçe hutbe kitabını Türkiye'deki bütün imam-hatiplere Diyanet İşleri Başkanlığı dağıttı. O zamanın Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi yazdığı önsöz'de: "Hutbenin tamamen Arapça okunması, hutbelerdeki mev'izelerden müstefit olmak isteyen ve lisan-ı arabiye vakıf olmayan müslümanların (şu) dindarane emeline imkan vermemektedir" der[42] ve hatiplere rehber olmak üzere kitabın yayınlandığını ifade eder. İşte 17 Şubat 1927 tarihinden itibaren camilerimizde bugünkü uygulama başlatılmış oldu. Hala da devam etmektedir.[43]

Atatürk bütün bunları halkın dinini anlayarak, bilerek uygulamalarını sağlamak için yapıyordu.[44] Günümüzde bu görüşler istikametinde hutbelerin hazırlanması ve hatiplerin kendilerini iyi hutbe hazırlayıp okumaları çok önemli bir husustur. Halkın minberde kendi dilinden okunan hutbeyi anlaması ve hutbeyle din konusunda bilgilendirilmesi önemlidir.

---

40 Osman Ergin, **a.g.e.,** V,1944; Dücane Cündioğlu, **Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi,** İstanbul-1998, s.43 vd.
41 Bkz. Dücane Cündioğlu, **a.g.e.,** s.53.
42 Gotthart Jaschke, **a.g.e.,** s.45.
43 Ahmet Vehbi Ecer, **a.g.e.,** s.16.
44 Osman Pazarlı, **Sosyoloji,** Lise III. Sınıf, Remzi Kitabevi, İstanbul-1979, s.63.

Levent Şahverdi Arşivi

Laiklik Dinsizlik Değildir

Atatürk, laikliğin din aleyhtarı bir zihniyetle uygulanma ihtimalini gözönüne alarak şöyle demiştir:

"Laik hükümet tabirinden dinsizlik manasını çıkarmaya yeltenen fesatçılara fırsat vermemek lazımdır."[45]

Aynı zamanda Atatürk, Laikliğin din ve vicdan hürriyetinin teminatı olduğu konusundaki görüşlerini şöyle belirtmektedir:

"Laiklik yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir... Laiklik, asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için, gerçek dindarlığın gelişmesi imkanını temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, ilerleme ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış doğu kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamazlar... Türkiye Cumhuriyeti'nde her yetişkin dinini seçmekte hür olduğu gibi, belirli bir dinin merasimi de serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kasıt ve fiile dayanan tutucu hareketlerden sakınıyoruz..."[46]. Aslında iyi incelendiği takdirde Laiklik bu haliyle İslam Dini'nin özünde mevcuttur.

Akıl, mantık, ilim, gelişme, dinamizm ve vicdan hürriyeti temellerine dayanan, evrensel olan ve çağdaşlaşmayla çatışmayan İslam dini ile laiklik arasında bir zıddiyet, aykırılık söz konusu olmadığı gibi tam bir uygunluk da vardır.[47] Laiklik dine saygıya ve gerçek dindarlığın gelişmesine imkan sağladığı gibi[48] dinin siyaset alanında istismarına karşı da bir güvencedir.[49]

---

45 **Atatürkçülük,** I, 111.
46 Ahmet Mumcu, **Atatürk'ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgülüğünün Yeri,** Ankara-1991.
47 Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "İslam ve Laiklik" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Kasım,1995,Sayı 33, s.635-686.
48 Ahmet Vehbi Ecer, **a.g.e.,** s.19.
49 Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik,** 2. bs.İstanbul, 1962, s. 171.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Atatürk'ün din konusunda anlattığımız fikirleri ve uygulamaları onun Allah'a, Peygamber'e, Kur'an'a inanan samimi bir müslüman olduğunu göstermektedir. O, dinin özüne ve aslına bağlıydı. Bid'atlere, hurafelere, dinin menfaat ve siyaset çıkarlarına alet edilmesine karşıydı. Türk insanının dininin aslını, katıksız öğrenmesini ve yaşamasını istiyordu. Eğitimin okularda yapılmasını istiyordu. Halkın din eğitimini doğru-dürüst ve yeterli şekilde almasını istiyordu. Laiklikle din ve vicdan hürriyetini teminat altına almak istemişti. Ord.Prof. Ali Fuat Başgil'in de belirttiği gibi,"Laiklik; devrimizin ihtiyaçlarından doğma bir zarurettir. Laik olmayan bir devlette, din hürriyetinin güvenilir bir teminatı yoktur... Laiklik prensibini, samimiyetle kabul ve tasvip eden ve o yolda uygulamaya geçen bir devlette, bütün aksaklıklar bertaraf edilmiş olur."[50]

Atatürk, ülkemizde ve İslam dünyasında esaretten ve çaresizlikten kurtulma yolunu açmasıyla İslam dinine ve İslam dünyasına en büyük hizmeti yaptığını iyi anlayıp ve anlatmak gereklidir. Bağımsızlık mücadelesinde diğer İslam ülkelerine de öncülük etmiştir.

Atatürk dinin değil; cehalet, bidatler, hurafeler ve din istismarcılarının karşısındaydı. Bu da bazı çevrelerce din düşmanlığı şeklinde algılanmış veya gösterilmiştir. Oysa ki Atatürk Hz. Peygamber zamanındaki gerçek İslamiyetin yanındaydı. Bu durumu bir konuşmasında şöyle ifade ediyordu:

"...Tereddütsüz diyebilirim ki, bugünkü İslam dini başka, Peygamberin zamanındaki İslam dini başkadır. Gerçek İslamiyet, yaratılıştan gelen mantıklı bir dindir. Hayalleri, yanlış düşünceleri, boş inançları hiç sevmez, özellikle nefret eder..."[51]

---

50 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi,** VII, 3.3.1340 (1924), s.58-60; Geniş bilgi için bkz. , Hazırlayan ve Sadeleştiren Prof.Dr. Reşat Genç, **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar,** Ankara-1998, s.147-151.

51 **A.g.e.,** s. 147-151.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Atatürk iyi bir din eğitimi almış inançlı bir insandır. Ailesinden ve okuldan aldığı din eğitimine ilaveten kendisini dini konularda camiide hutbe okuyacak kadar iyi yetiştirmiştir. Türk halkının dinini aslına uygun iyi öğrenmesini istemiştir. Bunun için Kur'an'ı, Hz. Muhammed'in hayatı ve temel din kitaplarını Türkçe olarak yayınlatmıştır. Din Eğitimini önemli görmüş, okullarda yapılmasını istemiştir.

Atatürk dinin değil; cehalet, bid'atlar, hurafeler ve din istismarcılarının karşısındaydı. Bu da bazı çevrelerce din düşmanlığı şeklinde algılanmış ve gösterilmiştir. O, Kur'an'ın özüne uygun Hz. Peygamber zamanındaki gerçek İslamiyet'in yanındaydı. Dini ve gerçek din bilginlerini övmüştür.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Din, Eğitim.

ABSTRACT

Atatürk had a serious education and was afirm believer in Islam. In addition to the religious education given by his family and at school. He grasped enought religious knowledge to read a sermon at mosque. In the same way, he got the Kur'an, the life of the prophet and religion source books publiched in Turkish. He held that religious education is important and should be given at schools.

Atatürk was not againist religion, but against ignorance, bad customs (bidats), superstitions and exploiting religion for personel and other matters. This was seen by some quarters an antireligionism and propagated in the same way. He was supporting the religion of the Kur'an and the prophet. He praised scholars who tought real religion.

Key Words: Atatürk, Religion, Education.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCEDEKİ LÂİKLİK TÜRKİYE GERÇEKLERİNE UYGUNDUR

Dr. Ahmet Vehbi ECER*

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana 75 yıl geçmiş olmasına rağmen lâiklik hâlâ toplumumuzda tartışma konusudur. Bu tartışmalarda uzlaşmaya varılmamasının sebeplerinden biri birilerinin kuşkusuz lâikliğe sosyal ve hukukî yönden değil de ideolojik ve dar felsefî açıdan bakmalarıdır.

Konuyu lâik kelimesinin etimolojisini, anlamlarını açıklayarak, ele alarak uzatmak istemiyorum. Kelimeler ve kurumlar nereden gelirse gelsin, başlangıçta hangi anlamları ve amaçları taşırlarsa taşısınlar farklı bir topluma geçişlerinde farklı anlam ve mahiyet kazanabilirler. Bu sebeple Atatürkçü düşüncede ve Türk toplumunda lâikliğin farklı ülkelerdeki uygulamalarından başka oluşuna şaşmamak lâzımdır. Çünkü Türkiye'deki lâiklikle başka ülkelerdeki lâiklik uygulamaları arasında yüzde yüz benzerlik bulmaya çalışmak sosyal farklılığı gözardı etmektir. Onların dinleri farklıdır, millî kültürleri, yönetimleri, coğrafî şartları, örf ve âdetleri, değer yargıları farklıdır. Üstelik tarihî bir araştırma yapıldığı taktirde bazı devletler hukuku uzmanlarının ileri sürdükleri *«lâikliğin Turanlı bir kurum olduğu, lâik devlet sisteminin Hıristiyanlara Türklerden geçtiği»* fikri doğrulanabilir durumdadır. Zira eski Türklerde (Orhun kitabelerindeki kesin vesikalara göre) kağanın ödevleri arasında hiç de dinî görevlerden söz edilmemektedir. Kağan'ın görevleri arasında, ölecek ulusu diriltip kaldırmak, çıplak ulusu giydirmek, yoksul ulusu zengin etmek... gibi sadece dünyevî görevler sayılmaktadır. Ayrıca İslâm öncesi Türk toplumu ve Türk dev-

---

* Erciyes Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

letleri arasında din savaşlarına şartlanmamaktadır. Gerçi Kağan otoritesini Gök Tanrı'dan almaktadır, ama eski Türklerde devlet yapısı ve anlayışı dünyevî özellikler üzerine kurulmuştur. Ayrıca İslâmî dönemlerde de meselâ Osmanlılar döneminde hukuk alanında yarı lâik sayılabilecek uygulamaların yapıldığını biliyoruz.

«Örfî-Sultanî» denilen ve toplumun ihtiyaçları karşısında «maslahat icabıdır» gerekçesiyle düzenlenen fermanlar, emirler, hatt-ı humayunlar, kanunnameler bu konuda verilebilecek örneklerdir. Bu sebeple milletimiz mensubu bulunduğu din yönünden olduğu kadar tarihî uygulama ve tecrübeler yönünden de lâikliğe tamamen yabancı değildir. Ancak herkesçe bilinmelidir ki tam lâikliğe dönüş Osmanlı devletinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde vukubuldu. Bu devlet, sadece büyük bir komutan değil, aynı zamanda büyük bir inkılâpcı, eşsiz bir fikir ve devlet adamı olan Atatürk'ün önderliğinde kazanılan Türk İstiklâl savaşının sonucunda kuruldu. Bizlere o büyük insan, gerçekleştirdiği büyük inkılâplarıyla Cumhuriyet yönetimini ve toplumumuzun bünyesine uygun gerçek lâikliği hediye etti. Bunları sağlayabilmek için bir dizi inkılâplar yaptı. Onun kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde lâiklik sadece din ve devletin, başka ifadeyle devlet içinde din ve dünya işleriyle ilgili otoritelerin birbirinden ayrılması şeklinde gerçekleşmemiş, aynı zamanda sosyal hayatın birçok yönlerinin; eğitimin, hukukun, ailenin, giyim-kuşamın ve başka hususların din ile olan ilişkilerinin çözülmesi biçiminde de kendini göstermiştir. Böylece lâiklik, Türkiye Cumhuriyeti'nin belirgin özelliklerinden biri olmuştur.

Araştırmalarımız sonucunda Atatürkcü düşencede lâikliğin, kendine özgü bir özelliği olduğu anlaşılmış, bize göre şu temel unsur ve özellikleri taşıdığı sonucuna varılmıştır:

a) Din ve vicdan hürriyeti,

b) Resmî bir devlet dininin bulunmaması,

c) Devletin din ve mezhep ayrımı gözetmemesi,

Levent Şahverdi Arşivi

ç) Devlet kurumlarıyla din kurumlarının ayrılmış olması,

d) Devlet yönetiminin din kurallarına bağlı olmaması.

a– Türkiye Cumhuriyetinde lâikliğin, birinci temel unsuru ve özelliği, din ve vicdan hürriyetidir. Nitekim Anayasamızda, "Herkes vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir" (Madde: 24) denilmektedir. Din ve vicdan hürriyeti, inanç ve ibadet hürriyetini de kapsamaktadır. Nitekim Atatürk de şöyle demektedir: "Lâiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşların vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir". "Din ve mezhep, herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir din ve ne de bir mezhep kabulüne icbar edebilir". "Türkiye Cumhuriyeti'nde her yetişkin dinini seçmekte hür olduğu gibi, belirli bir dinin merasimi de serbesttir. Yani ibadet hürriyeti vardır".[1]

Bununla birlikte din, vicdan, inanç, ibadet, dinî âyin ve tören hürriyet ve serbestiyetinin birtakım sınırları da olmaktadır ve anlaşılan bu sınırlamalar, Anayasamızın 14. maddesinde yer alan temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması ile ilgilidir. Buna göre, Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, "Din ve mezhep ayrılığını yaratmak vesair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzeni kurmak amacıyla kullanılamaz". Başka bir deyişle, ibadet, dinî âyin ve merasim hürriyeti, teokratik bir devlet düzeni kurmak amacıyla kullanılamaz. Nitekim, Atatürk de bu anlamda şöyle diyor: "Tabiatıyla, âyinler asayiş ve genel âdaba aykırı olamaz; siyasi gösteri şeklinde de yapılamaz. Mâzide çok görülmüş olan bu gibi hallere artık Türkiye Cumhuriyeti asla tahammül edemez". "Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işlerine karıştırmamaya çalışıyor, kaste ve fiile dayanan taassupkâr hareketlerden sakınıyoruz. Mürtecilere asla fırsat vermiyeceğiz".[2]

---

1 **Atatürkçülük** (Birinci Kitap), **Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** İstanbul 1984, 110-111.
2 **Atatürkçülük** (Birinci Kitap), 110-111.

Levent Şahverdi Arşivi

b– Türkiye'de lâikliğin ikinci temel unsur ve özelliği, resmi bir devlet dininin bulunmamasıdır. Zira devlet, gerçek bir kişi olmadığına göre, onun gerçek kişiler gibi bir resmi dininin bulunması da düşünülemez. Bu demektir ki devlet, belli bir dine üstünlük tanımaz ve dolayısıyla da onun kurallarını vatandaşlarına uygulatmaya çalışmaz, bu yönde zorlayıcı kurallar koymaz. Keza devlet, din aleyhtarlığında da bulunmaz ve vatandaşlarına dinsizliği telkin etmez. Lâik devlette din ve dindarlık, herşeyden önce bir kişisel seçim ve vicdan sorunudur. Böyle olunca da, lâikliğin dinsizlik olduğu propagandasını yapmaya çalışanların aksine, gerçek din hürriyeti ancak lâik devlette gerçekleşebilir. Zira lâiklik, tam bir din hürriyeti esasına dayanır. Din ve inanç meselesi, gönül işi, şahsi tercih ve vicdan meselesidir. Zorla kimse dindar yapılamaz. İsteyen belli bir dine inanır, onun ibadetlerini ve gereklerini yerine getirir; istemeyen de hiçbir dine bağlanmak ve hiçbir dinin gereklerini yerine getirmek zorunda değildir. Lâik devlet, ne dine dayalı teokratik devlettir, ne de Marksist-Leninist devletlerin, dini bir "afyon" sayan ve vatandaşlarına dinsizliği aşılamaya çalışan din aleyhtarı bir devlettir.[3]

Lâik devlette din bir gönül işi, şahsi tercih ve vicdan meselesi olduğu içindir ki, Anayasamızın 24. maddesinde, "Kimse ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz" hükmü yer aldığı gibi, Atatürk de: "Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünceye ve düşünüşe muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz". "Lâiklik asla dinsizlik gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için, gerçek dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir"[4] demekte ve böylece Atatürkçülükteki lâikliğin, dinsizlikle bir ilgisi bulunmak şöyle dursun, tersine onun, dinin hakkını dine ve devletin hakkını devlete veren, din müessesesinin vazifesinin hak-

---

3 E. Özbudun, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, YÖK Yayınları, No: 5, Ankara 1986, s. 76.

4 **Atatürkçülük** (Birinci Kitap), 110-111.

Levent Şahverdi Arşivi

kıyla yerine getirilmesine ve gerçek dindarlığın gelişmesine imkân sağlayan bir sistem olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu anlamda Atatürk'ün şu sözleri de zikre değer: "Bunun gibi, bağlı bulunmakla inanmış ve mutlu olduğum İslâm dinini, yüzyıllardan beri alışılmış olduğu üzere, bir politika aracı durumundan kurtarmak ve yükseltmek gerektiği gerçeğini görüyoruz. Kutsal ve tanrısal olan inanç ve vicdanlarımızı karışık ve türlü renkte bulunan ve her türlü çıkarlarla tutkuların alanı olan siyasetten ve siyasetin bütün ögelerinden bir an önce ve kesinlikle kurtarmak, milletin dünya ve ahiret saadetinin emrettiği bir zorunluktur. Ancak böylece İslâm dininin yüceliği gerçekleşir".[5]

c– Türkiye Cumhuriyeti'ndeki lâikliğin diğer bir belirgin özelliği, devletin, din ve mezhepleri ne olursa olsun, bütün yurttaşlarına eşit muamele yapmasıdır. Başka bir deyişle bu, devletin, din ve mezhep ayırımı gözetmemesi şeklinde ifade edilmektedir. Nitekim, Anayasamızın 10. maddesinde de bu durum, "Herkes... din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşittir" şeklinde ifadesini bulmaktadır. Öte yandan, madem ki "Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir", böyle olunca Anayasa ve kanunlar önünde milletin bütün fertleri eşittir ve bu eşitlik ilkesi, farklı din, inanç ve mezhep mensubu bütün yurttaşlar için geçerlidir. Böylece lâiklik, insanlara ibadet hürriyeti bahşederken, farklı inanç, din, mezhep ve kanaatlere sahip olanların dinlerini, inançlarını, dinî duygularını ve kanaatlerini de eşitlik ilkelerinin şemsiyesi altında her türlü istismar ve saldırıdan masun kılmak istemekte, dinde hurafe ve taassubu önlemeye çalışarak hoşgörüyü esas almakta, din ve mezhep kavgalarına set çekerek, millî birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmaktadır. Şu halde lâiklik; eşitlik, taassupsuzluk, hoşgörü, sevgi ve saygı ortamı içerisinde, milletçe birleşip bütünleşmemizin bir güvencesidir. Şu husus, din sosyolojisi biliminin ortaya koyduğu bir gerçekliktir ki, dinde ve hemen her dinde, olağanüstü bir birleştirme gücü mevcuttur. Bununla birlikte, mez-

5 **Atatürkçülük** (Birinci Kitap), 112-113.

Levent Şahverdi Arşivi

hepleşmeler, öteki dinî alt gruplaşmalar ve dinî çoğulculuk dolayısıyla gerek bir dinî cemaat ya da ümmet içerisinde, gerekse de bir toplumda veya millet ya da ülke içerisinde dinin toplumsal bütünleşmeyi parçalayıcı fonksiyonları da bulunmaktadır. İşte böylesine bir dinî çoğulculuk ortamında, toplumsal birlik ve bütünleşmenin sağlanması ancak, lâikliğin dinler ve mezhepler arasında bu ayırım gözetmeme ilkesiyle mümkün olmaktadır[6]. Bunun dışında başka bir prensip, biri ya da ötekisi lehine işlev gördüğünden, böylesine bir bütünleşmeyi temine muvaffak olamamaktadır.

Şu halde lâiklik; eşitlik, taassupsuzluk, hoşgörü, sevgi ve saygı ortamı içerisinde milletçe birleşip bütünleşmemizin bir güvencesidir. Nitekim, bu amaçla Atatürk, "Vatandaşları içinde çeşitli dinlere mensup unsurlar bulunan ve her din mensubu hakkında âdil ve tarafsız tutum ve davranışta bulunmaya ve mahkemelerinde vatandaşları ve yabancılar hakkında eşit adalet uygulamakla vazifeli olan bir hükümet fikir ve vicdan hürriyetlerine uymaya mecburdur" demektedir.

ç– Lâikliğin, dördüncü ve çok önemli bir unsur ve özelliği de, devlet kurumları ile din kurumlarının ayrılmış olmasıdır. Buna göre, lâik bir devlette din kurumları devlet fonksiyonları göremiyeceği gibi, devlet kurumları da din fonksiyonları göremez. Böyle olunca lâik devlet, "dine bağlı devlet" sistemi olmadığı gibi, "devlete bağlı din" sistemi de değildir[7]. Bu noktada, Türkiye Cumhuriyetinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın durumu söz konusu olmakta ve bu teşkilâtın devlet organizasyonu içerisinde yer almasının, klâsik Batı tipi lâik sistem ve anlayışlara uymadığı ifade edilmektedir. Hakikaten, Cumhuriyetin başlangıcından itibaren, din işlerini yürütmek üzere, devlet çatısına dahil bir Diyanet teşkilâtı tesis olunduğu gibi, Anayasamızın 136. maddesinde de "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi

---

6 Tarikatların Türkiye'de ve Türk Tarihindeki rolleri, fonksiyonları ve yapıları ile ilgili olarak bakınız: Ünver Günay - Ahmet Vehbi Ecer, **Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 112, Kayseri 1999.

7 E. Özbudun, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, 76-77.

Levent Şahverdi Arşivi

görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir" hükmü yer almaktadır.

Ancak, sosyolojik olarak, belirtmek gerekir ki, her ülkenin tarihî, siyasî ve sosyal şartları, özellikle de o ülkede yaygın olan dinin karakteristikleri, o ülke için gerekli ve geçerli olan lâiklik anlayışını etkilemektedir[8]. Nitekim, önemle vurgulamalıyız ki, Türkiye'de de lâiklik kendi özel şartları içerisinde gelişmiş ve yerleşmiştir. Bir bakıma kendine özgüdür. Böyle olunca, Türkiye Cumhuriyeti'nde Diyanet İşleri Teşkilâtı'nın genel idare içinde yer almasının, onun yukarıda işaret edilen şartlardan kaynaklanan özel durumundan ileri geldiğini belirtmeliyiz. Esasen Türkiye'nin bu özel durumu sebebiyle, Diyanet Teşkilâtı'nın genel idare içinde yer alması lâikliğe aykırı değil, tersine lâikliği koruyucu nitelik taşıyan bir çözüm şeklidir. Zira, ülkemizde dinin, başta devlet ve siyaset hayatı olmak üzere toplum hayatımız üzerindeki güçlü etkileri asırlardır süregelen tarihî ve sosyal bir realite olduğuna göre, din işlerinin devletin kontrolünün dışında bırakılmasının, bizzat lâik Cumhuriyet'in hayatiyeti açısından sakıncalar doğuracağı ortadadır. Kısacası Diyanet Teşkilâtı, Türkiye'nin özel durumu sebebiyle devlet teşkilâtı içinde yer almıştır. Kanaatimizce işte bu durum, Türkiye'de uygulanan şekliyle lâikliği kendine özgü kılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, inkılâpların gerektirdiği bir kamu düzeni tedbiri olarak din işlerinin yürütülmesini kamu hizmeti saymıştır. Bu sebeple din görevlilerinin ve din eğitimi kurumlarının masraflarının genel bütçeden karşılanmasını uygun görmüştür. Kuşkusuz kanun koyucularını böyle bir çözüme yönlendiren etken, dinin devlet hayatına müdahale edebilme imkânlarına son verme düşüncesidir. Bu husus, Türkiye'nin sosyal şartları ve din adına oluşturulan gelenekler gözönüne alındığı taktirde bir zorunluluk olarak kabul görecektir. Çünkü Türkiye yıllardanberi, dini si-

8 T. Feyzioğlu, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel İlkelerinden Lâiklik"*, 221.

Levent Şahverdi Arşivi

yasete karıştıran devlet sisteminin acılarını çok çekmiştir. Bu bakımdan kamu hizmeti kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Devletin bünyesinde yer alması son derece tabii ve gereklidir. Zira İslâm dininde ruhban sınıfı, din adamları sınıfı mevcud olmadığı için din işlerinin cemaate bırakılması sözkonusu olamaz. Kur'an'a göre her fert kendi başına bir cemaattir. Bu itibarla dinin bazı siyasetci veya softalar elinde bir çıkar aracı olmasını engellemek için her ferdi din ve diyaneti açısından eğitmek ve öğretmeyi devletin yüklenmesi dinin ve devletin korunması bakımlarından bir zarurettir.

d– Türkiye'de lâikliğin beşinci ve son temel unsuru, devlet yönetiminin din kurallarına değil, toplum ihtiyaçlarına, akla, bilime ve hayatın gerçeklerine dayalı olmasıdır. Bu amaçla Anayasamızın 24. maddesinde "Kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasî ve hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz" denilmektedir. Nitekim Atatürk de, muhtelif konuşmalarında, devlet yönetimine aklın, bilimin, çağın gereklerinin ve toplumun ihtiyaçlarının rehberlik etmesi gerektiğini, modern ve lâik bir devlette devlet yönetiminin din kurallarına bağlanmasının uygun ve mümkün olmadığını ısrarla belirtmektedir: "Dünyada herşey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir"[9]. "Bugünün ihtiyaçlarına uygun kanun yapmak ve onu tatbik eylemek refah ve ilerleme vasıtalarının en mühimlerindendir[10]". "Biz ilhamlarımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz. Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk Milleti ve bir de milletlerin tarihinin binbir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir".[11]

---

9 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara 1959, II, 1994.
10 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, 341.
11 **Atatürkçülük** (Üçüncü Kitap), 48.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün bu ve benzeri sözlerinden seçtiğimiz örnekleri artırmaya gerek yoktur. Zira bu sözlerin anlamı açıktır. Burada sözkonusu olan, devlet işlerinde din kurallarının değil, aklın ve bilimin egemen olması ve onlara dayandırılmasıdır. İman ve ibadet hayatımızın dışındaki siyaset dahil, bütün devlet hayatımıza, fikir hayatımıza, ekonomik hayatımıza müsbet ve sosyal bilimler yol gösterecektir. Böyle olunca da, Atatürkçü düşünce sisteminde lâiklik, sadece din ve devlet işlerinin ayrılmasından ibaret olan bir devlet yönetimi ilkesi değil, aynı zamanda bir dünya görüşü, bir hayat anlayışı ve tarzı, dünya ve toplum sorunlarına akılcı ve bilimci bir bakış ve yaklaşım biçimi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Kökleri tarihimizin derinlerine uzanmakla birlikte, özellikle devrimizin ve hızla ilerleyen uygarlığın gerisinde kalıp yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan toplumumuzun modernleşme ihtiyaçlarından doğan lâiklik, böylece toplumumuzda din hürriyetinin yanısıra, millî birlik ve bütünleşmemizin de teminatı olmuştur. Zira tarih, dine karşı en içtenlikli saygının, din sömürüsünün yasaklandığı lâik devlet düzeninde gerçekleştiğini göstermiştir. Bu bakımdan lâiklik, dinsizliği değil, dine saygıyı getirmiştir[12]. Bunu sezen büyük Atatürk, "Lâiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için, gerçek dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Lâikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, ilerleme ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış doğu kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamazlar"[13] derken işte bu gerçeklere işaret etmektedir. Lâiklik, ülkemizde, akılcı ve bilimsel düşüncenin yerleşmesi; hurafelerin, cehaletin ortadan kalkması, dine saygının artması ve samimi dindarlığın gelişmesi, din istismarının önlenmesi, toplumsal bütünleşmemizin güçlenmesi; din, inanç ve mezhep ayrılıkları dolayısıyla parçalanmanın önüne geçilmesi; insana, düşünceye saygının ve sevginin gelişip kökleşmesi, çoğulcu ve modern bir toplum

12 İ.A. Çubukçu, "*Lâiklik ve Din*", **Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi II,** 280.
13 **Atatürkçülük** (Birinci Kitap), 111.

Levent Şahverdi Arşivi

olma idealinin gerçekleşmesi bakımlarından da büyük önem taşır. Çünkü gerçek lâikliğin temelinde dine, inanca ve insana saygı, sevgi ve hoşgörü yatar. Din, özellikle İslâm dini de aynı temellere dayanır. Bu bakımdan temelde bu ikisi arasında hiçbir ayrılık veya aykırılık sözkonusu değildir. Nihayet, Türkiyemizde lâiklik, bağımsızlığımızın ve bir özgürlükler rejimi olan demokrasimizin ayakta kalması bakımından da çok önemlidir. Bu haliyle o, Türkiye Cumhuriyeti için bir hayat meselesidir. Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana, büyük çoğunluğu çok samimi Müslüman olan halkımız tarafından içtenlikle benimsenmiştir. Anlaşılan, bu geniş kitleler için, hem samimi bir Müslüman hem de lâik Türkiye Cumhuriyetinin birer vatandaşı olmanın, onlarda yarattığı bir çelişki sözkonusu değildir. Hızlı toplumsal yapı değişikliğinin uyum/uyumsuzluk süreçlerine maruz kalan ve bu çerçevede daha çok dindarlık eğilimleri sergileyen çevrelerin bu davranışlarında da bir çelişki görmek hatalı olur. Tersine, lâiklik, çoğulcu bir ortamda, karşılıklı sevgi ve saygı ilkelerine göre dinî alanın içtenleşerek gelişmesini amaçladığına göre, "çarpık" gelişmemesi şartıyla lâik rejim, toplumda dine duyulan ilgideki bu artıştan memnun olmalıdır. Onun "sağlıklı" gelişmesinin yolu ise objektif bilimsel usûllere göre düzenlenmiş bir dinî eğitim-öğretimden geçmektedir. Bu sağlanmadığı sürece sürprizler ve hayal kırıklıkları devam edecek; bu arada kötülüklerin sebepleri de ya İslâm dinine veya lâik sisteme bağlanacak ve yanlış yolda ısrar edilecektir. Ancak, gerçekte bu bir çelişkidir; temelinde bilgisizlik, eğitimsizlik, daha doğrusu yarımyamalak ve yüzeysel bir bilgi ile kalitesiz eğitim yatmaktadır. Bununla birlikte, bir başka büyük çelişki daha vardır ki o da, yüzeysel ve çarpık bir din anlayışı ile son zamanlarda "Siyasî İslâm" adı altında tüm İslâm ülkelerinde görülen ve etkileri ülkemize kadar uzanan radikal akımların, tarihin belli bir döneminde şekillenmiş bir dindarlık modeli altında din ve devleti birleştirmeyi İslâmın temel bir kuralı haline getirmeye kalkışarak, anti-lâik tavırlar sergilemeleridir.[14]

14 Ü. Günay - H. Güngör - A. V. Ecer, **Lâiklik, Din ve Türkiye**, Ankara 1997, 126-162.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Atatürkçü düşüncede lâiklik başka milletlerdeki uygulamalardan farklıdır. Çünki halkı müslüman olan ve lâikliği uygulayan tek ülke Türkiye'dir. Batı'da lâikliği uygulayan ülkelerin dinleri, millî kültürleri, değer yargıları, örf ve âdetleri... Türkiye'dekinden farklıdır. Ayrıca Türk Tarihi'nde, Türkler müslüman olmadan önce ve sonra yönetimde lâik uygulama denemelerine de sahiptir. Türk sultanları, politik ve sosyal düzen ile ilgili kuralları, din gereği olmaktan ziyade, ihtiyaç ve kendi otoriteleri gereği koymuşlardır. Ancak tam lâikliğe dönüş Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra, İstiklâl Savaşı'nın sonucunda uygulanmaya konuldu. Atatürkçü lâikliğin temel özellikleri; a) Din ve vicdan hürriyeti, b) Resmî bir devlet dininin bulunmaması, c) Devletin din ve mezhep ayrımı gözetmemesi, ç) Devlet kurumlarıyla din kurumlarının ayrılmış olması, d) Devlet yönetiminin din kurallarına bağlı olmamasıdır. Bunlar arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Devlet çatısı içinde Anayasal bir kurum olarak yer alması Türkiye'nin özel durumu sebebiyledir. Devlet, gene özel durum sebebiyle, din işlerinin yürütülmesini ve meslekî din eğitiminin yapılmasını bir kamu hizmeti saymış, masraflarının genel bütçeden karşılanmasını uygun görmüştür. Böylece dinin devlet hayatına müdahale edebilme imkanlarına son verilmek istenmiştir. Zira Türk Milleti, dini siyasete karıştıran devlet sisteminin acılarını çok çekmiştir. İslâm dininde ruhban sınıfı, din adamı sınıfı mevcut olmadığı için din işlerinin cemaatlere bırakılması uygun olamazdı. Lâiklik ülkemizde, akılcı ve ilmî düşüncenin yerleşmesi, hurafelerin ve cehaletin ortadan kalkması, dine saygının artması, din istismarının önlenmesi, toplumsal bütünleşmenin güçlenmesi, inanç, mezhep ve tarikat ayrılıkları sebebiyle parçalanmanın önüne geçilmesi, insana, düşünceye saygının ve sevginin gelişip kökleşmesi... bakımlarından önem taşır.

Anahtar Kelimeler: Lâikleşme, İnkılap, Atatürkçülük, Çağdaşlık.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Atatürk's understanding of secularism is different from the application in other counties. Because, Turkey is the only country which it's population is Muslim, applies secularism. Western countries which apply secularism have a different religion, national cultures, value of life and customs from Turkey. Also, Turks in their history even before involvement with İslam and after became Muslim, have experienced the secularism in running their countries. Turkish Sultans introduced new laws and rules related to politics and social order for their need and authority rather than religious purpose. However, pure secularism has been introduced only after the collapse of Ottoman Empire and Turkish war of independence (1919-1922). The main features of Ataturk's secularism are: a) freedom of religion, b) not adopting any official religion for state, c) state does not make any differences between religion and sects, d) state constitutions and religious affairs are totally independent from each other. But, The Department of Religious Affairs was established by Atatürk for the special condition of Turkey. For that reason Turkish State consider religious service as civil service and has got the responsibility of administration of religious affairs and religious education of it's population. Therefore pays the expenditure of these religious service from national budget. The main purpose of this is to prevent the influence of religion on state system. Because of there is not monastic or religious men class. Leaving the administration of religious affairs to religious sects and denomination is not convenient. Because, secularism in Turkey has a vital importance to accommodate reasonable and scientific thought, to wipe out the superstitions and ignorance, to improve the respect for religion, to prevent the usage of religion for malicious purposes, to strengthen the social unity, to prevent the social division which is motivated by religious and denominational differences to increase respect to and compassion to human values, thoughts, and to carry these values in a steady increasement.

Key Words: Secularization, Revolution, Kemalism, Contemporaneous.

Levent Şahverdi Arşivi

SELANİK ATATÜRK EVİ VE MÜZE HALİNE GETİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Veysi AKIN*

I- Atatürk'ün Doğduğu Ev

Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum tarihi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında araştırmacılar için uzun süre çözülmesi gereken bir problem olmuştur. Konu ile ilgilenen araştırmacılar, yeterli belge bulunamayışı sebebi ile meseleyi ilmi suretle ortaya koyamamışlardır. 1881 yılı üzerinde ittifak olmakla beraber, gün ve ayın tespitinde zorlukla karşılaşmışlardır. Neticede, Atatürk, doğum dönemine dair anlatılan bilgileri de dikkate alarak; hayatında önemli bir yer tutan "19 Mayısı" doğum günü olarak kabul etmiştir. Böylece, Atatürk'ün doğumu 19 Mayıs 1881 olarak tescil edilmiş ve dünyaya duyurulmuştur[1].

Atatürk'ün doğum dönemine dair tartışılan bir başka husus da, doğduğu ev meselesidir. Bu da günümüze kadar muhtelif tartışmalara yol açmış bulunmaktadır. Yapılan incelemeler neticesinde Atatürk'ün doğumu ve çocukluk yılları hayatı ile ilgili üç ev tespit edilmektedir.

Bunlardan ilki, Ahmet Subaşı Mahallesi'nde bulunan ve Atatürk'ün dedesi Kırmızı Hafız lakaplı Ahmed Efendi'den babasına miras kalan evdir[2].

İkincisi, bu gün müze olarak kullanılan Aya Dimitri Mahallesi Apostolu Pavlu caddesi üzerinde 75 numaralı evdir. Eski kayıtlara göre bu bina, Koca Kasım Paşa Mahallesi Islahane Semti'nde bulunmaktadır. Ev, bod-

---

* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Bu konuda bkz: Mustafa Baydar, "Atatürk Ne Zaman Doğdu" **Türk'ün Altın Kitabı Her Yönüyle Atatürk**, Haz. Avni Altıner, İstanbul 1981 s. 52-53, Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Ankara 1963, s.7.

2 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1984, s. 17

Levent Şahverdi Arşivi

rumu ile beraber üç katlı olup, bir avlu içerisindedir. Bu bina, 1870'ten önce Rodoslu Müderris Hacı Mehmed Vakfı'ndan yaptırılmış ve İbrahim Zühtü adlı bir şahsa satılmıştır. Daha sonra da Selanik ahalisinden Abdullah Ağa ve eşi Ümmü Gülsüm'e satılmış ve Alirıza Efendi tarafından kiralanmıştır[3].

Üçüncü ev ise, bugün müze olan evin yanında günümüze intikal etmemiş olup, babasının ölümünden sonra Atatürk'ün ailesi ile beraber oturdukları evdir. 1933 yılında ayakta olan iki katlı, üç oda bir mutfaktan ibaret olan bu binada Atatürk, çocukluğunun önemli günlerini geçirmiştir[4]. Atatürk, buradan okula gitmiş, annesi üvey babası Ragıp Efendi ile bu evde evlenmiş, genç subaylık yıllarına kadar burası ailenin ikametgâhı olmuştur.

Atatürk'ün doğduğu ev konusundaki farklı görüşler şu şekilde sıralanabilir.

1-Falih Rıfkı Atay'a göre; Mustafa Kemal Atatürk, Ahmet Subaşı Mahallesi'nde Sanayi Okulu karşısında vasat ahşap bir evde doğdu(1881). Babası Alirıza Efendi, işlerini ilerletince Islahâne semtinde üç katlı bir ev satın aldı ve aile buraya taşındı[5].

2-Çoğunluk tarafından kabul edilen bir görüşe göre; Mustafa Kemal Atatürk, Alirıza Efendi'nin 1878'de Selanik'te Islahâne semtinde kiraladığı üç katlı pembe bir evde doğdu (1881)[6].

3-Çocukluk arkadaşı Hacı Mehmed Somer (Kütahya Mebusu)'e göre; Mustafa Kemal Atatürk, babasının kereste tüccarlığı döneminde kazandığı paralarla yaptırdığı Islâhâne Semti, Ahmet Subaşı Mahallesi'ndeki üç katlı

---

3 Mehmet Önder, **Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara1993, s. 14.

4 Afet İnan, "Prof. Dr. Afet İnan'ın Atatürk Evleri-Atatürk Müzeleri Kitabına Yazdığı Önsöz", **Atatürk Evleri**..., s. 7-8.

5 Atay, **Çankaya**, s. 17; Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, İstanbul 1984, s. 26-27. Bu ev, Alirıza Efendi'nin Kırmızı Hafız diye şöhret bulan babası Ahmed Efendi'nindir. Alirıza Efendi, ilk evlendiğinde bu evde oturmuştur.

6 "Atatürk'ün Selanik'teki Evi Onarıldı", **Türk'ün Altın Kitabı Her Yönüyle Atatürk**, s. 714 ve **a.g.e.**, s. 48-49

Levent Şahverdi Arşivi

ve üst iki katı ev olarak kullanılan pembe boyalı binada dünyaya geldi (1881)[7].

4-Nazif Tepedelenlioğlu'na göre; Mustafa Kemal Atatürk, babasının memuriyeti yıllarında Manastır Vilayeti Tırhala Sancağı Tırnova kasabasında doğdu. Bilâhare üç buçuk yaşlarında iken buradan Selanik'e ailesi ile beraber göç etti[8].

Bu konuda bilgi veren görüşlerin hepsi Atatürk'e yakın şahıslardır. Ancak bu bilgiler, hatıralara dayanmaktadır. Hatıraların uzun zaman sonra kaleme alınmış olmaları ve başka bilgilerle karıştırılmış olma ihtimalleri, bu mesele hakkındaki görüşlerin farklılığına yol açmaktadır. Bununla beraber, farklılıklara rağmen bu görüşler arasında ortak noktalar bulmak mümkündür. Bu ortak noktalar, Mustafa Kemal Atatürk'ün biyografisi ile de uyuşmaktadır. Buna göre, Atatürk'ün babası Alirıza Efendi, evlenmeden evvel Selanik yakınlarında Olimpos Dağı'nın eteklerinde Katarin Kasabası'nda Papasköprü mevkiinde gümrük memuru olarak görev yapmaktadır. Alirıza Efendi, Zübeyde hanımla evlendiğinde Selanik'te babasının Ahmet Subaşı Mahallesi'ndeki evinde oturmaktadır. Memuriyetten az para kazanan Alirıza Efendi, Selanikli kereste tüccarı Cafer Efendi ile ortak olmuş ve iyi para kazanmaya başlayınca da, memuriyetten ayrılarak Koca Kasım Paşa Mahallesi Islahâne Semti'nde (Aya Dimitri Mahallesi Apostolu Pavlu Caddesi)'ki üç katlı binaya yerleşmiştir. Bu dönemde Zübeyde-Alirıza çiftinin, Mustafa isimli bir çocukları dünyaya gelmiştir.

---

7 Orhan Türker, "Selanik'te Atatürk'ün Evini Ziyaret", **Türk'ün Altın Kitabı Her Yönüyle Atatürk**, s. 703, Bu konuda o, Atatürk'ün çok sevdiği çocukluk arkadaşı Kütahya Mebusu Hacı Mehmet Somer'den şu bilgileri elde ettim diyerek şunları anlatmaktadır: ".....Alirıza Efendi, Cafer Efendi ile birlikte ticarete başladı, Kazandığı para ile Islâhâne semtinde Ahmet Subaşı Mahallesi'nde üç katlı iki daire bir ev yaptırdı. İşte Atatürk, bu pembe boyalı evde doğmuştu".

8 Nazif Tepedelenlioğlu, "Mustafa Kalfa", **Türk'ün Altın Kitabı Her Yönüyle Atatürk**, s. 59-60. Bu konuda o şunları yazmaktadır. "Atatürk'ün çocukluğunu en iyi bilenlerden biri benim anam Fatma Zehra Tepedelenlioğlu'dur. Anam Selanik'e onunla aynı günde gelmiş, bir müddet mahallede oturmuş, aynı mahalle mektebinde okumuş," ..... "Abdülhamid Han, Tesalya'dan göçenleri ikiye ayırtmış, bir kısmını İzmir'e bir kısmını da Selanik'e kabul etmiştir ve her göçmen aileye birer küçük ev hediye etmiştir. Selanik'te bu küçük göçmen evlerinden çoğu Kule Kahveleri denen semtte yapılmıştır ki, Zübeyde, Atiye ve Kadriye Hanımların evleri aynı sokağa tesadüf etmiştir".

Atatürk'ün vefatında taziyelerini sunmak üzere Türkiye'ye gelen Bulgaristan Parlamentosu azası Gaspodin Açkof, Türk milletvekillerinin arasında " Mustafa Kemal hemşehrimizdir" diyerek Tırnova ismini telaffuz etmiştir. Orada bulunan Atatürk'ün yakın arkadaşı Ali Çetinkaya buna tepki göstermiştir. Ancak Bulgaristan Mebusunun zikrettiği Tırnova, diğeri ile aynı yer değildir. Bu Bulgaristan hudutlarında bulunmaktadır. Bkz. **Türk'ün Altın Kitabı Her Yönü İle Atatürk,** s. 58-59.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrılan noktalara gelince: İlki, Mustafa Kemal Paşa'nın Selanik'te iki ayrı mahellede bulunan evlerden hangisinde doğduğu meselesidir. Diğeri de, Mustafa Kemal Paşa'nın Selanik'te doğmadığı iddiasıdır[9].

Burada en inandırıcı görüşün, uzun süre Atatürk'ün yanında bulunmuş Falih Rıfkı Atay'a ait olması kuvvetle muhtemeldir. Buna göre; Atatürk'ün doğduğu ev, Ahmet Subaşı Mahallesi'nde olmalıdır. Bu gün müze olarak kullanılan bina ise, Alirıza Efendi tarafından doğumdan sonra satın alındığı veya inşa ettirildiği yahut da kiralandığı konusunda muhtelif görüş ayrılıkları bulunan ve ailenin bir müddet oturduğu evdir. İncelemelere göre, evin kiralanma ihtimali daha kuvvetli olup, sonradan genç subaylık yıllarında Atatürk tarafından satın alındığına dair bilgiler bulunmaktadır[10]. Nitekim Alirıza Efendi'nin 1888'de vefatından sonra aile, geçim masraflarını hafifletmek üzere, bu pembe evden ayrılarak, hemen bitişikteki daha küçük bir eve taşınmışlardır[11]. Dayısı Hüseyin Ağa'nın yanında kaldıkları kısa süre haricinde Mustafa Kemal ve ailesi uzun zaman burada oturmuştur.

Atatürk, bu evde iken önce Selanik mülkiye Rüşdiyesi'ne kaydolmuş, 1893'te buradan ayrılarak Selanik Askerî Rüşdiyesi'ne geçmiştir. Annesi, burada Ragıb Efendi ile evlenmiştir. Genç Mustafa Kemal, üvey babasının çok iyi bir insan olmasına rağmen, bu evliliği bir gurur meselesi yaparak, bir müddet halasının yanında kalmıştır. Daha sonra okul hayatı için Selanik'ten ayrılarak Manastır'a gitmiştir. Askerî Lise'yi burada bitiren Mustafa Kemal, 1896'da İstanbul'a gelerek Harb Okulu'na başlamıştır[12]. Öğ-

9 Bu görüş, muhtemelen bilgilerin karışmasından kaynaklanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın gerek Harbiye Nezareti dosyalarında ve gerekse özlük Dosyası'nda memleketi hanesinde Selanik yazmaktadır. Özlük dosyasında "Reis-i Cumhur Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bin Alirıza Selanik" ibaresi bulunmaktadır. Bkz, **Atatürk'ün Nişan Ve Madalyaları**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 60-61 (Atatürk'ün Madalyası için verilen İrade) ve s. 175 (Özlük ibaresi).

10 Ünal Sezici, "Selanik Atatürk Evi Tarihçesi ve Son Durumu", **Ankara Ticaret Odası Dergisi**, Sayı:2 (Mayıs 1981), Ankara 1981, s.15.

11 Nezihe Araz, **Atatürk Evleri**, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 16.

12 Veysi Akın, "Bir Osmanlı Paşası Olarak Atatürk", **Osmanlı**, Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 697-704.

Levent Şahverdi Arşivi

rencilik yıllarında yaz tatilini geçirmek üzere annesinin yanına geldiği ve bu küçük evde kaldıkları bilinmektedir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından evvel (1907) Selanik'te görev alan Mustafa Kemel Atatürk, daha önce oturdukları pembe boyalı geniş evi satın alarak, ailesi ile birlikte burada oturmuşlar ve bir çok siyasî toplantı burada yapılmıştır[13]. Annesi Zübeyde Hanım, Balkan Harbi bitimine kadar bu evde yaşamış ve Selanik'in Yunanlılar tarafından işgali ile İstanbul'a gelerek, Beşiktaş Akaretler'de bir eve yerleşmiştir[14].

Selanik'in işgali ile Atatürk ve ailesinin oturdukları her iki ev, Yunanistan sınırlarında kalmıştır. Bundan sonraki dönemde evlerin akıbeti 1923'e kadar bilinmemektedir. Nihayet evler, Lozan Sulh Andlaşması (24 Temmuz 1923)'nın Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol'ü gereği Yunanistan'a terk edilecektir. İlgili Protokolün 7. Maddesine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın annesi ve kardeşi, Selanik'i daha önceden terk etmiş olmalarına rağmen mübadil sayılmakta ve Yunanistan'daki mülklerine karşılık, Türkiye'de mübadeleden kalan evlerden eşit değerde alabileceklerdi[15]. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın ailesine İstanbul'da bu evlere karşılık olarak Bebek'te bir yalı verilmiş bulunmaktadır. Bu yalı, 1930'lı yıllarda Atatürk tarafından Selanik evlerinden hak iddia etmemek kaydı ile kız kardeşi Makbule Atadan'a verilmiş bulunmaktadır[16].

---

13 Sezici, "Selanik Atatürk Evi...", s.15, **Atatürk Selanik Evi Raporu**, Haz: Enver Ziya Karal, s.22. (Bu rapor, Daktilo metin olarak hazırlanmış olup 177 sayfadan oluşmaktadır.) Bundan sonra kısaca Rapor diye zikredilecektir. Ayrıca Atatürk'ün buradaki askerlik hayatına dair bilgi için bkz: Behiç Erkin, "Atatürk'ün Selanik'teki Askerlik Hayatına Ait Hatıralar", **Belleten,** XX?80 (1956), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s. 599-604.

14 Önder, **Atatürk Evi**, s. 15.

15 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I**. Cilt (1920-1945), Ankara 1983, s. 177-181.

16 İnan, "Atatürk Evleri ve Müzeleri", **Türk'ün Altın Kitabı Her Yönüyle Atatürk**, s. 706.

Levent Şahverdi Arşivi

II- Selanik Evinin Müze Haline Getirilmesi

A- Selanik Belediyesi'nin Kararı

Mübadelenin ilk yıllarında, evde kiracı olarak Apostolos Afamopulos isminde bir Rum oturmaktadır[17]. Afamopulos, evi kimden kiralamıştır? Bu konuda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen ev, bu dönemde Mübadele Protokolü hükümlerine göre; Yunanistan Milli Bankası'na intikal etmiş ve buraca kiraya verilmiştir. 1930'lu yıllarda ise ev, Sarabini isimli Türkiye'den mübadil bir Rum kadın tarafından Milli Banka'dan 200.000 drahmiye satın alınmış ve Trabzon'dan mübadil dört aile tarafından kullanılmaktadır[18].

Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan Andlaşması (24 Temmuz 1923) sonrası, önemli bir anlaşmazlık olarak "mübadele meselesi" yaşanıyordu. Sorunun kaynağını "etabli/yerleşmiş" tabirinin taşıyacağı hukukî anlam teşkil ediyordu. Türkiye, etabli meselesinin Türk kanunlarına göre çözülmesini istiyordu. Yunanistan ise, 30 Ekim 1918 öncesi İstanbul'da bulunan herkesin yerleşik sayılmasında ısrar ediyordu. Mesele, Milletler Cemiyeti, Milletlerarası Adalet Divanı'na götürüldü. Ancak buranın yorumu ile de çözülemedi. Nihayet taraflar, 1 Aralık 1926'da konu ile ilgili bir anlaşma imzaladılar. Bu defa da, uygulamalardan çıkan aksaklıklardan dolayı Türkiye-Yunanistan gerginliği arttı ve iki devlet arasında savaş rüzgarları esmeye başladı. Bu gerginliği yumuşatma işi Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos'a düştü. Böylece, 10 Haziran 1930'da imzalanan yeni bir anlaşma ile, yedi yıldır devam etmekte olan önemli bir Türk-Yunan sorunu sona erdiği gibi, Türk- Yunan münasebetlerinde yeni bir dönem başladı[19]. Türk Hükümeti'nin daveti üzerine Venizelos, 27-31 Ekim 1930 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etti. Bu gezi sırasında 30 Ekim

---

17 **Rapor**, s. 35.
18 **Rapor**, s.22.
19 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara 1983, s. 325-326.

Levent Şahverdi Arşivi

1930'da askerî, ticarî ve dostluk üzerine üç anlaşma imzalandı[20]. Bir yıl sonra da, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Yunanistan'ı ziyaret ettiler[21].

Bu şekilde ilerleyen Türk-Yunan dostluğu, Dünya ve bilhassa da Avrupa'daki diğer gelişmelere bağlı olarak, Balkan Antantı'nın temelinin atılmasına vesile oldu. Atina'da 1929'da gerçekleştirilen Dünya Barış Kongresi Derneği'nin toplantısında Balkanlarda kalıcı bir barışın gerektiği fikri ortaya atıldı. Bu fikir öncelikle Türkiye ile Yunanistan arasında geliştirilerek diğer Balkan devletlerince de kabul gördü. Bilahare yapılan görüşmeler neticesinde 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı imzalandı[22].

Bu dostluğun merkezinde Atatürk'ün "Yurtta Sulh , Cihanda Sulh" ilkesi yatmaktadır. Onun bu barışçı politikası, devletler hukuku açısından ilk meyvelerini 1930'lı yılların başında vermiş ve Balkan Devletlerini bir araya getirmiş bulunuyordu. Aynı yıllarda Atatürk'ün şahsını ilgilendiren bir gelişme de yaşanacaktı. Bu gelişme, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 10. Yılı'nda çocukluk anılarını yaşadığı Selanik'teki evlerinin kendisine hibe edilmek istenmesidir.

Selanik Belediyesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıldönümü olan 29 Ekim 1933'te yaptığı özel bir toplantıda, Cumhuriyetin 10. Yılı münasebetiyle, Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin duvarına bir hatıra plakası takılması ve evin hali hazırdaki sahiplerinden satın alınarak, Mustafa Kemal Paşa'ya hediye edilmesini kararlaştırdı. Nitekim, aynı gün plaka duvara çakılmışsa da; ilgili tören, Balkan Antantı delegelerinin Selanik'e gelmesine bırakıldı. Tabelada, "Türk milletinin büyük müceddidi ve Balkan ittihadının müzâhiri Gazi Mustafa Kemal burada dünyaya gelmiştir. İş bu levha, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıl dönümü münasebeti ile ko-

---

20 Soysal, **Siyasal Andlaşmalar**, s. 391-392.
21 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara 1988, s. 526-527.
22 Sevim Ünal, "Atatürk'ün Balkanlar'daki Barışçıl Politikası", **IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, III. Cilt, Ankara 1989, s. 1985-1998 ve Nada Zımova, "The Balkan Entente And Turkey", **IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, III. Cilt, s. 1999-2003.

Levent Şahverdi Arşivi

nulmuştur. Selanik, 29 Birinci Teşrin 1933" ibaresi vardı[23]. Daha sonra bu ibare Türkçe, Rumca ve Fransızca olarak mermer üzerine işlenmiştir[24]. IV. Balkan Konferansı 5 Kasım 1933'te Selanik'te açılacaktı.

Selanik Belediye Meclisi'nin evi satın alma kararı Türkiye'nin Selanik Başkonsolosluğu'na şu şekilde bildirildi[25]:

"Yunan Cumhuriyeti *Selanik 30 İkinci Teşrin 1933*

Selanik Belediyesi

Kayıt No: 50684

Türkiye Cumhuriyeti Konsolosu

Muhterem Selim Feyzi Beyefendiye

Şehirde

Konsolos Beyefendi,

Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıl dönümü münasebetiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin Reisi ve Banisi olan şanlı Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin doğdukları evin satın alınması ve duvarına bir hatıra levhasının vaz'ı hakkındaki kararını muhtevi Belediyemiz Meclisi'nin 488 numaralı ve 29 Birinci Teşrin 1933 tarihli kararnâmesini zât-ı âlinize irsâl ile kesb-i şeref ve mesruriyet eylerim.

Bu kararnâme, Selanik, Gazi Hazretleri'nin doğdukları şehir olması itibarı ile iktisab-ı şeref ve mağruriyet eden Selanik ahalisinin Gazi Hazretlerine olan takdirkâr ve samimi hissiyatının pek küçük bir kısmını teşkil ettiğini beyan ile beraber kararnâmeyi Reisicumhur Hazretleri'ne takdime delâlet ve tavassut buyurmanızı rica ederim.

---

23 "Atatürk'ün Selanik Evi Onarıldı" **Türk'ün Altın Kitabı Her Yönüyle Atatürk**, s. 714; Önder, "Atatürk Evi", s. 16, Ünal Sezici, ve Utkan Kocatürk, bu hususta şu ibareyi verir. "Türk milletinin müceddîdi ve Balkan ittihadının müzahiri Gazi Mustafa Kemal bu evde dünyaya gelmiştir. 29 Birinci Teşrin 1933" Bkz: Sezici, "Selanik Atatürk Evi", s. 16, ve Kocatürk, **Kronoloji**, s. 555.

24 Mehmet Rado, "Bu Evde Bir Tarih Doğdu", **Türk'ün Altın Kitabı Her Yönüyle Atatürk**, s. 57.

25 Sezici, "Atatürk Selanik Evi", s.16.

Levent Şahverdi Arşivi

Benim ve Selanik Ahalisinin Müşarünilelyh Hazretleri'ne sıhhat ve afiyet ve dost Türk milletine daimî saadetler için pek samimi temenniyatımızı Reisicumhur hazretlerine bu vesile ile arz ve iblağ buyurmanızı rica eder ve zât-ı âlilerine takdim-i ihtiramat eylerim.

(Mühür)
Selanik Belediye Reisi
Mösyö Apostol Kozmopulos
(İmza)"

B- Tören (4 Kasım 1933)

Atatürk'ün Selanik Evi'ne plaka çakılması töreni, Balkan Antantı Delegasyonunun gelmesi ile 4 Kasım 1933'te gerçekleşti[26]. Törene, Yunanistan Meclis Başkanvekili, Makedonya Genel Valisi, Selanik Belediye Başkanı ve Meclis Üyeleri, Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Enis Akeygen, Balkan Konferansı Reisi Papa Anastasya ve Balkan Konferansı Türk Murahhas Üyeleri ile bazı üst düzeyde zevat katıldı. Törende Balkan Konferansı Reisi Anastasya bir konuşma yaparak, Mustafa Kemal Paşa'nın Balkan milletlerinin dayanışmasında oynadığı rolü anlattı. Anastasya'nın konuşması şöyle idi[27]:

"*...Mustafa Kemal, yalnız dost bir milletin reisi değil, aynı zamanda vatanını kurtarmış ve Türk milletini tekemmül ettirerek bütün diğer Balkan milletleriyle takarrûbunu mümkün kılmaya muvaffak olmak suretiyle Balkan milletleri ittihadı mefkûresinin en harr müdafii olduğunu ve tarihi, içtimai, ıslahat ve hürriyet için mücadelelerle dolu olan bu Selanik şehri, kendi evlatları meyânında Mustafa Kemal'i görmekle mağrur ve müftehir bulunduğunu, Selanik'te Mustafa Kemal'in doğması keyfiyeti kendisinin bizzat Ankara'da Bütün Balkan milletleri aynı menşee malikiz. Biz, o kadar bir birimizle karışmışız ki; millî bir aile teşkil ederiz. kayıtlarını muhtevi olarak söylediği sözlerin ne kadar muhik olduğunu ispat ettiğini; bu su-*

26 Kocatürk, **Kronoloji**, s. 555, "**Cumhuriyet,** 5/11/1933'ten naklen".
27 **Rapor**, s.16-17.

Levent Şahverdi Arşivi

retle tarih-i insaniyete ebediyen hakkedilmiş olan Mustafa Kemal'in şan ve şöhretinden her balkan milleti, kendisine ait olan bir hisse tefrik edebileceğini söyleyerek, Yaşasın Mustafa Kemal, Yaşasın Türk Milleti" demiştir.

C- Evin Satın Alınması

Selanik Belediyesi, aynı yıl (1933) evi sahiplerinden satın almayı kararlaştırarak, o yılın bütçesinden bu iş için 300.000 drahmi ödenek ayırdı. Belediye yetkilileri, evin sahibi Sarabini adındaki mübadil Rum ile görüştü. Ancak ev sahibi, evi 200.000 drahmiye satın aldığını ve 200.000 drahmi de içine masraf ettiğini söyleyerek, teklif edilen parayı az buldu. Bunun üzerine pazarlık sürüncemede kaldı ve 1933-35 yılları arasında konu ile ilgili bir gelişme sağlanamadı. Bu gecikme, Atatürk'ün dikkatini çekti. Atatürk Dışişleri Bakanlığı'nı uyararak sürecin hızlandırılmasını istedi. Bu direktif ile harekete geçen yetkililer, 25 Eylül 1935'te Selanik Başkonsolosluğu'na bir yazı gönderdi. "Evin Selanik Belediye'since istimlakine imkan bulunmadığı taktirde, Vekâletçe mübaya'a edilmek üzere, belediye ve mal sahipleri ile temasa geçilmesini" istedi. Bu husus, Belediye Reisi'ne tebliğ edilmişse de, Belediye Reisi'nin daha evvelden meclisin verdiği kararın tatbik edilmesini ve hediye etmek şerefinden hemşehrilerinin mahrum edilmemesini istirham etmesi ile bu fikirden vazgeçildi[28].

Türkiye'nin bu tutumu üzerine Selanik Belediye Meclisi, 19 Ekim 1935'te evi istimlak kararı verdi. Ancak ilgili istimlak kararının yürürlüğe girmesi için Yunan Parlamentosu'ndan muvakkat bir kanun çıkarılması gerekiyordu. Yunan Kültür Bakanlığı, ilgili kanun için "Monument Historique (Tarihî Anıt)" formülünü buldu. Bu gaye ile "4108 Sayılı Kanun" un 12 maddesine 7. Fıkra eklendi. Bu fıkra; "Şehir planı veya köy içinde bulunan ve millî tarihî ehemmiyeti olan, memleketin tarihi için mühim bir eser, hatıra teşkil eden her türlü gayr-ı menkul ve mülk dahi, belediye ve

28 **Rapor**, s.18.

Levent Şahverdi Arşivi

köy için mecburî surette istimlak olunabilir"[29] hükmünü ihtiva ediyordu. Böylece hukukî prosedür tamamlanmış, sıra kararın uygulanmasına gelmişti.

Belediye, evin istimlaki için mecburi istimlak kanununa göre, gerekli ödeneği ayırarak, 8 Nisan 1936'da işlemi gerçekleştirdi. Ancak eve verilen miktar ev sahiplerince az bulundu. Ev sahibi, kendilerini gazetelere bildireceğini, Mübadiller Cemiyeti'ne şikayet edeceğini ve olmazsa Mustafa Kemal Paşa ile görüşeceğini söyledi. Mahalli seçimler yaklaştığı için Belediye Reisi, tepkileri göze alamadı ve ev sahibine 400.000 drahmi teklif etti. Ev sahipleri, meseleyi inada bindirdiler ve bu miktarı da kabul etmediler. Nihayet Türk Başkonsolosluğunun devreye girmesiyle 19 Eylül 1936'da uzlaşma sağlanarak, 650.000 drahmi karşılığında ev satın alınabildi. Bu sefer de, Makedonya Genel Valisi ödenen miktarı fazla bularak, satın alınmanın iptalini ve eski istimlak bedelinin ödenmesini emretti. Bu ise meseleyi yeniden başa çevirmek ve sürüncemeye sokmak demekti. Nitekim Vali, 14 Kasım 1936'da bu kararından vazgeçti ve 2 Aralık 1936'da 150.000 drahmi avans verilerek satın alınma sözleşmesi imzalanabildi.

Sözleşmeye göre; bina iki ay içerisinde tahliye edilerek teslim edilecekti. Ancak ilgili süre dolmasına rağmen içinde oturanlar, binayı boşaltmadılar. Nitekim yeniden Türk konsolosluğu devreye girerek ilgililere 10.000 drahmi daha verildi ve bu hususlaki sorun çözüldü. 12 Şubat 1937'de Selanik Belediye Reisi Merkuriyu Atatürk'e şu telgrafı çekerek işlemlerin tamamlanmasından duyduğu memnuniyeti bildirdi. İlgili telgraf metni şöyle idi[30]:

"Doğdukları şehrin meclisi, memleketimizin samimi dostu Yeni Türkiye'nin büyük yaratıcısının hatırasını doğduğu evde ebediyen muhafaza etmek bahtiyarlığı ile tarihî evi fevkalâde tazîm nişânesi olarak bu günden itibaren emirlerine âmâde kılmakla şereflenir"

---

29 **Rapor**, s. 16-17.
30 **Rapor**, 17.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca Merkuriyu, tapu senedini kendi eliyle bizatihi Ankara'ya gelerek takdim etmek istediğini bildirdi. Onun bu arzusu, Mustafa Kemal Paşa'nın sürekli yurt gezilerinde olduğu bildirilerek uygun görülmedi[31] ve ilgili belgeleri Atina Büyükelçiliği vasıtasıyla göndermesi rica edildi. Mustafa Kemal Paşa da, Belediye Reisi ve Makedonya Genel Valisi'ne teşekkür olarak altın monogram ve gümüş çerçeve içerisinde birer fotoğrafını hediye etti (29 Nisan 1937)[32].

Nihayet bina, 19 Şubat 1937'de tahliye edilerek anahtarları Selanik Başkonsolosluğu'na teslim olundu[33]. Bu hadiseye, dönemin Türk gazeteleri de yer verdi[34].

Selanik Belediyesi'nin evin anahtarını teslim yazısı şöyledir[35]:

"Bay Konsolos, *Selanik 13/2/1937*

Belediye'ye ait olup Türkiye Reisicumhuru Kemal Atatürk Hazretleri'nin doğdukları Apostolu Pavlu Sokağında kâin 71 numaralı evin berâ-yı tazim kendilerine takdimi Selanik Belediye Meclisi'nin 1936 tarihli ve 814 sayılı kararı ile tensip ettiğini size bildirmekle şerefyâb olurum. Makedonya Umum Valiliği'nin 149341-36 sayılı yazısı ile tasvip edilen bu karar, arada iş bu evde oturanların evi tahliye etmiş olmaları ile kuvveden file gelebildiğinden, Yeni Türkiye'yi yaratan büyük adamın doğumunu daima yâd için tarihî bir abide kalmak üzere, bu evi kendilerinin emirlerine âmade kıldığını Belediye dünkü telgrafı ile Türkiye Reisicumhuru Hazretleri'ne bildirmiştir.

---

31 Gerçekten Mustafa Kemal Paşa, bu dönemde yurt gezilerinde bulunuyordu. Bkz. Kocatürk, **Kronoloji**, s.595-600. Bu dönemde, Türkiye için dış siyasette önemli olaylar yaşanıyordu. Bir taraftan Balkan Antantı gibi iyi münasebetler gelişirken, diğer taraftan da, Hatay Meselesi gündemde idi. Nitekim 20 Şubat 1937'de Hükümet Atatürk'ün başkanlığında İstanbul'da toplanarak Hatay Meselesini görüşmüştür. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, Belediye Reisinin nazik teklifini kabul edememiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara 1978, s. 95-99.

32 **Rapor**, s.19.

33 **Rapor**, s.15, Önder, **Atatürk Evi**, s. 16.

34 Kocatürk, **Kronoloji**, s. 599, Cumhuriyet ve Ulus gazetelerinin 19 Şubat 1937 nüshaları.

35 Sezici, "Selanik Atatürk Evi", s.17.

Levent Şahverdi Arşivi

Vakfı münasibinde resmî ferağı size takdim etmek üzere mevzû'-ı bahis evin anahtarını gönderir ve derin saygılarımı sunarım.

Selanik Belediye Reisi
(imzâ)
Merkuriyu"

D- Evin Restorasyonu

Atatürk'ün Selanik evi, Türk yetkililere teslim edildikten sonra, şahsına yakışır bir şekilde restore edilmeliydi. Nitekim, bu husus önceden düşünülmüştü. Cumhurbaşkanı Atatürk, henüz satın alınma işlemlerinin devam ettiği bir dönemde bazı hazırlıklar yapılması için, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey ve Afet İnan Hanım'ı Selanik'e gönderdi. Bu şahıslar, Konsolosluk vasıtasıyla 1933'te evi gezme imkanı buldularsa da, içeride mübadil aileler bulunması sebebi ile yeteri kadar inceleme fırsatı elde edemediler[36].

Evin restoresi amacıyla değişik zamanlarda üç ayrı plan çizildi. İlk plan, Selanikli mimar Emmanuel Melanos tarafından hazırlandı. Bunda binadaki bodrum kat gösterilmemiştir.

16 Şubat 1937 Günlü Plana Göre[37]

Birinci Kat

a-Bir sofa

b-Abdesthane

c-Sahanlık

d-Mutfak

e-Mutfağın yanında bir oda

f-Bunun karşısında bir oda

---

36 İnan, "Atatürk Evleri ve Müzeleri", **Türkün Altın Kitabı Her Yönüyle Atatürk**, s. 706.
37 **Rapor**, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

g-Buna bitişik gizli kiler.

İkinci Kat

a-Bir sofa

b-Bir kiler

c-Malta taşlarından yapılmış bir teras

d-Atatürk'ün doğduğu oda

e- Bunun karşısında bir oda.

Ancak bu plânın uygulanması mümkün olmadı. Bu arada Atatürk vefat etmişti. İkinci plan, 17 Haziran 1939'da Türk mühendisler tarafından yapıldı. Bu iş için Nafia Vekaleti Abdullah ve Ergun adlarında iki mühendisi görevlendirdi. Bu şahıslar yeniden bir plân hazırladılar.

17 Haziran 1937 günlü plana göre[38]

Bodrum Katı (Bu gün birinci kat)

Üç dükkan

Zemin Katı (Bu gün ikinci kat)

a-Sofa

b- Mutfak

c-Mutfağın yanında bir oda

d-Bunun karşısında bir oda

e-Buna bitişik sandık odası

f-Sahanlık

Birinci Kat (Bu gün üçüncü kat)

a-Sofa

b-Abdesthâne

38 **Rapor**, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

c-Malta taşlarından yapılmış teras

d-Atatürk'ün doğduğu oda,

e-Bunun karşısında bir oda

Üçüncü plân da, 8 Temmuz 1919 tarihlidir. Bu planın yapılması esnasında evi yakından bilen şahıslar ile görüşmeler yapılmıştır. Bu kişilerin adları şöyleydi:

1-) Mustafa Hacı Osman, Aya Dimitri Sokağı 196 Numaralı evde mukim. Atatürk'ün eski komşusu.

2-) Apostolos Afomapulos, 1925'te evde kiracı olarak bulunmuş.

3-) Mimar Emanuel Melanos, İlk planı yapan kişi.

8 Temmuz 1939 günlü plana göre[39]

Bodrum Katı

a-Sağda bir oda

b- Solda bir oda

c-Bir lavabo

Zemin Katı (Evin 1. Katı)

a-Sofa

b-Mutfak

c-Mutfağa bitişik oda

d-Bunun karşısında bir oda ve bitişik sandık odası

e-Sahanlık

Birinci Kat (Evin 2. Katı)

a-Sofa

39 **Rapor**, s.20.

Levent Şahverdi Arşivi

b-Abdesthâne

c-Malta taşlarından bir teras

d-Atatürk'ün doğduğu oda

e-Bunun karşısında bir oda

Bu planlar esas alınarak evin tamirine karar verildi. Restore işi, 3 Mayıs 1940'ta 10.056.000 drahmiye[40] Selanikli Yani Yorgadis ve Eli Modiano isimli mütahitlere verildi. Anlaşmadan beş gün sonra tamirata başlandıysa da, II. Dünya Savaşı'nın vahâmeti ve Yunanistan'ın Alman işgaline girmesi işlerin yarım kalmasına yol açtı. Müteahhitler de işi bırakmışlardı. Bu tarihten sonra tamirata uzun süre ara verildi. Nihayet restorasyon 1950'de tamamlanabildi.

E- Evin Tefrişi Meselesi

1) Evin 1953'teki Tefrişi

Evin tamirinin tamamlanmasından sonra tefrişi gündeme geldi. Evin tefrişine bu dönemde Yunanistan'daki Türk eserlerinin yıkılması ve Selanik'teki Türk izlerinin silinmek istenmesi sebebiyle bilhassa büyük önem veriliyordu. Bu vesile ile Atatürk'ün Selanik evi, onun büyük ismini olduğu kadar, Türklüğün Makedonya ve Selanik'teki mazisini yaşatacak bir abide muhit olarak düşünülüyordu. Atatürk Evi, Misâk-ı Millî hudutları ötesinde Türk'ün mazisini, istikbalini, inkılâplarını vatana bağlayan bir köprü, maddî ve manevî bir bağ olarak görülüyordu[41]. Milli Eğitim Bakanlığı, bu iş için, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Atadan, Afet İnan, Hayrettin Örs ve Bakanlıktan seçilecek bir yetkiliden oluşan bir komisyon kurdu. Makbule Hanım, heyete katılmadı[42]. Diğer üyeler eve konulacak eşyaları ve yerlerini tespit amacıyla Selanik'e gittiler. İlgili Komisyon, ça-

40 Bu dönemde 1 T.L, 110 drahmi ediyordu.

41 **Rapor**, s. 15.

42 Makbule Hanım 1930'larda Selanik'teki evlere karşılık İstanbul Bebek'te bir yalı almış ve bunu kafi görmemiştir. Belki bu sebeple Komisyon çalışmalarına katılmamış olabilir. Bkz. İnan, "Atatürk Evleri ve Müzeleri", **Türk'ün Altın Kitabı Her Yönüyle Atatürk**, s. 706.

Levent Şahverdi Arşivi

lışmalarını tamamlayarak bir rapor halinde Bakanlığa sundu. Bununla beraber, 1953'e kadar bir netice alınamadı. Bunun üzerine devrin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, meseleye el koymuş ve yetkililerle 28 Ocak 1953'te bir toplantı yaptı. Bu toplantıya, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Reisi Tevfik Koraltan, Milli Eğitim Bakanı (MEB) Tevfik İleri, Milletvekilleri Keçecizade Salih, Zuhuri Danışman Beyler ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Başkanı Prof. Dr. Enver Ziya Karal katıldılar. Toplantıda şu kararlar alındı[43]:

1-Evin teşrifinde tarihî atmosferin canlandırılması,

2-Orijinal eşyaların kullanılması,

3-Eşyaların mevcut saraylardan ve Atatürk'ün hususî eşyalarından temini,

4-Odalardan birinin Atatürk'e ait müze haline getirilmesi,

5-İşlerin bir an evvel ikmâl ettirilmesi,

6-Evi incelemek üzere, Enver Ziya Karal'ın Selanik'e gönderilmesi.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, bu kararlardan bilhassa işlerin bir an evvel ikmâl ettirilmesi üzerinde hususiyetle duruyordu. Çünkü, bu mesele 1933'ten bu yana gündemde olmakla beraber, muhtelif sebepler ve engellerle o güne kadar tamamlanamamıştı. Şimdi bu iş, bir an evvel bitirilmeliydi. Alınan karar gereği, E. Z. Karal, 5 Şubat 1953'te Selanik'e giderek çalışmalara başladı. Buradaki çalışmaları on bir gün sürdü (6-16 Şubat 1953). Daha sonra İskeçe ve Gümülcine şehirlerindeki Türk evlerini gezdi (17-19 Şubat 1953). Ayrıca bilgi sahibi olmak için, Mısır Hükümeti tarafından müze haline getirilen Kavalalı Mehmet Ali Paşa Konağı'nı gezdi[44]. İstanbul'a gelerek Atatürk'ün evinin eski halini bilenlerle görüştü. Daha sonra Ankara'ya döndü (28 Şubat 1953)[45].

---

43 **Rapor**, s. 6-7.

44 Atatürk Evi'nin Kavalalı Mehmet Ali Paşa Konağı'ndan sonra tefriş edilerek müze haline getirilmesi Türk Hükümetleri için bir talihsizliktir. Mısır Hükümeti, kendisi ile ne kadar alakalı bulduğu (!) bir Osmanlı Paşası'nın evini müze haline getirmekle tarihi vefasını ortaya koymuştur. Ancak bu husuta, Türk Hükümetleri aynı duyarlılığı maalesef gecikmeli olarak gösterebilmişlerdir. Mısır Hükümeti'nin bu durumu göz önüne alındığında, Cumhur Başkanı Celal Bayar'ın 1953'te göstermiş olduğu hassasiyette ne kadar haklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

45 **Rapor**, s. 11-13.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu gezi sırasında Yunanistan ve Türkiye'de görüşlerine müracaat edilen şahıslar şunlardır:

1-Mustafa Hacı Osman, Selanik Aya Dimitri Caddesi 186 numaralı evde mukim olup Atatürk'ün mahalle arkadaşıdır.

2-Fehmi Ali Çavuş Paçka, Selanik'te Langada caddesinde oturur, esnaf olup Atatürk'ü subaylık yıllarından tanımaktadır.

3-Mehmet Ali Bolin, Selanik Başkonsolosu, Atatürk'ün evinin eski halini bilmektedir.

4-Apostolos Afanopulos, Selanik Aya Dimitri caddesinde terzi olup, 1923'ten sonra Atatürk evinde kiracı olarak oturmuştur.

5-Emanuel Melanos (Mühendis), Pavla Mela caddesinde oturur, evin 1937'deki planını yapmıştır.

6-Nafia Olcay, Atatürk'ün akrabası olup Selanik evini bilmektedir.

7-Adviye Tezel, İstanbul'da oturur Selanik'ten komşusudur.

8-Hasan Rıza Soyak, İstanbu'da mukim olup, Atatürk'ün Başkatibidir.

Eşya tespiti için gezilen ve tetkik edilen Türk evleri şunlardır:

1-İskeçe'de Tahir Yörük'ün Evi,

2-Gümülcine'de İbrahim Ahmet Bey'in Evi,

3-Gümülcine'de Ahmet Ağa'nın Evi,

4-Kavala Mehmet Ali Paşa Müzesi,

Rumeli şehirlerinde evlere ait kırk elli yıl evvel kullanılan eşyanın tespiti için görüşülen şahıslar:

1-İskeçe'de Tahir Yörük,

2-İskeçe'de İbrahim Demir,

Levent Şahverdi Arşivi

3-Gümücine'de İbrahim Ahmet,

4-Gümülcine'de Faik Etkin,

5-Gümülcine'de Osman Üstüner,

6-Selanik'te Prof. Dr. Stifon Kyriadidis, Selanik Üniversitesi Folklor Enstitüsü Başkanı,

7-Selanik'te Prof. Dr. Vakalopulos, Selanik Üniversitesi Yakın Çağ Tarihi Öğretim Üyesi.

Araştırmalar neticesinde gerekli bilgileri toplayan E. Z. Karal, 28 Şubat 1953'te Ankara'ya dönerek MEB'na çalışmaları ile ilgili olarak bir rapor sundu. Bunu çalışmaların seyrine bağlı diğer raporlar izledi.

Atatürk'ün Selanik Evi Tefrişi I. Rapor (28.02.1953)[46]

A-Maksat ve usul,

B-Evin tarihçesi,

1-Evin Selanik Belediyesi tarafından Atatürk'e hediye edilmesi,

2-Evin Türk Hükümetlerince tamir ve takviyesi,

C-Evin tefrişi,

1-Bu günkü dış görünüşü,

2-Evin odalarının evvelce görmüş oldukları hizmete göre tefrik edilmesi,

3-Odaların gördükleri hizmete göre tefrişi,

4-Odalardan birinin Atatürk müzesi haline getirilmesi,

D-Evin tefriş edilip bir müze haline getirilmesinden sonra yapılmasının uygun olacağı düşünülen bazı hususlar,

---

46 **Rapor**, s. 26-58.

Levent Şahverdi Arşivi

E- Ekler.

Bu rapor, 9 Mart 1953'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın riyâsetinde Milli Eğitim Bakanlığı'nda müzakere edildi. Görüşmelerden sonra, rapor tasvip edilerek gerekli eşyanın nerelerden temin edileceğine dair yeni bir rapor hazırlanması istendi[47]. Yapılan incelemeler neticesinde yeni rapor, 27 Mart 1953'te hazırlandı. Raporda, muhtemel eşyalar ve tahmini bedelleri yer almakta idi.

Atatürk'ün Selanik Evi Tefrişi II. Rapor (27.03. 1953)[48]

I.Bölüm: Odaların tefrişi için gerekli eşyanın müfredatı ve tahmini bedeli,

II.Bölüm: Eşyaların tedarik edildiği yerler,

III.Bölüm: Evin tefrişi için gerekli eşya,

IV.Bölüm: Eşyanın alfabetik cetveli,

V.Bölüm: Müze odası eşyası,

Bu Rapora Göre Evin Tefrişi İçin Tahmini Bedeller şöyle idi:[49]:

Hizmetkâr odası:	352 lira
Kiler:	338 lira
Sofa:	1.744 lira
Mutfak:	397 lira
Yemek ve oturma odası:	1.599 lira
Misafir odası:	2.408 lira
Sofa:	1.289 lira
Atatürk odası:	1909 lira
Yekûn:	**10.036 lira**

47 **Rapor**, s.170.
48 **Rapor**, s. 58-90.
49 **Rapor**, s. 75-90.

Levent Şahverdi Arşivi

27 Mart 1953'teki toplantıda, hazırlanan ikinci rapor görüşüldü ve onaylanarak eşyanın tedarikine geçilmesi istendi. Bu emir üzerine E. Z. Karal, vakit geçirmeksizin çalışmalarına başlayarak, incelemelerde bulundu. Bu inceleme ve temaslar çerçevesinde, Ankara'da Etnografya Müzesi gezildi, Sümerbank Umum Müdürlüğü ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği ile temaslarda bulunuldu. İstanbul'da ise, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Çapa Kız Enstitüsü, Atatürk Kız Lisesi, Topkapı Sarayı Müzesi, Şişli Atatürk Müzesi ve Dolmabahçe Sarayı'nı gezerek incelemeler yaptı. Eşyaların nerelerde bulundukları ve nasıl tedarik edilecekleri tespit edildi. Eşyaların listeleri çıkarılarak, gerekli yazışmalar neticesinde temine çalışıldı. Konu ile ilgili rapor, 3 Eylül 1953'te Bakanlığa sunuldu.

Atatürk'ün Selanik Evi Tefrişi III. Rapor (03.09.1953)[50]

A) Gerekli eşya için Ankara'da yapılan temaslar,

B) Gerekli eşya için İstanbul'da yapılan araştırmalar,

C) Ekler.

Raporun sunulması ve onaylanması üzerine son hazırlıkların yapılması için E. Z. Karal ve eşi Fatıma Hanım'ın İstanbul ve Selanik'e gitmeleri kararlaştırıldı. 15 Eylül-7 Ekim günleri arasında İstanbul'da kalan Karal ailesi, eksik kalan koltuk ve kanepe yüzlerinin kumaşları, dantel, minder gibi bazı ihtiyaçlar ile Selanik'e götürülecek kitapların ikmâline çalıştılar. Ayrıca gümrük işlerini takip ederek, eşyaların vagonlara yerleştirilmesini temin ettiler. İstanbul'daki işler bitince aile Selanik'e giderek eşyaların yerleştirilmesinde bizatihi görev aldı.

E. Z. Karal, 9 Ekim-12 Kasım günlerinde Selanik'te kalarak binanın tefrişini gerçekleştirdi. Atatürk'ün ebediyete intikalinin yıl dönümü olan 10 Kasım 1953'te yapılan bir törenle bina, "Selanik Atatürk Evi" olarak hizmete açıldı. Bu çalışmalar da bir rapor halinde bakanlığa sunuldu. Bu son rapordu.

---

50 **Rapor**, s. 92-117.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Selanik Evi Tefrişi IV. Rapor[51]

A) Ankara'da yapılan hazırlıklar,

B) İstanbul'da yapılan çalışmalar,

C) Yunanistan'daki çalışmalar,

D) Müze haline getirilen evin bugünkü durumu,

E) Tefriş için yapılan masraf,

F) Müzenin geleceği ile alakalı düşünceler,

G) Bütün bu işlerle alakalı ekler,

Ek-1) TBMM İdare Amirliği'ne Dolmabahçe Sarayı'ndan eşya verilmesi için yazı,

Ek-2) Selanik Müzesi için temin edilen fotoğraflar,

Ek-3) Cumhuriyet Halk Partisi'nden Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne teslim edilen eşya listesi,

Ek-4) Topkapı Sarayı vasıtası ile satın alınan eşya,

Ek-5) Koltuk ve kanepelerin yüzlerinin değiştirilmesi için yazı,

Ek-6) Topkapı Sarayı'ndan Tesellüm edilen eşya listesi,

Ek-7) Eşyanın gümrük listesi,

Ek-8) İstanbul'da satın alınan eşya için yapılan masraf,

Ek-9) Selanik'te yapılan masraf,

Ek-10) Atatürk Evi'nin Demirbaş Eşya Defteri,

Ek-11) Atatürk'ün Vasiyeti Senedi,

---

51 **Rapor**, s. 119-169, Tarih belirtilmemiş olup, sadece son rapor olduğu bildirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-12) Atatürk'ün Selanik'teki evinin bir müze haline getirilmesi için yapılan çalışmaların kronoloji cetveli,

Yapılan çalışmalara dair çok tafsilatlı bilgi bulunan bu rapora göre evin tefrişi için yapılan masraf şu şekilde belirtilmiştir.

İstanbul'da yapılan masraf:	2.263 lira
Selanik'te yapılan masraf:	2.280 lira
Yekûn:	**4.943 lira**

İkinci rapordaki tahmini bedel ile gerçekleşen masraf karşılaştırıldığı takdirde, yarı nispetinden fazla bir tahminî bedel bulunduğu görülür. Bunun nedenleri üzerinde durmak gerekirse, eşyaların bir kısmı muhtelif sebeplerle bulunamayarak satın alınamamış ve bir kısmı da, devlet kuruluşlarından bilâ-bedel alınmıştır. Bu vesile ile arada büyük bir fark bulunmaktadır.

Evin 1953 Tefrişi[52]

a-) Birinci Kat

Taşlık: Sokak kapısından girilen taşlığın zemini malta taşlarından yapıldığı için zemin ayrıca döşenmemiştir. Bahçeye açılan kapının sağına gelen duvara bir gaz lambası asılmıştır. Lavobanın önüne bir ibrik ve leğen konulmuştur. Duvarlara eşyalara dokunulmamasına dair Türkçe ve Grekçe levhalar asılmıştır.

Kiler: Kapının soluna gelen duvar boyunca, zahire sandığı, elek ve kalbur, et kütüğü, nacak, balta, çömlekler ve bir küp bulunmaktadır. Ka-

---

52 **Rapor**, s.124-129. Ayrıca bkz. Ünsal Sezici (Ankara Ticaret Odası Genel Sekreter Yardımcısı), "Selanik Atatürk Evi'nin Bugünkü İç Durumu", **Ankara Ticaret Odası Dergisi**, Sayı 2, (Mayıs) 1981, Ankara 1981, s.23-26. Ünsal Sezici,1981'da yayımladığı bu makalesinde bu tefrişi "Evin bu günkü iç durumu" olarak vermektedir. Herhangi bir referans bulunmadığı için, Sayın Sezici'nin yazdıklarının 153 tefrişinemi, yoksa 1980'de gerçekleştirilen yeni düzenlemeye mi ait olduğunu anlamak güçtür. Ancak bizim çıkardığımız netice 1953'te yapılan tefrişe dair olduğudur. Bununla beraber, eğer yerinde tetkik yapılarak hazırlanmış bir çalışma ise, evin 1980 düzenlemesinde 1953 tefrişine aynen sadık kalındığını gösterir. Çünkü Rapor'da verilen bilgiler ile Sezici'nin ilgili makalesinde anlatılanlar tamamen aynıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

pının karşısına gelen duvar boyunca ise, tekne, ekmek kabı, tepsi, sini, tava sıralanmıştır. Kapının yer aldığı duvar boyunca da, kazan, bakraçlar ve bazı eşyalar yer almaktadır.

Hizmetçi Odası: Odanın zemini hasır ile kaplanmıştır. Kapının karşısında yer alan pencere boyunca ot minder ve üzerinde posteki vardır. Kapının solundaki duvar boyunca ise, bir sedir (2,30x0,80 m.) bulunmaktadır. Sedir ve üzerindeki yastıklar koyu renkli kumaş ile kaplanmıştır. Kapının sağında bir eşya sandığı (0,98x0,50 m) ve üzerinde bir döşek, yorgan ve renkli bir battaniye konulmuştur. Pencerenin birinde su testisi, diğerinde maşrapa ve sonuncusunda ise renkli bir fener bulunmaktadır.

b) İkinci Kat

Sofa: Zemin geniş bir Şarköy kilimi (4,35x3,90 m.) ile döşelidir. Kilimde, kırmızı zemin üzerine siyah ve beyaz, bej, kahverengi, yeşil, kırmızı, gri renklerle testere ucu gibi tırtıllı göbeği olup, diğer kısımlarında stilize şekiller bulunmaktadır. Sofanın caddeye ve bahçeye bakan pencerelerinde, patiska perdeler ve bunların üzerinde, al zemin üzerine sarı yapraklı ve mavi çiçeklerle işlenmiş ipek kumaştan perdeler bulunur. Pencere önündeki sedir ve üzerindeki yastıklar, perdelerin kumaşı ile kaplanmıştır. Bunların üzerinde kenarları dantelli patiska örtüler bulunmaktadır. Sofanın ortasında maun ağacından siyah renkli bir masa ve üzerinde Rumeli stili işlemeler bulunan bir örtü vardır.

Karşıda bir dolap bulunmaktadır. İki kanatlı üç çekmeceli ve aynalıdır. Duvar boyunca hazeran sandalyeler dizilidir. Tavanın ortasında çengele asılı bir gaz lambası mevcuttur.

Mutfak: Raflara yerleştirilmiş bakır kalaylı tencere ve tabaklardan ibaret eşyalar bulunmaktadır.

Oturma ve Yatak Odası: Sofaya açılan ve mutfağa bitişik bulunan Atatürk'ün annesinin oturma ve yatak odası mütevazı bir şekilde döşenmiştir. Yere bir kilim (3,30x3,35 m.) serilmiştir. Caddeye bakan üç pencere önünde Rumeli stili bir sedir, sol taraftaki duvara yaslanmış çift

Levent Şahverdi Arşivi

kişilik pirinçten bir karyola bulunmaktadır. Karyolanın yatağı üzerinde kırmızı renkli bir örtü örtülmüş olup, içinde beyez çarşaf ve dantelleri aşağıya doğru sarkmaktadır. Baş ucunda Kur'an-ı Kerim ve yanında dini yazı bulunan bir levha yer alır. Zeminde iki yer minderi ve üzerinde mangal durmaktadır. Karyolanın ayak ucunda ise, kenarları çiçek işlemeli mavi örtü ile örtülmüş bir sandık bulunmaktadır. Pencereler patiska kumaş perdeler ile örtülmüştür. Pencerenin önünde üzeri örtülmüş bir sedir yer almaktadır.

Misafir Odası: Yere geniş bir Şarköy kilimi (3,0x2,50 m.) serilmiştir. Kilim, yeşil, siyah ve beyaz stilize edilmiş motifler ihtiva etmektedir. Odanın ortasında pirinçten bir mangal mevcuttur. Odanın sağ duvarında süslemeli ve beş çekmeceli bir konsol bulunur. Konsolun üstünde kenarları yaldızlı bir ayna durmaktadır. Aynanın önüne iki mavi renkli karpuz lamba, bir tabak içerisinde sürahi ve bardak konulmuştur.

Kapının tam karşısına gelen duvar boyunca üzeri kumaşla kaplı bir kanepe ve sağına soluna yerleştirilmiş dört koltuk konulmuştur. Koltukların önünde eski tip sephalar yerleştirilmiştir. Kanepenin sağında bir duvar rafı ve içerisinde her üç gözde birer vazo bulunur. Sephaların üzerinde çiçekli çevreler bulunmaktadır.

Kapının sol tarafındaki duvara K(emal) A(tatürk) markalı bir saat monte edilmiş, pencerelere tül ve üzerinde kumaş perdeler konulmuştur. Duvarında ipek üzerine renkli iplik ile işlenmiş eski Türkçe levhalar asılmıştır.

Tavanın ortasında çengele asılı bir gaz lambası odanın dekorunu tamamlamaktadır.

c) Üçüncü Kat

Sofa: Zemine geniş bir Şarköy kilimi (3,90x3,50 m.) serilmiştir. Kilim, İkinci kat sofasına konulan kilimin motiflerini andırmaktadır. Sofanın ortasında üzerinde bir çiçeklik ve Rumeli işi yağlık bulunan bir masa bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Merdivenin karşısında yer alan duvar boyunca, üstü mermer, kenarları ve ayakları yaldızlı bir duvar konsolu vardır. Konsolun üzerinde kenarları yaldızlı bir ayna, aynanın önünde pirinçten bir petrol lambası durmaktadır.

Sofanın gusûlhâne kapısı yanına bir leğen ve ibrik konulmuştur.

Diğer duvarda bir sandık ve hazeran sandalyeler sıralanmıştır. Caddeye bakan pencerelerin önünde, Rumeli tarzı bir sedir ve perdeler çiçek motifli kumaştandır. Sedir örtüleri ve yastık kılıfları perdelerin kumaşındandır.

Atatürk Odası:Yerde geniş bir Berkofça kilimi (3,86x2,82 m.) serilidir. Kapıdan girişe göre sağdaki duvara tavandan yere kadar büyük (4,40x3,15 m.) bir Türk Bayrağı asılmıştır. Bayrağın önünde, ağaçtan yapılmış bir kaide üzerinde Atatürk'ün tunçtan bir büstü (0,90 m.) bulunmaktadır. Büstün soluna evi ziyaret edenlerin düşüncelerini yazmak üzere, üstü mavi çuha ile örtülmüş bir masa üzerine defter konulmuştur.

Odanın ortasında kaideli bir mangal ve duvarlar boyunca hazeran sandalyeler sıralanmıştır. Pencerelerin perdeleri iki kısımdan ibarettir. İlki, uçları dantelli patiska ve diğeri, süslemeleri bulunan kırmızı atlastandır. Pencerenin önüne yerleştirilen sedir aynı renkli kumaştan olup, yastık kılıfları da kenarları dantelli aynı kumaşla kaplanmıştır.

Tavanda çengele asılı pirinçten beyaz abajurlu bir gaz lambası bulunmaktadır.

Müze Odası: Odanın döşemesi, eşyalara dikkat çekilmesi amacı ile boş bırakılmıştır. Pencerelere patiska perde takılmıştır. Böylece odaya dışarıdan loş bir ışık girmesi de temin edilmiştir.

Odada dört vitrin ve bir kitap etejeri ve Atatürk'e ait fotoğraflar mevcuttur.

Birinci Vitrin: Gri renkle takım elbise, kasket ve spor gömlek.

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Vitrin: Frak takım elbise, siyah ve beyaz yelek, eldiven, silindir şapka.

Üçüncü Vitrin: Siyah pardösü, röpdeşanbır ve ayakkabı.

Dördüncü Vitrin: Müşirlik kasketi, kaşkol, kravat, kartvizit kutusu, ağızlık, sigara kutusu, sigara tablosu, iki adet tespih, masa zili, kahve fincanı, baston ve kırbaç.

Kitap Etejeri: Atatürk'ün yeni harflerle basılmış Nutuk adlı eseri (Üç Cilt), yine Atatürk'ün küçük kıtada basılmış Nutuk'u (İki Cilt), Fransızca ve İngilizce basılmış Nutuk, Atatürk'ün Söylev Demeçleri yer almaktadır.

Fotoğraflar: Duvarlara asılmış muhtelif fotoğraflar bulunmaktadır. Bunların çerçevelerinin bir kısmı Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından hediye edilmiş, bir kısmı İstanbul Erkek Sanat Enstitüsü'nce yapılmış ve diğerleri de Selanik'te satın alınarak temin edilmiştir.

Aile Resimleri: Selanik evinin eski hali, Zübeyde Hanım ve Alirıza Efendi'nin resimleri, Atatürk'ün Nüfus Cüzdanı Örneği,

Okul Hayatı: Atatürk'ün Manastır İdadisi, Selanik Rüşdiyesi ve Harp Okulu'ndan aldığı notları gösterir muhtelif resimler, Kurmay sınıfına devam ettiğini teyit eden belge ve Harb Okulu talebelik yılları ile bitirdikten sonraki döneme dair fotoğraflar.

Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Hizmetleri: Atatürk'ün Şam'da, Çanakkale'de ve Yıldırım Orduları Komutanlığı'nda çektirdiği resimleri yer almaktadır.

İstiklâl Savaşı: Sivas Kongresi, Ankara'da halkın arasında ve Sakarya Muharebeleri esnasındaki fotoğraflar.

İnkılâp Safhası: Harf İnkılâbı çalışmaları devrine ait başında kalpak bulunan resim, çalışmalar ve istirahat ederken muhtelif resimler.

Hususî: Amasya'dan annesi ve kız kardeşine gönderdiği bir kart ile sağ elinin fotoğrafı bulunmktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

2) Atatürk Selanik Evinin 1966'da Yeniden Tefrişi

10 Kasım 1953'te Müze haline getirilen ev, 1966'da Mehmet Önder tarafından yeniden düzenlendi. Buna göre[53]:

a) Zemin Kat

Kiler: Bakır kaplar, toprak testiler, çömlekler, balta, havan, küpler ve sandıklar bulunmaktadır.

Hizmetçi Odası: Solda birinci oda olup muhtelif eşya bulunmaktadır.

İkinci Oda: Merdivenli sofa olup, buradan birinci kata çıkılır.

b) Birinci Kat

Buraya bahçedeki çıkartma taş merdivenle girildiği gibi zemin kattaki merdivenli sofadan da girilmektedir.

Sofa: Birinci katın girişinde bulunmaktadır. Sofanın bahçeye bakan üç penceresi atlas perdeli olup, önünde yastık ve işlemeli yaygılarla döşenmiş bir sedir mevcuttur. Sofanın ortasında yuvarlak ahşap bir masa bulunmaktadır.

Misafir Odası: Sofanın sağında yer alan misafir odasında kapı ile geçmeli bir de sandık odası mevcuttur. Misafir odası , kadife koltuk ve kanepeler, atlas perde, aynalı komodin, bakır mangal ve sephalar ile döşenmiştir. Duvarda, ibrişim işleme bir yazı levhası ve bir duvar saati asılıdır.

Mutfak: Solda küçük bir odadır. Burada, ocaklar ve çeşitli mutfak eşyaları yer almaktadır.

Yatak Odası: Odanın bir köşesinde çift kişilik bir demir karyola bulunmaktadır. Yatağın baş ucundaki duvarda, gümüş kılaptanlı kırmızı atlas

---

53 Önder, **Atatürk Evi**., s. 16-17. Bu bilgilere göre, evin 1953'teki tefrişine sadık kalınmakla beraber, ne gibi değişiklikler yapılmıştır, verilen bilgilerden tespiti mümkün değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

cüz kesesi içerisinde bir Kur'an-ı Kerim bulunmaktadır. Yanında Fetih Sûresi'nin ilk ayeti yazılı bir levha yer alır. Karyolanın önünde ısınma aracı olarak pirinç mangal durmaktadır. Caddeye bakan pencerelerin perdeleri atlastan olup, önünde bir sedir bulunmaktadır.

c) İkinci Kat

Birinci kattaki sofadan merdivenlerle çıkılır.

Sofa: Burada birinci kattaki sofanın biraz daha küçüğü bulunmaktadır. Aynı şekilde döşenmiştir.

Çalışma Odası: Tavanı alçı işleme olup, Atatürk'ün doğduğu odadır. Bir yazı masası, Atatürk'ün tunç büstü, pirinç mangal, koltuklar yer almaktadır. Duvarlarında Atatürk ile ilgili levhalar ve tabaklar asılıdır.

Yatak Odası: Atatürk Özel Müzesi haline getirilmiştir. Vitrinler, Atatürk'ün kullandığı özel elbiseler ve şahsî eşyalar ile süslenmiştir. Atatürk'ün hayatının muhtelif dönemlerine ait fotoğraflar ve okul çağlarına dair belgeler yer almaktadır. Ayrıca küçük bir Atatürk kitaplığı kurulmuştur.

Bu odanın bitişiğinde tahta parmaklı bir teras bulunmaktadır.

3) Evin 1980'de Tamiri

1970'li yıllarda meydana gelen bir depremde bir hayli hasar gördü. Duvarları çatlamış, içine girilmez halde idi. Evin yeniden onarıma ihtiyacı vardı. Kültür Bakanlığı'nca 1980'de yeniden tamirata alındı. Bu iş için Türk mimarları Köksal Anadol ve Esin Arıoğlu görevlendirildiler. Tamir masrafları için devrin parası ile 2,5 milyon lira harcandı[54]. Ev, Kültür Bakanlığı'nın emri ile Etnoğrafya Müzesi tarafından modern müzecilik esaslarına göre yeniden tefriş edilerek Atatürk'ün doğumunun 100. Yılında (1981) tekrar ziyaretçilere açıldı. Evin 1981'deki yeni düzenlemesine dair

54 "Atatürk'ün Selanik'teki Evi Onarıldı" **Türk'ün Altın Kitabı Her Yönüyle Atatürk**, s. 714,ayrıca bkz. "Atatürk"ün Selanik'te Doğduğu Ev Onarıldı", **Atatürk ve Gençliğin Sesi 100.Yıl Özel Sayısı**, I/3 (1981), İstanbul 1981, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

bilgi bulamadık. Ancak Atatürk Selanik Müzesi ile ilgili yapılan çalışmalarda verilen evin iç dekoru ile ilgili renkli fotoğraflardan anlaşıldığı kadarı ile 1953 tefrişine sadık kalındığı anlaşılmaktadır[55].

III- Selanik Atatürk Evi'ni Ankara'da Yaptırma Fikri

Atatürk'ün doğumunun 100. Yılı Türkiye'de büyük törenler ve etkinliklerle kutlandı. Bütün resmî ve özel kuruluşlar ile beraber şahıslar da bu etkinliklerde görev aldılar. Bunlardan birisi de Ankara Ticaret Odası'dır. Ankara Ticaret Odası Yönetim kurulu, 6/11/1980'de yapmış olduğu bir toplantıda, Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü dolayısı ile bütün yurt sathında girişilen kutlama çalışmaları meyanında, Oda camiası olarak yüklenebilecekleri görevleri müzakere etti. Başkan Galip Gençoğlu tarafından ortaya atılan Selanik Atatürk Evi'nin aynı ölçüler içinde bir modelinin Ankara'da yaptırılma fikri, yönetim kurulu tarafından tasvip gördü[56].

Konu 100.Yıl Kutlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığı'na arz edilerek kabul edildi ve Milli Güvenlik Kurulu tarafından da onaylandıktan sonra çalışmalara başlandı. Evin yaptırılacağı alan olarak Atatürk'ün çok sevdiği Atatürk Orman Çiftliği seçildi. Evin proje mühendislik ve yapım işleri hiçbir maddî karşılık istemeden Nurol İnşaat ve Ticaret Kollektif Şirketi tarafından karşılandı. Diğer masraflar Oda üyelerince temin edildi[57].

Evin temel atma töreni 19 Mayıs 1981'de icra edildi. Törenin açılış konuşması Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Em. General Sadri Karakoyunlu tarafından yapıldı. Başbakan Bülent Ulusu da bir konuşma yaparak, evin temellerini attı. Törene, Oda temsilcileri, gazeteciler ve vatandaşlar katıldı[58].

---

55 Bu fotoğraflar için bkz. Önder, **Atatürk Evleri**, s. 19'daki "Selanik'te Atatürk'ün Doğduğu Evde Yatak Odası" ve "Selanik'te Atatürk'ün Doğduğu Evde Oturma Odası".

56 Mehmet Aydın (Ankara Ticaret Odası Genel Sekreteri), Atatürk'ün Doğduğu Evi Ankara'da Yaptırma Fikri", **Ankara Ticaret Odası Dergisi**, Sayı 2, (Mayıs) 1981, Ankara 1981, s. 14.

57 Necdet Esen (Ankara Ticaret Odası Yönetim kurulu Başkanı), "Selanik'ten Ankara'ya", **Ankara Ticaret Odası Dergisi**, Sayı 2, (Mayıs) 1981, Ankara 1981, s. 2.

58 2.Emin Göçmen (Ankara Ticaret Odası Uzmanı), "Atatürk Evi Temel Atma Töreninden Notlar", **Ankara Ticaret Odası Dergisi**, Sayı 2, (Mayıs) 1981, Ankara 1981, s.18.

Levent Şahverdi Arşivi

İnşaatı müteakip tefriş edilen ev, bugün Selanik'e giderek Atatürk'ün doğduğu evi ziyaret edemeyen vatandaşların bu konuda isteklerine cevap vermektedir.

Sonuç

Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi ile Balkanlarda meydana gelen dostluk ve işbirliği olgusunun gelişmesi ile, "Selanik Atatürk Evi" 1930'lı yıllarda Türk-Yunan dostluğunun bir simgesi haline gelmiştir. Bu gün de, karşılıklı olarak aynı dönemde yaşadığımız acı bir felaket olan "Deprem", her iki devlet ve milletin dostluğunun simgesi olmuştur. Türkiye ve Yunanistan, tarihinde iki defa dostluk emareleri göstermiş; ilkinde önce iyi münasebetler geliştirilmiş ve bunun simgesi olarak Atatürk Evi ortaya çıkmıştır. Günümüzde yaşamakta olduğumuz ikincisinde ise; önce deprem simge olarak seçilmiş, daha sonra karşılıklı olarak dostluğun pekiştirilmesi yolu seçilmiştir. Bu dostluğun ebedî olması ve tarihî Türk-Yunan anlaşmazlıklarını çözmesi en önemli temennimizdir.

Dostluğun bir emâresi olarak, Selanik Belediyesi'nin kendisine hediye ettiği evin müze haline getirilme fikri bizatihi kendisinden çıkmıştır. Bu çalışmalar, onun direktifleri ile 1933'te başlatılmış olmakla beraber, Yunan makamlarının prosedürleri ve ev sahiplerinin gösterdikleri zorluklar neticesinde onun sağlığında tamamlanamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Selanik'in Almanlar tarafından işgali de bu çalışmaların gecikmesine sebep olmuştur. Ancak, savaş sonrası da her hangi bir faaliyet görülmemektedir. Nitekim bu boşluk, evin müze haline getirilmesini bir hayli geciktirmiştir. Nihayet, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1953'te meseleyi üstlenmesi ve Milli Eğitim Bakanlığı'nı görevlendirmesiyle çalışmalar tamamlanabilmiş ve Selanik Atatürk Evi, onun şanına yakışır bir vaziyette müze haline getirilebilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER:
Ek: 1-)

ATATÜRK EVİNİN DEMİRBAŞ EŞYA DEFTERİ

Bu defter, 14 Kasım 1953'te Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. E. Ziya Karal ve devrin Selanik Başkonsolosu tarafından imza edilmiştir.

Sıra No	Eşyanın Adı ve Vasıfları	Adedi	Ne Suretle ve Hangi Tarihte Geldiği
	Hizmetçi Odası Tefriş Eşyası		
1	Adi Hasır	1	Gümülcine'de mübaya'a
2	Kerevet	1	Selanik'te mübaya'a
3	Kerevet örtüsü, 10 m. Çiçekli kreton	1	Gümülcine'de mübâya'a
4	Postaki (Koyun)	1	Gümülcine'de mübâya'a
5	Eşya sandığı (0,98x0,50x0,50)	1	Selanik 'te mübaya7a
6	Döşek	1	Selanik Başkonsoloshancsi'ne aittir
7	Yorgan	1	Selanik'te mübâya'a
8	Battaniye	1	Selanik'te mübâya'a
9	Testi	1	Selanik'te mübâya'a
10	Mavi renkli çinto maşrapa	1	Gümülcine'de mübâya'a
11	Duvara asılır petrol lambası	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir. Şişesi Selanik'ten alınmıştır
12	Fener	1	Gümülcine'de hediye
13	Şilte (Pamuktan)	1	Selanik'te mübâya'a
14	Perde (Patiska) 4(54x75)m	4	Selanik'te mübâya'a
15	Ot minder muhtelif ebad	3	Selanik'te mübâya'a
16	Ot yastık	3	Selanik'te mübâya'a
	Kiler		
17	Küp	1	Selanik'te mübâya'a
18	Çömlek	3	Selanik'te mübâya'a
19	Zahire sandığı	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan hediye
20	Kalbur	1	Selanik'te mübâya'a
21	Elek	1	Selanik'te mübâya'a
22	Hamur tahtası (Yaslıç) ve oklava	1	Gümülcine'de mübâya'a
23	Bakır (kulplu) bakraç	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
24	Kazan	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
25	Güğüm	2	Gümülcine'de mübâya'a
26	Patiska Perde	2	Selanik'te mübâya'a
27	Tava (bakırdan)	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
28	Tepsi	3	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
29	Tekne (ekmek için)	1	Gümülcine'de mübâya'a
30	Ekmek kabı tahta üç göz	1	Gümülcine'de mübâya'a
31	Kahve dolabı	1	Gümülcine'de mübâya'a
32	El kantarı	1	Selanik'te mübâya'a
33	Havan ve eli	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
34	Et kütüğü	1	Gümülcine'de mübâya'a
35	Nacak	1	Gümülcine'de mübâya'a
36	Maşrapa	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
37	Balta	1	Gümülcine'de mübâya'a
38	Faraş	1	Selanik'te mübâya'a
	Taşlık		
39	Petrol lambası (duvar için)	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir

Levent Şahverdi Arşivi

40	Leğen ve ibrik	2	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
41	Paspas	2	Selanik'te mübâya'a
	Birinci Kat Sofası		
42	Sedir (tahtadan) 3,70x0,70 m	1	Selanik'te yaptırıldı
43	Ot minder	1	Selanik'te yaptırıldı
44	Renkli örtü (sedir ebadında)	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
45	Şilte (pamuktan) sedir ebadında	1	Selanik'te yaptırıldı
46	Patiska örtü (dantelli minder için)	1	Selanik'te yaptırıldı
47	Patiska örtü , yastıklar için 6m.	3	Selanik'te dikildi
48	Arka yastık (minder genişliğinde)	3	Selanik'te yaptırıldı
49	Yan yastık	4	Selanik'te yaptırıldı
50	Yastık (pamuktan) minder genişliğinde	2	Selanik'te yaptırıldı
51	Ot yastık kılıfı renkli örtü cins	-	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
52	Korniş (tahtadan) muhtelif ebadda	3	Selanik'te yaptırıldı
53	Büyük kilim (Şarköy) 4,36x3,90	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
54	Masa (yuvarlak)	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
55	Hazeran Sandalye	3	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
56	Masa örtüsü	1	Gümülci'neden mübâya'a
57	Lamba (asma tavan lambası)	1	Gümülci'neden mübâya'a
58	Büfe	2	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
59	Perde (saten büfe camları için)	2	Selanik'te yaptırıldı
60	Kadife farbela	1	Dolmabahçe'den getirildi ve Selanik'te dikildi
61	Perde	2	Dolmabahçe'den getirildi ve Selanik'te dikildi
62	Farbela perde	2	Dolmabahçe'den getirildi ve Selanik'te dikildi
63	Perde (patiska)	5	Selanik'te dikildi
64	Stor (çubuk, perde genişliğinde)	8	Selanik'te satın alındı
65	Paspas	1	Selanik'te mübâya'a
66	Perde kordonu (püsküllen)	2	Selanik'te mübâya'a
	Mutfak		
67	Tencere (Muhtelif ebatta)	4	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
68	Tava	2	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
69	Sahan	7	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
70	Kevgir	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
71	Kaşık (ağaçtan)	8	Gümülci'neden mübâya'a
72	Kâse	2	Gümülci'neden mübâya'a
73	Küp	1	Selanik'te mübâya'a
74	Kahve kutusu	1	Selanik'te mübâya'a
75	Cezve	2	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
76	Fincan	6	Gümülci'neden mübâya'a
77	Çay bardağı	6	Gümülci'neden mübâya'a
78	Duvar lambası	1	Dolmabahçe'den getirildi ve şişesi Selanik'ten satın alındı
79	Ocak kandili	1	Gümülcine'den hediye
80	Çift takunya	1	Selanik'te mübâya'a
81	Süpürge	1	Selanik'te mübâya'a
82	Faraş	1	Selanik'te mübâya'a
83	Patiska perde	2	Selanik'te mübâya'a
84	Cezve	2	Selanik'te mübâya'a
85	Çömlek	3	Selanik'te mübâya'a
86	Bakraç	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir

Levent Şahverdi Arşivi

87	Rende	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
88	Muşamba 10 m.	-	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
	Annesinin Odası		
89	Sedir	1	Selanik'te yaptırıldı
90	Ot minder	1	Selanik'te yaptırıldı
91	Çiçekli renkli örtü	1	Dolmabahçe'den getirildi ve Selanik'te dikildi
92	Şilte sedir ebadında	1	Selanik'te yaptırıldı
93	Patiska perde minder için, dantelli 4,50 m.	1	Selanik'te yaptırıldı
94	Patiska perde (yastık için) 7 m. Dantelli	3	Selanik'te yaptırıldı
95	Arka yastık	5	Selanik'te yaptırıldı
96	Yan yastık	4	Selanik'te yaptırıldı
97	Yumuşak yastık dantelli patiska kılıfı	2	Selanik'te yaptırıldı
98	Ot yastık kılıfı	-	Dolmabahçe'den getirildi ve Selanik'te dikildi
99	Perde	6	Dolmabahçe'den getirildi ve Selanik'te dikildi
100	Patiska perde, camlar ebadında	3	Selanik'te dikildi
101	Korniş (tahta)	1	Selanik Konsolosluğu'ndan alındı
102	Kilim (3,30x3,35) m.	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
103	Mangal (pirinç)	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
104	Mangal kaidesi	2	Selanik'te yaptırıldı
105	Şilte	2	Selanik'te dikildi
106	Karyola ve somya(pirinçten)	3	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
107	Karyola çarşafı ve dantelli etekler	1	Selanik'te dikildi
108	Kur'an-ı Kerim	1	Gümülcü'neden mübâya'a
109	Kur'an-ı Kerim kesesi	1	Selanik'te dikildi
110	Eşya sandığı	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan geldi
111	Patiska örtü sandık için	1	Selanik'te dikildi
112	Levha (dini yazı)	2	Dolmabahçe Sarayından getirildi ve birine Selanik'te çerçeve satın alında
113	Atatürk'ün resmi	1	İstanbuldan hediye olarak geldi
114	Petrol lambası tavana asılı	1	Topkapı Sarayından geldi
115	Ot yastık (karyola için)	2	Selanik'te yaptırıldı
116	Pamuk yastık	1	Selanik'te dikildi
117	Velense	1	Selanik'te mübâya'a
118	Perde kordonu	6	Selanik'te mübâya'a
	Misafir Odası		
119	Kanepe	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
120	Koltuk (büyük)	2	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
121	Koltuk (küçük)	4	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
122	Perde	2	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
123	Perde tül	4	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
124	Perde (patiska)	2	Selanik'te dikildi
125	Kilim (Berkolça) 2,50x3 m.	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
126	Konsol	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
127	Ayna (kenarları yaldız)	1	Atatürk'ün odasında bulundu, tamir ve yaldız yapıldı
128	Lamba (karpuz, porselen fanuslu)	2	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
129	Bardak (renkli)	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
130	Sürahi (renkli)	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
131	Tabak	1	Gümülcine'den satın alındı
132	Saat (duvar)	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir

Levent Şahverdi Arşivi

133	Raf (Köşe)	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan verilmiştir
134	Lamba (tavana asılı)	1	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
135	Mangal (Pirinç)	3	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
136	Levha (Dini yazı)	2	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
137	Sehpa	2	Topkapı Sarayı'ndan verilmiştir
138	Korniş (tahta)	2	Selanik'te yaptırıldı
139	Stor	2	Selanik'te yaptırıldı
140	Perde püskülü	4	Dolmabahçe'den alındı
141	Çevre (kenarları işleme)	6	Gümülcine'den alındı
	İkinci Kat Sofa		
142	Sedir Ot minder	1	Selanik'te yaptırıldı
143	Ot minder 3,70x0,72 m.	1	Selanik'te yaptırıldı
144	Şilte	1	Selanik'te yaptırıldı
145	Örtü	1	Selanik'te yaptırıldı
146	Örtü (yastıklar için)	1	Selanik'te yaptırıldı
147	Örtü (sedir cbadında)	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirilen eski perdelerden Selanik'te dikildi
148	Arka yastık	3	Selanik'te yaptırıldı
149	Yan yastık (minder genişliği)	4	Selanik'te yaptırıldı
150	Yumuşak yastık	2	Selanik'te yaptırıldı
151	Ot yastık kılıfı	-	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirilen eski perdelerden Selanik'te dikildi
152	Korniş (tahta)	2	Selanik'te yaptırıldı
153	Kilim (Şarköy) 3,90x4,50 m.	1	Topkapı Sarayı'ndan geldi
154	Masa Mermer yaldızlı kenarlı)	1	Atatürk'ün odasında bulundu tamir ve yaldız yaptırıldı
155	Ayna (Masa için)	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirildi
156	Orta masası (beyzi)	1	Konsoloshaneden verildi
157	Masa lambası	1	Gümülcine'den alındı
158	İbrik ve leğen	2	Gümülcine'den hediye
159	Sandık (Maun)	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirildi
160	Sandık örtüsü	1	Gümülcine'den satın alındı
161	Perde (büyük) sedir kumaşından	2	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirilen eski perdelerden Selanik'te dikildi
162	Farbela renkli sedir kumaşından	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirilen eski perdelerden Selanik'te dikildi
163	Perde (küçük) farbelalı	2	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirilen eski perdelerden Selanik'te dikildi
164	Perde (patiska camlar ebadında)	4	Selanik'te dikildi
165		4	Selanik'te satın alındı
166	Hazaran Sandalye	3	Topkapı Sarayı'ndan geldi
167	Perde kordonu (Dolmabahçe Sarayı'ından)	4	Selanik'te yaptırıldı
	Atatürk'ün Odası		
168	Sedir	1	Selanik'te yaptırıldı
169	Ot minder	1	Selanik'te yaptırıldı
170	Çiçekli sedir örtüsü	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirilen eski perdelerden Selanik'te dikildi
171	Şilte (pamuk)	1	Selanik'te yaptırıldı
172	Örtü (patiska) danteli, yastık için	-	Selanik'te yaptırıldı
173	Arka yastık	5	Selanik'te yaptırıldı
174	Yan yastık	4	Selanik'te yaptırıldı
175	Yumuşak yastık	2	Selanik'te dikildi
176	Ot yastık kılıfı	-	Selanik'te dikildi
177	Korniş (Madeni)	6	Selanik'te satın alındı

Levent Şahverdi Arşivi

178	Kilim (Berkofça) 3,86x2,82 m.	1	Topkapı Sarayı'ndan geldi
179	Mangal ve kaidesi	2	Topkapı Sarayı'ndan geldi
180	Yazı masası (mavi çuhalı)	1	Dolmabahçe Sarayından geldi
181	Türk Bayrağı	1	Topkapı Sarayı'ndan mübâya'a
182	Büst (pirinç)	1	Cumhurreisin hediyesi (Celal Bayar)
183	Atlas kese (Kore ve Çanakkale toprağı)	2	Gençliğin hediyesi
184	Kristal kutu (Anıtkabir Toprağı)	1	Gençliğin hediyesi
185	Gümüş çerçeveli Atatürk resmi	1	Gençliğin hediyesi
186	Büst kaidesi	1	Selanik'te yaptırıldı
187	Hazaran sandalye	4	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirildi
188	Tablo Yağlı boya Atatürk)	1	Selanik'te yapıldı
189	Lamba (tavana asılı)	1	Selanik'te satın alındı
190	Perde Perde (Patiska)	12	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirilen eski perdelerden Selanik'te dikildi
191	Perde (patiska danteli)	6	Selanik'te yapıldı
192	Stor	6	Selanik'te satın alındı
193	Kordon	12	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirilen eski perdelerden Selanik'te yapıldı
	İkinci Kat Müze Odası		
194	Vitrin	4	Topkapı Sarayı'ndan geldi
195	Etajer	1	Dolmabahçe Sarayı'ndan getirildi
196	Büyük çerçeve (kahverengi)	7	Topkapı Sarayı'ndan geldi
197	Küçük çerçeve (kahverengi)	21	Topkapı Sarayı'ndan geldi
198	Yaldızlı büyük çerçeve	4	Cumhurreisin hediyesi (Celal Bayar)
199	Yaldızlı küçük çerçeve	2	Selanik'te satın alındı
200	Çerçeve	2	Selanik'te satın alındı
201	Çerçeve (içi daire motifli)	1	Konsoloshaneye aittir
202	Atatürk Selanik Evi Resmi	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
203	Annesinin resmi	2	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
204	Babasının resmi	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
205	Manastır idadisinden aldığı notlar	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
206	Harb Okulu'nda aldığı notlar	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
207	Harb Okulu'nda aldığı notlar	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
208	Erkân-ı Harb namzedi olduğunu gösterir vesika	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
209	Atatürk Harb Okulu talebesi	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
210	Atatürk Kurmay yüzbaşı	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
211	Atatürk Şam'da	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
212	Atatürk Sofya'da baloda	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
213	Atatürk Çanakkale'de (Enveriye ile)	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
214	Atatürk Birinci Cihan Harbinde	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
215	Atatürk Yıldırım Orduları Kumandanı	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
216	Atatürk Sivas Kongresi'nde	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
217	Atatürk köylüler arasında	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
218	Atatürk Sakarya'da	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
219	Atatürk'ün kız kardeşine gönderdiği resim	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
220	Papyon kravatının resmi	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
221	Atatürk resmi elbise ile	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
222	Atatürk Harf seferberliğinde	2	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
223	Atatürk Gazi Orman Çiftliğinde	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
224	Atatürk sivil kıyafetle	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
225	Atatürk kahve içerken	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi

Levent Şahverdi Arşivi

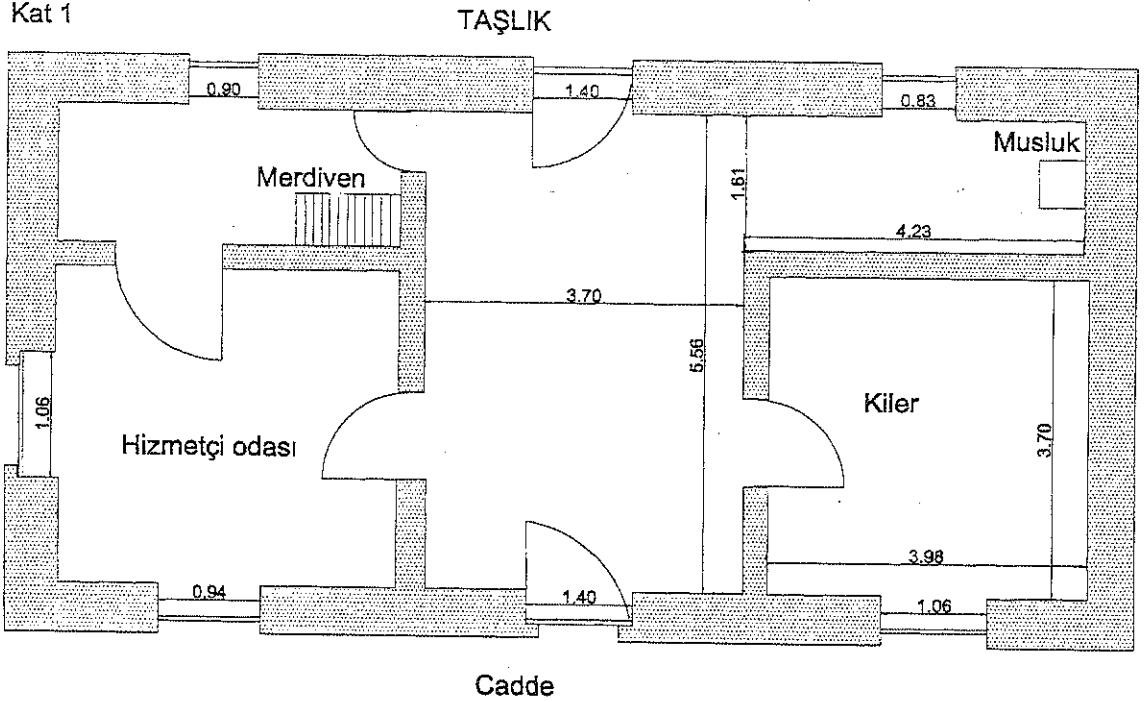
226	Atatürk istirahat halinde	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
227	Atatürk'ün Amasya'dan kız kardeşi ve annesine gönderdiği kart	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
228	Atatürk Cumhurreisi	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
229	Atatürk'ün sağ eli	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
230	Atatürk'ün Nüfus Cüzdanı	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
231	Ankara'da Gazi Heykeli	1	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
232	Büyük Nutuk, 1934 (Üç cilt)	-	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
233	Büyük Nutuk 1952(İki Cilt)	-	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
234	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (İki Cilt)	-	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
235	Nutuk'un İngilizce tercümesi	-	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
236	Nutuk'un Fransızca tercümesi	-	Müzeler Genel Müdürlüğü'nden geldi
237	Atatürk'e ait spor elbise (Ceket, pantolon, yelek, kasket ve G. M. K. Markalı gömlek	5	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
238	Frak (ceket, pantolon, yelek, gömlek, eldiven ve yaka)	7	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
239	Silindir şapka	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
240	Pardesü	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
241	Ropdöşambr	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
242	Potin	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
243	Müşirlik kasketi	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
244	Kravat	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
245	Yün atkı	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
246	Baston (G. M. K. Altın markalı)	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
247	Kırbaç	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
248	Sigara kutusu	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
249	Sigara tablası	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
250	Ağızlık	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
251	Kartvizit kutusu (M. K. Armalı)	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
152	Kahve tabağı ve fincanı	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
253	Zil (gümüşten)	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
254	Sarı tespih	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden
255	Siyah tespih	1	Cumhuriyet Halk Partisi'nden

Levent Şahverdi Arşivi

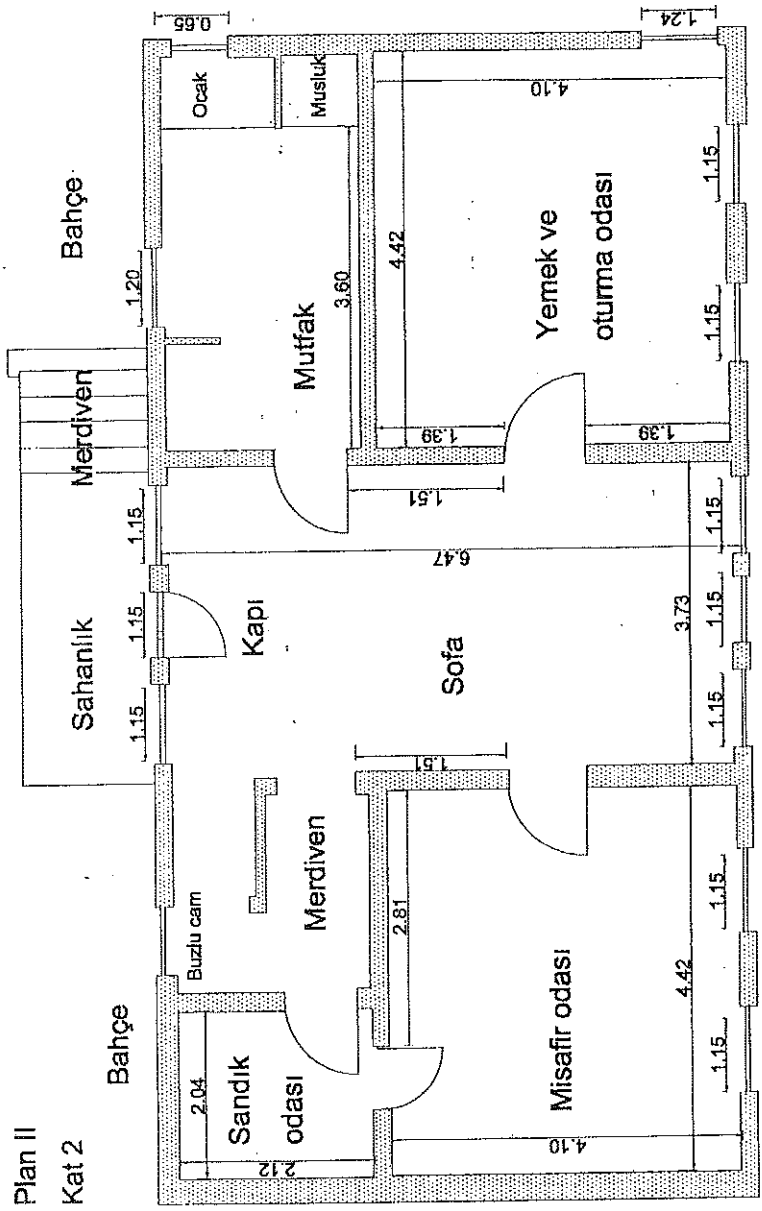
ATATÜRK'ÜN SELANİKTE DOĞDUĞU EV

(Odaların evvelce görmüş olduğu hizmete göre tefriki)

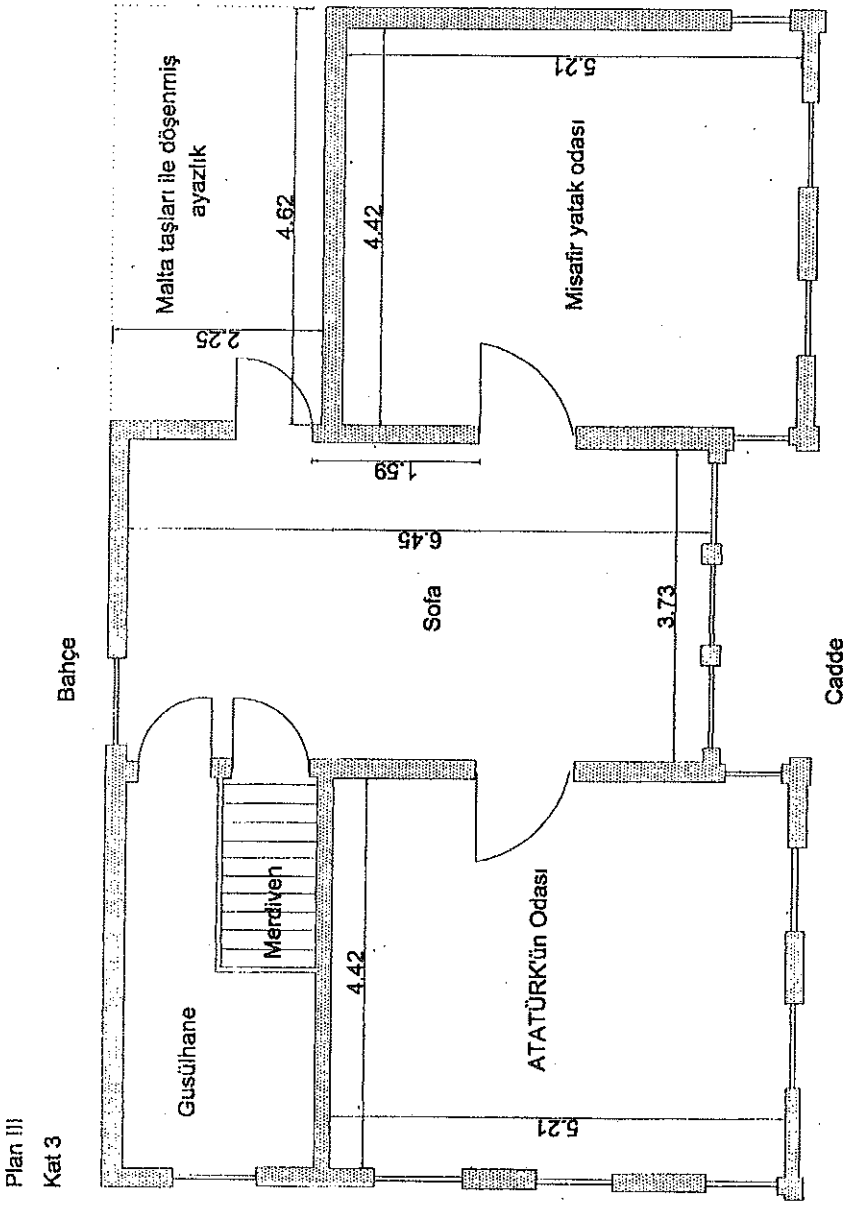
Plan I
Kat 1

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Plan III
Kat 3

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Atatürk'ün Doğduğu Ev: Atatürk'ün doğduğu ev konusunda, farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan birincisi, Atatürk'ün Ahmet Subaşı Mahallesi'nde bir evde doğduğuna dairdir. İkincisi de, günümüzde müze olarak kullanılan Islahane Semti (Aya Dimitri Mahallesi Apostolu Pavlu Caddesi Numara 75)'ndeki evdir.

Evin Müze Haline Getirilmesi: Selanik Belediye Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Yılı münasebeti ile 1933'te aldığı bir kararla, Atatürk'ün doğduğu evi kendisine hediye etmiştir. Atatürk, kendisine verilen bu evin müze haline getirilmesini istedi. Bunu müteakiben uzun süren çalışmalar neticesinde ev, tamir ve tefriş edilerek 10 Kasım 1953'te bir törenle "Selanik Atatürk Evi Müzesi" adı ile ziyaretçilere açıldı.

Ev, 1966'da yeniden tefriş edildi. Ancak 1970'li yıllarda yaşanan bir depremde hasar gören ev, yeniden tamir edildi. 1980'de üçüncü defa düzenlenerek, 19 Mayıs 1980'de yeniden ziyarete açıldı.

Bu gün, Türk-Yunan dostluğunun bir simgesi olan ev, bütün dünya vatandaşları tarafından ziyaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Selanik, Müze, Ev.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

The house at wich Atatürk was born: There are various opinions about at wich house Atatürk was born. One of them suggest that Atatürk was born in a house in Ahmet Subası Street. The others believe that it is the house at Islahane part of city (Aya Dimitri district, Apastolu Pavlu street, no: 75), wich is used as museum at present.

Turning it into a museum: Salonica town council had given the house where Atatürk was born as a gift to him on occasion of 10th Anniversary of Turkish Republic in 1933. He requested to turn the house into a museum. Afterwards it was opened for visitors as "Salonica Atatürk's House Museum" as a consequences of long period of restorations, repairs and furnihes by a ceremony in 1953.

It was re-furnished in 1966. Unfortunately, in 1970s, it was become damaged by the earthquakes. Then, it was re-opened for visitors on May 19, 1980 after being repaired and refurnished.

Today, it is sign and symbol of frienships between Turks and Greeks is being visited by the people from all over the world.

Key Words: Atatürk, Salonica, Museum, House.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK-RUM NÜFUS MÜBADELESİ'NİN SEBEP VE BAZI İSTİSNALARI

Yrd.Doç.Dr. Hikmet ÖKSÜZ*

20. yüzyılın en önemli nüfus hareketlerinden biri şüphesiz ki, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Konferansı'nda esasa bağlanan, fakat tatbikatında ortaya çıkan pürüzler nedeniyle kesin şeklini alması 1930'lara sarkan Türk-Yunan Ahali Mübadelesi'dir. Daha çok sosyal tarih araştırmacılarının ilgi sahasına giren bu konunun siyasî, sosyal ve ekonomik boyutları hakkında önemli çalışmalar yapılmıştır[1].

Biz bu çalışmamızda nüfus mübadelesinin sebeplerini teşkil eden tarihsel zemini arşiv belgelerinden de yararlanarak hatırlattıktan sonra, konunun okuyucuların ilgisini çekeceğini umduğumuz "Mübadeleden istisna edilenler" boyutunu incelemeye çalışacağız.

1814'te Odesa'da kurulan Etniki Eterya Cemiyeti'nin faaliyet programının siyasî tarih literatüründeki simge adı "Megali İdea"dır. Yunan megali ideasının en önemli kazanımlarından birisi kuşkusuz 1830'da Yunanistan'ın bağımsız devlet durumuna getirilmesidir. Bu tarihten sonra Yunanistan, büyük devletlerin desteği ile, Osmanlı Devleti aleyhinde sürekli genişleme faaliyeti göstermiş, ele geçirdiği topraklarda çok sayıda Türk ve Müslüman topluluklar kalmıştı.

---

* KTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON.

1Mahmut H.Şakiroğlu, "Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar", **Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan**, Ankara 1985, ss.227-238.; Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağında **Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, Ankara 1986, ss.241-277.; Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahâli Mübâdelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları", **Atatürk Yolu**, Sayı: 2, Ankara 1988, ss.241-256.; Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", **Atatürk Yolu**, Sayı: 5, Ankara 1990, ss.49-84.; Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, İstanbul 1995.; Kemal Arı, "Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları", **Toplumsal Tarih**, Ağustos 1999, ss.12-17.

Levent Şahverdi Arşivi

19. yüzyıl boyunca özellikle Balkanlar'da azınlık sorunları yüzünden önemli sarsıntılar yaşayan Osmanlı Devleti, 1878-1913 devresinde geçirmiş olduğu askerî ve siyasî olayların sonucunda Balkan hakimiyetini kaybetti. Balkan Savaşları'nın yaratmış olduğu şok, devlet yöneticilerini bir taraftan savaş sonunda yapılan antlaşmalarda sınır ötesinde kalmış Türk ve Müslüman unsurların haklarını güvence altına almaya yöneltirken, diğer taraftan daha radikal bir çözüm olarak görülen nüfus mübadelesi konusunu düşünmeye sevkediyordu. İşte bu çerçevede 1913 yılında Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi tasarlanmış, ancak hemen ardından patlak veren Birinci Dünya Savaşı bunu sekteye uğratmıştır.

1917 yılında Venizelos'un gayretleriyle Birinci Dünya Savaşı'na giren Yunanistan, savaş sonrası, Müttefiklerinden almış olduğu destek ile Anadolu'yu işgale girişmiştir. İrridentizm politikasına yönelen Yunan ulusçuluğu, Ortodoks Kilisesi'nin hortlatmış olduğu husumetin de etkisine girerek 1919-1922 yılları arasında Trakya, Batı Anadolu, Marmara ve Doğu Karadeniz bölgelerinde vahşet tabloları çizmiştir.

15 Mayıs 1919 günü İzmir'den başlatılan Yunan harekâtı ile işgal alanına giren bölgelerden yurdun işgale maruz kalmamış daha güvenli bölgelerine doğru iç göç hareketi başladı[2]. Yunanlıların zulüm ve baskılarından bıkarak yerlerini değiştirmek zorunda kalanların sayısının ilk anda 80.000'e çıktığı[3], bu sayının kesin olmamakla birlikte Temmuz 1922 yılına kadar 90.058'e kadar ulaştığı tahmin edilmektedir[4]. Rum nüfusunu çoğaltabilmek için topraklarını terketmek zorunda kalan Türklerin boşaltmış olduğu yerlere arazi ve çiftlik verileceği vaadi ile asker kaçağı Rumlar, Yunanistan'dan ve adalardan getirilen Yunanlılar yerleştirilmiştir[5].

---

2 Mesut Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt X, Temmuz 1994, sayı : 29, ss.379-389.

3 Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcir'in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", **Belleten,** cilt XXXVII, No: 148, Ekim 1973, s.488.

4 Çapa, **a.g.m.,** s.388.

5 Orhonlu, **a.g.m.,** s.488-499.; Justin, McCarthy, **Ölüm ve Sürgün,** Çeviren: Bilge Umar, İstanbul 1998, s.332.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan ordusunun ve özellikle onun etki alanına giren Türkiye vatandaşı Rumların yapmış oldukları olumsuzluklara karşı TBMM, medenî ve insanî hakları gözden ırak tutmadan, savaş kanunlarına uygun bir takım tedbirler almıştır[6].

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletlerinin baskısı ile Hıristiyanların askere alınması engellenmişti. Ancak, Yunan istilasının başlamasıyla birlikte işgal altına giren bölgelerde yaşayan Hıristiyan halkın bir kısmı isteyerek, bir kısmı da zorla Türkler aleyhinde silahlandırılmıştı. Bunu önlemek ve Türk ordusunun savaş gücünü zaafa uğratmamak için yürürlükte olan kanunlar doğrultusunda Gayri Müslimlerin geri hizmette kullanılmak üzere askere alınmaları Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin isteği doğrultusunda Hükümet tarafından 15.12.1920 tarihinde kabul edilmiştir[7]. Bundan beş gün sonra 20 Aralık 1920 tarihinde Genel Kurmay Başkanlığı'nın emriyle, ordu gerisindeki bölgelerde, yurt içinde casusluk ve propagandalara karşı koymak, karışıklık ve sabotajları önlemek, Yunan gizli örgütünü bulmak, karşı istihbarat işlerini yürütmek için askerî polis örgütü kuruldu ve kısa sürede önemli başarılar elde edildi[8].

1921 yılı içerisinde de TBMM Hükümeti bir taraftan düşmanın saldırı gücünü kırabilmek için düzenli orduyu kuvvetlendirmeye çalışırken, diğer yandan orduyu iki ateş arasında bırakmamak ve yağmayı önlemek için tedbirlerini arttırmak mecburiyetinde kalmıştır. Şöyle ki; Birinci İnönü Muharebesi sırasında Türk ordusu Bilecik'i boşaltmak mecburiyetinde kalınca Yunanlılar eli silah tutan Hıristiyan gençleri silah altına almıştı. Bunlar büyük bir husûmetle Türklerin canlarına ve mallarına saldırmışlardı. Bunun üzerine Yunan ordusunun 6-10 Ocak 1921 tarihlerinde geriye püskürtülmesinden sonra orduyu iki ateş arasında bırakmamak ve manevra alanını genişletebilmek için cepheye yakın yerlerde bulunan kadın-erkek

---

6 Bu tedbirlerin nicelik ve nitelik yönünden değerlendirilmesi bu çalışmanın maksadını aşacağı ve daha kapsamlı bir araştırmaya konu teşkil edeceği için biz burada bir takım kesitler alarak mübadeleyi zorunlu hale getiren şartların nasıl oluştuğunu tarihsel zeminden kopmadan ortaya koymaya çalışacağız.

7 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** Belge Tarih ve Sayısı: 15.12.1336/453, Arşiv Dosya No: 0.30.18.01-02.24.10.

8 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri,** cilt I-II, İzmir 1988, s. 92.

Levent Şahverdi Arşivi

eli silah tutan bütün Gayri Müslimlerin geri bölgelere nakledilmeleri Hükümet tarafından uygun görülmüştür[9]. Buna benzer bir tedbir 1921 yılının Haziran ayında Yunanlıların Türk ordusunu hem Batı Anadolu'dan hem de Karadeniz bölgesinden kıskaca almaya çalıştığı bir sırada yürürlüğe sokulmuştur. Yunan donanmasının Karadeniz'deki faaliyetleri, İnebolu'yu bombardıman etmesi ve Samsun'a asker çıkarmaya niyetlenmesi üzerine, sahilde yaşayan, 15 yaşından 50 yaşına kadar eli silah tutan Rumların iç kısımlara sevk edilmelerine karar verilmiştir[10].

Sakarya Meydan Savaşı'ndan (23 Ağustos-13 Eylül 1921) sonra Türk ordusu hem psikolojik üstünlük elde etmiş hem de savunmadan taarruz durumuna geçmişti. Gerekli hazırlığın yapılmasından sonra 1922 yılı içerisinde düşmana karşı taarruza geçileceği kuvvetle muhtemeldi. Bu yüzden Türk ordusunun aleyhinde yapılabilecek olan casusluk faaliyetlerine karşı tedbir alınması gerekiyordu[11]. Bu yönde Garb Cephesi Kumandanlığı, Başkumandanlık ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâleti arasında yapılan yazışmalara uygun olarak Hükümet 18.1.1922 tarihinde bir karar almıştır. Buna göre; casusluklarından şüphe edilerek Divân-ı Harblere verilen, fakat Divân-ı Harblerce haklarında kesin delil elde edilememesinden dolayı beraatlerine karar verilen şahıslardan ordularca haklarında şüphe bâki olanların geçici olarak cepheden geri mıntıkalara nakledilmeleri ve gereğinin cephe kumandanlarının bilgisi dahilinde yapılması uygun görülmüştür[12].

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ile Yunan ordusu büyük bir panik içerisinde geri çekilmiş ve bozguna uğratılmıştır. *" Yunan askerleri, çekilişleri boyunca bulabildikleri her Türk sivil insanı, özellikle kadınları ve kendilerine yol göstericilik edebilecek erkekleri tutsak ettiler"*[13].

---

9 **BCA,** 9.2.1337/657-0.30.18.01/2.35.3.

10 **BCA,** 12.6.1337/941-0.30.18.01/3.24.12.; İç kesimlere sevk edilen Rumların güvenliği için alınan tedbirler hakkında bkz: Yusuf Sarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XI, Sayı: 31, Mart 1995, s.136.

11 Seçil Akgün, Melville Chater'in ***History's Greatest Trek, National Geographic Magazine,*** 1925, eserinden naklen mübadele gerçekleştirilirken çoğunluğu İstanbul'da yaşayan, genellikle Rum ve Ermeni olan 30.000 casusun varlığından bahsetmektedir. **A.g.m.,** s.257.

12 **BCA,** 18.1.1338/1336-0.30.18.01/4.45.12.

13 McCarthy, **a.g.e.,** s.325-326.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada Türk ordusu tarafından da önemli miktarda Yunan asker ve subayı tutsak edilmişti. Yunanlılardan alınan esirler arasında Osmanlı tabiiyyetini taşıyanların Divân-ı Harbe verilmesi uygun görülmüş[14], geriye kalanlar esir garnizonlarında tutulmuştur. Kırşehir'de subay garnizonlarının dışında tesis edilen esir garnizonlarında Yunanlıların götürdükleri Müslüman kadınlara mukabil Rum asıllı kadınlar Hariciye Vekâleti'nin görüşü de alınarak rehine olarak tutulmuşlardır. Erzincan, Kayseri ve Kırşehir garnizonlarında tutulan kadınların yiyecek ve giyecek masrafları için Müdafaa-i Milliye Vekâleti açıkta bulunan bir zabitvekiline verilmekte olan maaş tutarı ve özel tahsisattan toplam 2077 kuruşun verilmesini Hükümete bildirmiştir. Hükümet, 31.10.1922 tarihinde yapmış olduğu toplantıda esirlerin her biri için aylık toptan 21 lira ödenmesini kararlaştırmıştır[15].

Türkiye ve Yunanistan arasındaki silahlı mücadele 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması ile durduruldu ve 20 Kasım 1922 günü Lozan Konferansı'nın açılmasıyla birlikte de barış süreci işlemeye başladı. Bu süre zarfında İzmir'deki Amerika Muavenet Heyeti Müdürü Mösyö Rid'in girişimi ile *-uluslararası hukuk ve savaş kurallarına aykırı olarak Yunanistan'da tutuklu bulunan-* gayr-i muharip sivil, kadın ve çocuklardan oluşan Türk esirleriyle eşit miktarda ve düşük rütbeli subaylardan başlamak üzere İzmir iskelesinden bir miktar Yunan esirin mübadelesi öngörülmüştür[16].

Kurtuluş Savaşı sırasında Türk tarafının eline onbeş binden fazla esir geçmişti. Bunlardan onbini Lozan Barışı'ndan önce serbest bırakıldı. *"Mübadele edilmeyen"* 352'si subay olmak üzere 4629 Yunan savaş esiri Kurtuluş Savaşı'ndan sonra on ay süreyle Ankara, Adana, Kayseri, Konya ve Yahşihan garnizonlarında tutulmuşlardır. Esir subaylara, kendileriyle aynı rütbeye sahip Türk kara subaylarının aldığı maaş kadar ücret ödeniyordu: Generallere 62 lira 69 kuruş, albaylara 57 lira 94 kuruş, yarbaylara 50 lira

14 **BCA,** 28.9.1338/1864-0.30.18.01/5.29.20.
15 **BCA,** 31.10.1338/1952-0.30.18.01/6.34.12.
16 **BCA,** 16.11.1338/1989-0.30.18.01/6.36.9.

Levent Şahverdi Arşivi

44 kuruş, binbaşılara 42 lira 94 kuruş, yüzbaşılara 30 lira 25 kuruş üsteğmenlere 27 lira 49 kuruş, yedek subaylara 19 lira 7 kuruş[17].

Esir meselenin kesin çözümü, Lozan'da 30 Ocak 1923'te imzalanan "Sivil Tutukluların Geri Verilmesi ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması" ile sağlanmıştır[18]. Aynı gün " Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" de imzalanmıştır[19].

Rumların sebep olduğu ve bir kısmını yukarıda belirtmiş olduğumuz Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan ibret verici olaylara bağlı olarak toplumlar arasında oluşan zıtlık, bozulan güven ortamı ve Türk Devleti'nin Misak-ı Millî sınırları içerisinde homojen bir nüfus yapısına sahip olma isteği mübadeleyi zorunlu hale getirmekteydi. Zaten Lozan Konferansı'na gönderilen Türk Heyeti'ne Bakanlar Kurulu tarafından verilen 14 maddelik talimatnamenin 9. maddesinde azınlıklar konusundaki esas, ***mübadele*** olarak belirlenmişti[20].

30 Ocak 1923'te imzalanan 19 maddelik Mübadele Sözleşmesi'ne göre, Yunanistan'daki Müslüman azınlık ile Türkiye'deki Ortodoks Rum azınlık mübadele edilecekti. Ancak, İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanlar değişim dışı tutulacaktı. Mübadelenin başlatılabilmesi için 19. madde gereği her iki ülkenin sözleşmeyi onaylaması gerekiyordu. 25 Ağustos 1923 tarihinde bu işlem yerine getirildi. Sözleşme gereği kurulan Karma Komisyon, Ekim 1923'te çalışmalarına başlamış ve bunu takip eden bir yıl içerisinde önemli bir engelle karşılaşmadan bir kısım Türk ve Rum'un mübadelesi gerçekleştirilmişti. Ancak, sözleşmenin 2. maddesinde geçen "etablis" kelimesinin taraflarca farklı şekillerde yorumlanması nüfus mübadelesinin kesin çözümünü 1930 yılına kadar ge-

---

17 Bkz.: Erdal Erenoğlu, "Anadolu'da Konuk Edilen Öteki Esirler", **Bütün Dünya,** Eylül 1999, cilt 2, sayı : 4, s.42-44.; Kayseri'nin Talas kasabasında tutulan esirler arasında Yunan ordusu 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıktığında *"Talas'ta bir fincan kahve içmek için buraya geldim"* diyen General Trikopis de vardı. Sibel Sabah, "Trikopis Lozan'a Kadar Talas'ta Konuğumuzdu", **Bütün Dünya,** Eylül 1999, cilt 2, sayı : 4, s.38-41.

18 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** cilt I, Ankara 1989, s.184-186.

19 Soysal, **a.g.e.,** s.177-183.

20 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele,** cilt II, Ankara 1987, Vesika : 54.

Levent Şahverdi Arşivi

ciktirmiştir. Bu süre zarfında 384.000 kişi Türkiye'ye; 1920'den itibaren başlayan göç dalgalarıyla birlikte 1.250.000 kişi de Yunanistan'a göç etmiştir[21].

Mübadeleden İstisna Edilenler

Nüfus Mübadelesi'nin gerçekleştirilmeye çalışıldığı süreçte sözleşme gereği mübadeleye tabi olup Yunanistan'a gönderilmesi gereken kişilerden bir kısmı çeşitli gerekçelere ve mazeretlere bağlı olarak Bakanlar Kurulu tarafından mübadeleden istisna edilmişlerdir. Bu özel uygulamaya derinlemesine baktığımızda Türk Hükümeti'nin ahali değişiminde ön yargılı bir ırkçı yaklaşım içerisine girmediğini ve savaş yıllarında insanî yardımını gördüğü Rum asıllı vatandaşlarına sahip çıktığını görmekteyiz. Mübadeleden istisna edilenleri özel ve askerî nedenlere bağlı olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Bunların dışında bir de mübadelesi te'cil olanlar vardır.

a) Özel Nedenlerle İstisna Edilenler : Bunlar gerek Türk gerekse mübadeleye tabi olmayan Gayr-i Müslim erkeklerle evlilik yapmış olan Rum asıllı kadınlardan oluşmaktaydı.

Lozan Konferansı sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Mübadele Sözleşmesi"nden önce ihtida (Müslümanlığı kabul etme) etmiş olanlar sözleşmede geçen "Rum Ortodoks bulunan" kaydının dışına çıkmış olduklarından bu durumdaki şahıslar mübadeleye tabi olmayacaktı. Ancak, söz konusu tarihten önce ihtida ederek bir Müslüman ile evlenip de nüfus kayıtlarına geçirilmemiş olan Rum asıllı kadınların durumlarının ne olacağı belirsizlik yaratmaktaydı. Bu belirsizliğin giderilmesi yönünde yapılan itirazlar üzerine Hükümet, 27.7.1924 tarihinde "Mübadele Sözleşmesi"nin imza tarihinden önce ihtida ederek izdivaç etmiş olan kadınlarla, aynı tarihten önce ihtida etmeyerek Müslümanlarla izdivaç etmiş olan kadınların mübadeleye tabi olmadıkları şeklinde bir karar almıştır[22]. Bu arada mübadeleye tabi bölgelerden İstanbul'a gelerek Mü-

21 Akgün, **a.g.m.**, s.257.
22 **BCA**, 27.7.1340/753-0.30.18.01/010.35.9.

Levent Şahverdi Arşivi

badele Sözleşmesi'nin imzalanmasından önce Gayr-i Müslim erkeklerle evlenmiş olan kadınların durumunun ne olacağı sorunu ortaya çıktı. Bunun üzerine Hükümet, 27.7.1924 tarih ve 732 numaralı kararnameye ek olarak "Mübadeleye tabi olmayan Gayr-i Müslim erkeklerle, Mübadele Sözleşmesi'nin imza tarihinden önce evlenen ve nikâhlarını belirtilen tarihten önce nüfus kayıtlarına geçiren Rum Ortodoks kadınların da mübadeleden istisna edilmesi" şeklinde bir kararı Dahiliye Vekâleti ve Emniyet Genel Müdürlüğünün teklifleri üzerine 26.8.1925 tarihinde kabul etmiştir[23].

Genel nitelikli bu tür istisnalara 1929'da özel nitelikli bir istisna eklenmiştir: Mübadele Sözleşmesi'nin uygulamaya konmasından iki ay sonra Fransız uyruklu Matheu Mille ile evlenmiş olan ve iki çocuğu ile İzmir'den çıkarılan Madam Marie Savacıoğlu isimli kadının, emlak meselesi mevzubahis olmamak üzere, şahsı itibariyle mübadeleden istisnası Hariciye Vekâleti'nin teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 20.2.1929 tarihinde kabul edilmiştir[24].

b) Askerî Nedenlerle İstisna Edilenler : Bunlar, Kurtuluş Savaşı yıllarında insanî ve askerî yardımı görülenlerdir.

1921 yılında Söke'de[25] Yunanlılar tarafından Türklere yapılan mezalim ve feci uygulamalara engel olarak bir çok halkı kurtaran; Boran Nahiyesi'nde yerli Rumlar tarafından çıkarılan isyanı, Türk jandarma karakollarına yapılacak saldırıları ve kuşatma altına giren Türk birliklerinin imhasını haber vermek suretiyle etkisiz hale getiren; ayrıca Denizli'de Üçüncü Süvari Fırkası Kumandanı İbrahim Bey'in nezdinde Hükümet lehine casusluk yapan Türkiye vatandaşı Rum asıllı Konstantin Portil oğlu Dimitri'nin Dahiliye Vekâleti ve Emniyet Genel Müdürlüğünün teklifleri üzerine mübadeleden istisna edilmesi 17.12.1924 tarihinde Hükümet tarafından kabul edilmiştir[26].

---

23 **BCA,** 26.8.1341/2407-0.30.18.01/15.54.01.
24 **BCA,** 20.2.1929/7696-0.30.18.01/02.16.06.
25 Söke'de Yunanlılar'ın Türkler'e uygulamış oldukları vahşet hakkında geniş bilgi için bkz.: Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923),** Ankara 1999, s.174-179.
26 **BCA,** 17.12.1340/1274-0.30.18.01/12.63.5.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine Söke'de Yunan işgali sırasında göç edemeyerek burada kalan Müslüman halkı bir Amerikan şirketinin fabrikasında toplayarak katliamdan kurtaran ve Yunanlıların geri çekilişleri esnasında kasabayı yakıp Müslüman halkı katletmek girişimlerinde halkı aynı fabrikaya toplayarak kurtaran Sökeli Doktor Perikli Efendi'nin mübadeleden istisnası, Aydın Vilayetinin bildirimi, Dahiliye Vekâleti ve Emniyet Genel Müdürlüğünün teklifi üzerine 17.12.1924 ve 1277 sayılı kararname ile kabul edilmiştir[27]. Bu kararnameye yapılan bir ekle vermiş olduğu hizmetlerden dolayı hukukçu Bodrumlu İstimat Zihni Efendi'nin de mübadeleden istisnası 29.4.1925 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir[28].

c) Mübadelesi Te'cil Edilenler

Yukarıda belirtmiş olduğumuz evlilik ve özel nedenlere bağlı olarak mübadeleden istisna edilenlerin dışında bir de mübadelesi te'cil olanlar vardır. Bunlar kimsesiz, sakat (kör vs.) ve marazlı (hastalıklı) olanlardı. Karma Mübadele Komisyonu, Türk ve Yunan Hükümetlerine nakillerinde zorluklar meydana geleceğinden bu kapsamda olanların mübadelesinin te'cilinin faydalı olacağını bildirmişti. Bunun üzerine Türk Hükümeti, Yunan Hükümeti tarafından da tatbik edilmek şartıyla bu tür mübadil şahısların geçici bir süre mübadelesinin durdurulmasını ve konunun Hariciye ve Dahiliye Vekâletleri tarafından takip edilmesini uygun görmüştür[29].

Şimdiye kadar vermiş olduğumuz örneklere bakıldığında Türk Hükümeti'nin mübadele meselesinde ortaya çıkan özel şartlara toleranslı bir tutum içerisinde olduğu hemen fark edilebilir. Ancak, Türk Hükümeti mübadele sürecinde dinî-siyasî içerikli olup, esasta Mübadele Sözleşmesi'nin ruhunu bozmayı ve Türkiye'yi uluslararası arenada yıpratmayı hedefleyen tahriklere kararlılıkla karşı koymuş ve dayatmaları kabul etmemiştir. Bunun en belirgin örneği 1924'te ortaya çıkan Patrik sorunudur. Daha önce

---

27 **BCA,** 17.12.1340/1277-0.30.18.01/12.63.8.

28 **BCA,** 29.4.1341/1844-0.30.18.01/13.25.18.; Yorgi oğlu İstimat Zihni Özdamar 1879 Bodrum doğumludur. Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş ve Denizli mahkemesinde çalışmıştır. TBMM'nde 5, 6, 7. dönem Eskişehir milletvekili olarak görev yapmıştır. **TBMM Albümü (23 Nisan 1920-20 Ekim 1991),** TBMM Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara 1994, s.103.

29 **BCA,** 11.5.1341/1916-0.30.18.01/13.29.09.

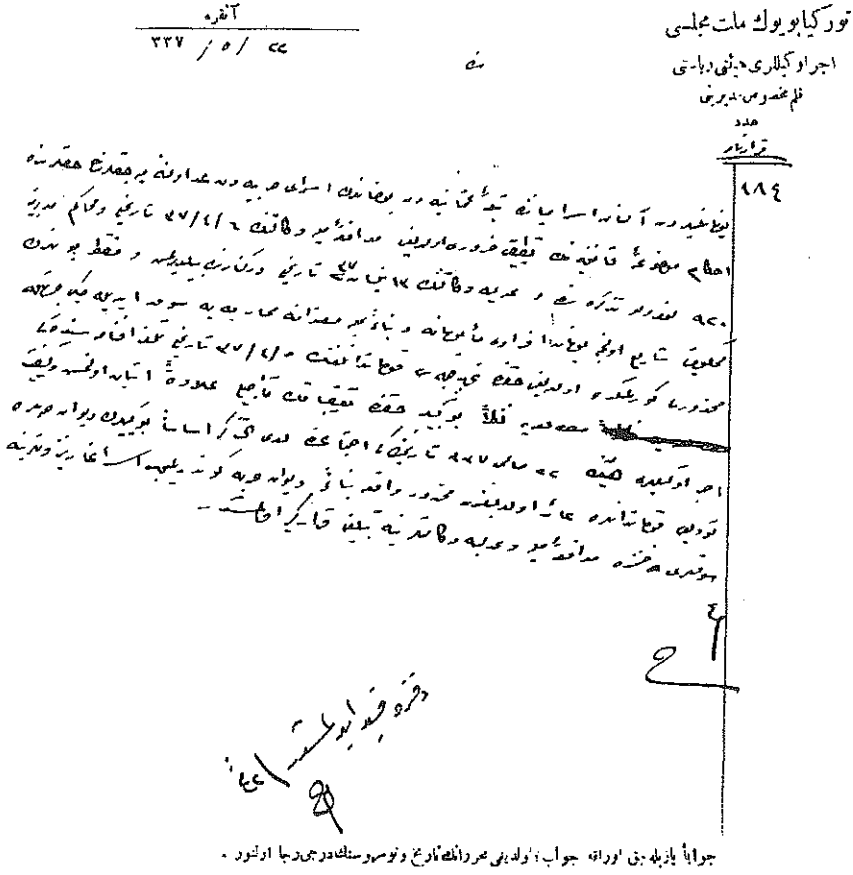
Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'da hiç bulunmamış olan Arapoğlu Konstantin 1924 yılı başlarında İstanbul'a gelmiş ve o yılın sonlarına doğru Patrik seçilmişti. Türk makamları, antlaşma hükümleri gereğince Patrik'in mübadeleye dahil kişiler arasında olduğunu söylerken, Yunanlılar Patrikliğin özel durumu dolayısıyla Patrik'in diğer Rumlar gibi muamele göremeyeceğini ileri sürüyordu. Yunanistan bu konuyu "etablis" meselesinde olduğu gibi Lahey Adalet Divanı'na götürmeye çalıştı. Türkiye bu konuda adı geçen organın yetkisiz olduğunu savundu ve kararlı tutumunu sürdürdü. Sonuçta Patrik Arapoğlu Konstantin 19 Mayıs 1925'te görevinden çekildi ve mübadiller arasında Türkiye'yi terk etti[30].

Bu çalışmamızda Mübadelenin tarihsel zeminini, pratik sebeplerini ve uygulama aşamasındaki istisnalarını örnekleyerek ortaya koymaya çalıştık. 20. yüzyılın sonuna geldiğimiz şu günlerde Balkanlar'da yaşanan etnik zıtlaşma, çatışma ve ayrışma göz önünde bulundurulduğunda asrın başlarında gerçekleştirilen Türk-Yunan Ahâli Mübadelesi'nin ne kadar isabetli bir karar olduğu görülmektedir. Şüphesiz bu, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının büyük bir öngörüyle hazırlayıp uyguladıkları ve Lozan Barış Antlaşması'na yansıttıkları Misak-ı Millî sayesinde mümkün olmuştur.

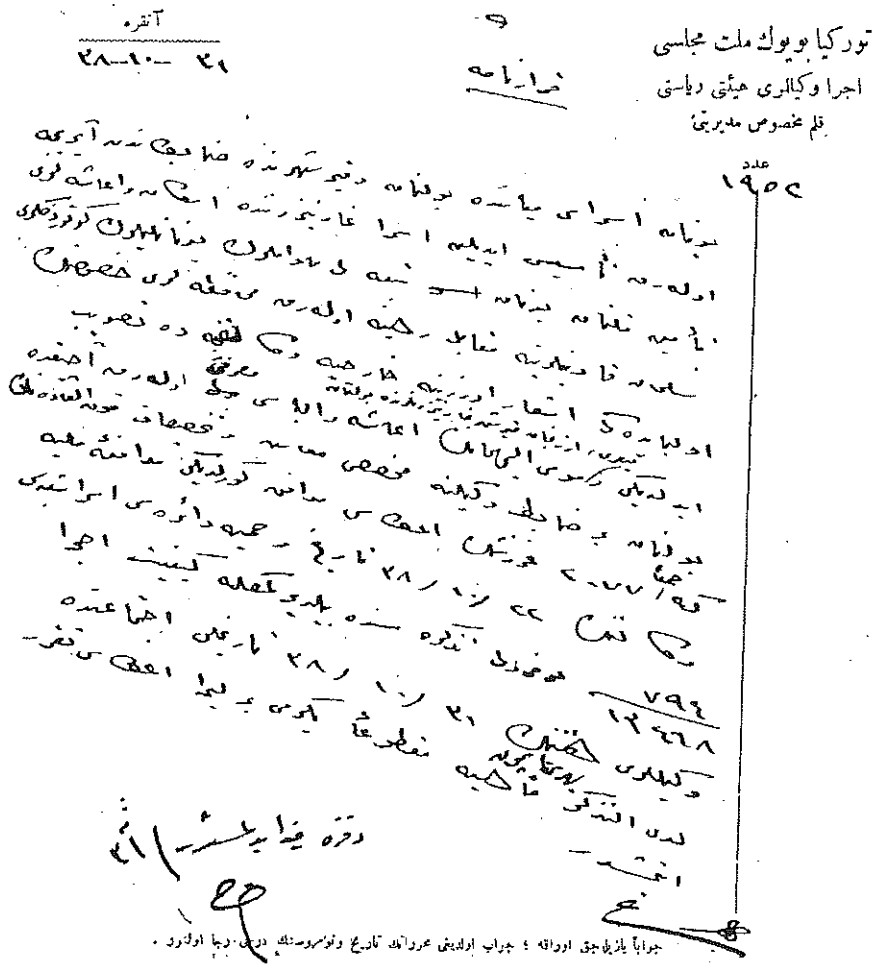
30 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara 1990, s.58.

Levent Şahverdi Arşivi

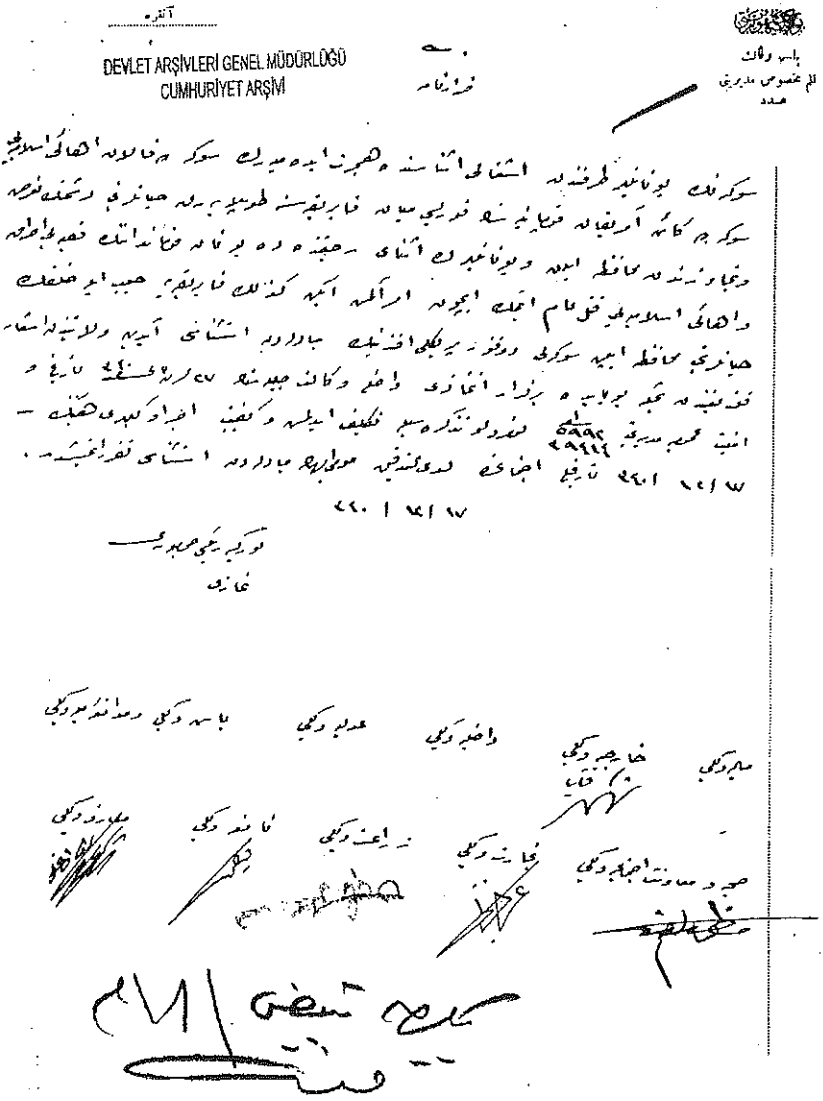
EK-1 : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (0.30.18.1) 5.29.20 Ek : 51/13

Levent Şahverdi Arşivi

EK-2 : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (0.30.18.1) 6.34.12 Ek : 51/14

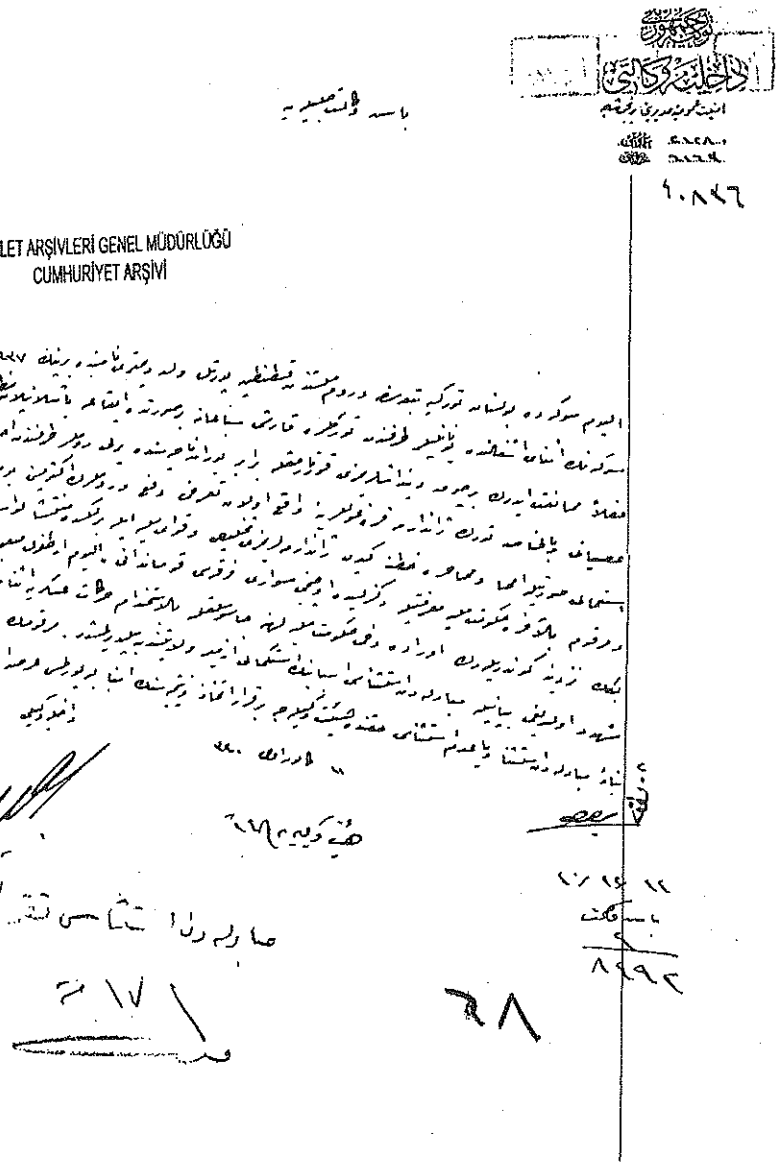
Levent Şahverdi Arşivi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

EK-3 : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (0.30.18.1) 0.12.63.8 Ek ; 102/46

Levent Şahverdi Arşivi

EK-4 : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (0.30.18.1) 0.12.63.5 Ek : 102/45

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

20. yüzyılın en önemli nüfus hareketlerinden biri 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Konferansı'nda esasa bağlanan, fakat tatbikatında ortaya çıkan pürüzler nedeniyle kesin şeklini alması 1930'lara sarkan "Türk-Yunan Ahali Mübadelesi"dir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan, Müttefiklerinden almış olduğu destek ile Anadolu'yu işgale girişmişti. İrridentizm politikasına yönelen Yunan ulusçuluğu, Ortodoks Kilisesi'nin hortlatmış olduğu husumetin de etkisine girerek 1919-1922 yılları arasında Anadolu'nun pek çok yerinde vahşet tabloları meydana getirmiştir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan ve Rumların sebep olduğu ibret verici olaylara bağlı olarak toplumlar arasında oluşan zıtlık ve bozulan güven ortamı savaş sonunda Nüfus Mübadelesi'ni zorunlu hale getirmişti.

Bu çalışmada, Nüfus Mübadelesi'nin tarihsel zemini, pratik sebepleri ve uygulama aşamasındaki istisnaları Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgeler çerçevesinde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler : Azınlık, İskân, Mübadele.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

One of the important minority movements is Turco-Greek minority exchange decided on 24 July 1923 at Lausane Peace Conference, which took its final form only in 1930s because of the difficulties arising in practice.

After the First World War Greece, with the support of the Allies, attempted to occupy Anatolia. Greek nationalism under the deep influence of hatred policy of the Orthodox Church created many scenes of savagery in Anatolia. Consequently, lack of confidence and tension between the two communities caused by Greek atrocidies during the Turkish Independence War made the exchange inevitable.

This study examines historical background of the minority exchange with its practical reasons and exceptions during the implementation process on the basis of the documents obtained from the Republican Archive of Prime Ministry.

Key Words : Minority, Settling, Exchange

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE'DEN CUMHURİYET'E TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ, 1919-1925

Doç. Dr. Gökhan ÇETİNSAYA*

Safevi devletinin kuruluşundan itibaren Osmanlı-İran ilişkilerine bakıldığında aralıklı olarak savaşlarla sonuçlanan sürekli bir gerilim içinde olduğu görülmektedir. İki ülkenin Doğu Anadolu/İran Azerbaycanı ve Irak/Batı İran toprakları üzerinde bir yönüyle ideolojik ve siyasi, diğer yönüyle stratejik ve mali sebeblerle toprak kazanmaya yönelik mücadeleleri yüzyıllar boyunca devam etti. Osmanlılar için Azerbaycan ve Kafkasya, İran için Irak hedefti. İki tarafda yaşadıkları Sünni-Şii savaşlarının ardından birbirlerini zayıf buldukları anda üzerine giderek istediklerini elde etmekden çekinmemişlerdir. Bu mücadele, 19. Yüzyılda iki ülke ilişkileri 'İttihad-ı İslam' gibi farklı boyutlar kazanmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.[1]

Birinci Dünya Savaşı sonrası İran tam bir kaos halindeydi. Savaşın etkileri mevcut siyasi ve sosyal bölünmeleri daha da arttırmış, ülkenin her tarafında çeşitli gruplar savaş sonrası yabancı orduların çekilmesiyle meydana gelen iktidar boşluğunu doldurmak için harekete geçmişlerdi.[2] Savaşın bitiminde İran'daki en büyük güç aynı zamanda kurtarıcı konumunda olan İngiltere idi. 1907 İngiliz-Rus Anlaşması çoktan geçersiz

---

* Hacettepe Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

1 Bu konuda etraflı bilgi için bkz. Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1999; *The Cambridge History of Iran*, Cilt 6 ve 7 Cambridge: CUP, 1986-1991; Gökhan Çetinsaya, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri," *KÖK Araştırmalar*, Osmanlı Özel Sayısı (2000).

2 Bu konuda bkz. R.K. Ramazani, *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941* Charlottesville: University Press of Virginia, 1966, s.139-215; Peter Avery, Modern Iran London: Ernest Benn, 1965, s.210-268; Houshang Sabahi, *British Policy in Persia*, 1918-1925 (London: Frank Cass, 1990); Cyrus Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah: from Qajar Collapse to Pahlavi Rule* London: I.B.Tauris, 1998.

Levent Şahverdi Arşivi

kalmış, İngiltere bütün İran'da söz sahibi olmuştu. İngilizler bu pozisyonlarını bir sürekliliğe dönüştürmek istediler ve İranı himayeleri altına alan 9 Ağustos 1919 Anlaşmasını İran'a kabul ettirmeye çalıştılar. Fakat Tahran'da zayıf bir hükümete imzalatılan bu anlaşma, İran'ın iç politika mekanizmasının uzun oyalamacalarından sonra, meclisten geçemeyecek ve- tıpkı Sevr gibi- hiç bir zaman geçerlilik kazanmayacaktır. Eğer İngilizler İran'a bu anlaşmayı kabul ettirebilselerdi, Ortadoğu'da muazzam bir üstünlüğe sahip olacaklardı.

Nitekim İngilizlerin Türkiye ve İran'a yönelik bu benzer teşebbüsleri (Sevr ve Ağustos 1919 Anlaşmaları) bir yandan iki ülkedeki milliyetçi ve anti-emperyalistleri uzlaştırırken, diğer yandan muhafazakâr ve teslimiyetçileri de yakınlaştırmıştır. Bir başka deyişle bu ortam Tahran'daki milliyetçi hükümetlerle Ankara hükümetini İngilizlere karşı olan anti-emperyalist ve tam-bağımsızlıkçı söylemde birleştirirken; Tahran ve İstanbul'daki İngiliz yanlısı hükümetleri de birbirine yaklaştırmıştır. Örneğin Ağustos 1919 Anlaşması imzalandığı sırada İstanbul hükümeti ve basınında 'heyecan' yaratıp 'nimetleri' övülürken, Anadolu basınında eleştirilmiştir.[3]

İran'da iç siyasi istikrarsızlık devam etmekte, Tahran'da hükümetler sürekli el değiştirmekteydi. 1918 sonu ve 1919 başındaki tabloya baktığımızda, Tahran'da en çok endişe yaratan hadiseler Gilan, Azerbaycan ve Kürt bölgelerinde meydana gelen ayaklanmalardı. Daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlayan Mirza Küçük Han önderliğindeki Cengeli hareketi Kuzey Doğu İran (Gilan)'da devam ediyordu. Sovyet desteğini alan ve Mayıs 1920'de "Gilan Sosyalist Cumhuriyeti"ni kuran bu hareketin bastırılması için bir kaç yıl daha geçmesi gerekecekti.[4]

Osmanlı birliklerinin Mayıs 1918'de ele geçirdikleri Tebriz'den Mondros Mütarekesi sonrası çekilmesiyle birlikte Azeri Demokratları/milliyetçileri

3 Gazetelerden örnekler için bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, II: Erzurum Kongresinden TBMM'ye* (Ankara: TTK, 1994), s.36-37, 63-67, 73.

4 Bu konuda bkz. *Encyclopedia of Islam*, second edition [EI(2)], V, s.310-311; Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions* (Princeton: Princeton University Press, 1982), s.110-111, 116, 119.

Levent Şahverdi Arşivi

(Şeyh Hıyabani ve arkadaşları) dönmüşler ve tekrar güç kazanmaya başlamışlardı. Uzun hazırlıklardan sonra Nisan 1920'de Hıyabani önderliğindeki Demokratlar Tahran'a karşı bir isyan başlattılar. Haziran'da bir "milli hükümet" kurarak "Azadistan Cumhuriyeti"ni yönetmeye başladılar. Bu hükümette yer alanlar arasında Türkiye yanlısı- daha önce İttihatçılarla aktif olarak çalışmış- olanlar da vardı. Bu ayaklanma kısa ömürlü olmasına ve Eylül 1920'de İran hükümet kuvvetlerince bastırılmasına rağmen, bu dönemde Azeri milliyetçiliği kültürel, dilsel ve edebi anlamda doruğa çıkmıştır. Hıyabani'nin 1918'de Osmanlı subaylarıyla kötü ilişkileri düşünüldüğünde- örneğin Kars'a sürgüne gönderilmesi- Azadi hareketinin, mütarekeden sonra dönmeyerek İran içlerinde kalmayı tercih bazı milliyetçi genç subaylar haricinde, Türkiye ile ilişkilerinin uzak ve soğuk olması normaldi.[5]

Zaten Londra ve Tahran tarafından "Türkiye parmağı" şüphesi bu isyanda değil, daha çok Şubat 1922'de Tebriz Jandarma kumandanı Albay Lahuti isyanında söz konusu edilecektir. Lahuti Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusu ile işbirliği yapmış ve 1918-1921 yıllarını İstanbul'da sürgünde geçirmiş bir jandarma subayıydı.[6] Bir haftadan fazla sürmeyen bu isyanda Türkiye'nin parmağı ya da desteği olmadığı, daha çok Rıza Han'ın reformları karşısında bir iç hesaplaşmadan/iktidar mücadelesinden kaynaklandığı daha sonra İngilizlerce de kabul edilecektir.[7]

İran'ı asıl uğraştıran ve Tahran'ı Türkiye'ye karşı tavır almaya yönelten isyan Batı Azerbaycan'da, Kürt bölgelerindeki Simko isyanıdır.

SİMKO AĞA

Simko (İsmail Ağa) Türk-İran sınırında yaşayan bir Kürt aşiret rei-

5 Bu konuda bkz. Tadeusz Swietochowski, *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition* New York: Columbia University Press, 1995, s.94-100; Touraj Atabaki, Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twentieth-century Iran London: British Academic Press, 1993, s.46-51. Ayrıca bkz. Ali Azeri, *Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammed Hıyabani, 1918-1920* (Ankara, t.y.).

6 Stephanie Cronin, *The Army and the Creation of the Pahlavi State in Iran*, 1910-1926 London: Tauris Academic Press, 1997, s.47-50.

7 Bu konuda bkz. Swietochowski, s.120; Atabaki, s.54; Public Record Office [PRO], Foreign Office [FO], 416/70, E4753/6/34, 28.3.1922.

Levent Şahverdi Arşivi

siydi.[8] Mondros Mütarekesi ile birlikte bölgede ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmaya başladı. Hem Osmanlı ordusundan terhis olan/kaçak Kürt asıllı askerleri hem de silah ve mühimmatı elde ederek önemli bir güç oluşturdu. 1918 sonu ve 1919 başında Türkiye içinde, Şemdinan bölgesinde, yaşayan etkili bir Kürt şeyhiyle, Şeyh Taha ile, ittifaka girdi. Böylece sınıraşan bir güç oluşturdular. Kısa vadeli hedefleri Ermeni ve Nasturilerin geri dönmelerini önlemekti. Uzun vadede bağımsız bir Kürt devleti kurma niyetleri olup olmadığı ise tartışmalıdır.

Nisan-Mayıs 1919'da İran hükümet kuvvetleri Simko isyanını bastırmaya çalıştılarsa da başarısız oldular. Bunun üzerine, Haziran-Temmuz 1919'da, İngilizlerin baskısıyla, Tahran Simko'yla uzlaşmaya çalıştı; ona belli yol ve bölgelerin idareciliği verildi. Ancak bu yöntem de uzun vadede fayda etmeyecektir. Simko bir ara İngilizlerle de uyum ve diyalog halindeydi. Ancak istediği silahlar verilmeyince yardım almak için o sırada Anadolu'da Milli Mücadele'ye başlamış olan Türk milliyetçilerine döndü. Kendisi zaten mütarekeden önce de Nasturilere karşı Osmanlı ordusu ile işbirliği yapmıştı. İki tarafın da çıkarları uzlaştı: Simko bölgedeki İngiliz tehlikesine ve Ermeni/Nasturi saldırılarına karşı Türk milliyetçilerine yardım edebilirdi. Simko bu sayede sınırın Türkiye tarafından silah ve mühimmat almaya başladı.[9] 1919 Sonbaharında İran içlerinde kontrol altında tuttuğu bölgeyi iyice genişletmişti.

Şubat 1920'de İran kuvvetleri bir kere daha harekat başlattı. Simko bu sefer yenildi ve dağlara kaçtı. Fakat bir süre sonra belli koşullarla İran hükümetince affedildi. Geri dönen Simko Türk tarafıyla tekrar işbirliğine girdi; Nisan 1920'den itibaren Van yoluyla ağır silahlar elde etmeye başladı. Sonunda, Ağustos 1920'de, yeni bir isyan hareketi daha başlattı. Ara-

---

8 Simko'nun öyküsü için bkz. David McDowall, *A Modern History of the Kurds* London: I.B.Tauris, 1996, s.214-220; Martin van Bruinessen, "Kürt Aşiretleri ve İran Devleti: Simko Ayaklanması," *Kürdistan Üzerine Yazılar İstanbul: İletişim, 1992, s.205-249; Hassan Arfa, The Kurds: An Historical and Political Study* London: OUP, 1966, s.48-62.

9 Genelkurmay Başkanlığı'nın bir yayınında şu ifade yer alıyor: "Şikak aşireti reisi Simko (İsmail Ağa) 1919'dan beri Van sınırlarına yakın yerlerde ve Rumiye bölgesinde Nasturi aşiretlerine karşı mücadele etmekte ve 15'nci Kolordu tarafından cepane ve silah verilmek suretiyle desteklenmekteydi." Bkz. *Türk İstiklal Harbi, III.. Cilt:* Doğu Cephesi, 1919-1921 Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1965, s.263.

Levent Şahverdi Arşivi

lık 1920'ye gelindiğinde Selmas ve Rumiye ovalarını işgal etmişti. Şubat 1921'de Şeyh Taha da İran içlerine girmiş ve Haydarabad'ı almıştı. Mart 1921'e gelindiğinde Simko kuvvetleri bir İran Kazak birliğini Kızılca'da yenilgiye uğrattılar. Başarıları arttıkça bölge aşiretlerinden kendisine katılanlar da artıyordu. Yaz ortasında kuvvetleri dört bine çıktı. İran hükümeti bütün bunları 'Türkiye'nin İran'ı işgali' olarak yorumluyor ve protesto ediyordu.[10] Türkiye'den silah ve cephane almaya devam eden Simko, Haziran 1921'de İngilizlere yeni bir yaklaşımda bulundu.

1921 yılı sonunda Simko Savcbulak'ı da almış, topraklarını Hoy'dan Bana'ya kadar genişletmiş ve kuvvetlerini beş bine çıkarmıştı. Aralık sonunda İran kuvvetleriyle çarpışıp yenilgiye uğrattığında, Türk tarafının dikkatini çeken "İranlılar meyanında 900 Ermeni" olmasıydı. Nitekim Kazım Karabekir anılarında, Simko'yu destekleme sebebi olarak "Ermeni ve Nasturilerle muharebelerde bulunuyordu. Bilhassa Ermenilerin Van'a sarkıntılık etmemesi için Simko'yu tutuyordum" demektedir.[11] Ayrıca Simko aldığı yardım karşılığında, Kuzey Irak'ta İngilizlere karşı harekat yapan Türk birliklerinin kendi bölgesinden geçerek Revandiz'e gitmelerine de izin veriyordu.[12]

Haziran 1922'de Simko iyice büyüyüp genişlemiş, kuvvetleri on bine yaklaşmıştı.[13] Ankara bu sıralarda- muhtemelen Simko'nun İngilizlerle ilişkisini öğrendikten sonra ve İran hükümetinin 'fevkalade sefiri' Mümtazüddevle Ankara'ya varmadan hemen önce- tavrını değiştirmeye başladı. Haziran ortasında Elcezire cephe kumandanlığı Revandiz'de bulunan Özdemir Bey'e gönderdiği telgrafla Türkiye, İran ve Irak topraklarında bir Kürdistan devleti kurmak isteyen Simko'nun çok düzenbaz olduğunu, İngilizlere dayandığını bildirerek nüfuzunun büyümesine engel olunmasını istemiştir.[14]

---

10 FO 371/6442, E4859/3997/34, 24.4.1921. Nisan 1921'de geçici bir uzlaşma sağlanır gibi oldu. Tahran'a göre Ankara hükümeti bütün Türk kuvvetlerinin Batı Azerbaycan'dan çekilmesini emretmiş, İran içlerine ve Kürt isyancılara karışmaktan kaçınılması için kesin emirler göndermişti.

11 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969, s.991.

12 Revandiz harekatı için bkz. *Türk İstiklal Harbi, IVncü Cilt: Güney Cephesi* Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966, s.265-284.

13 Karabekir, s.1058.

14 Bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV: Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına* Ankara: TTK, 1996, s.475.

Levent Şahverdi Arşivi

Şubat 1921'den itibaren Tahran'da da yeni gelişmeler vardı. Bir darbeyle iktidarı ele geçiren Rıza Han sırayla bütün bölgelerdeki isyanları bastırmaktaydı. Ağustos 1922 başında sıra Simko'ya gelmişti. Rıza Han büyük bir kuvvetle Simko'yu yendi ve kısa zamanda bütün bölgeyi tekrar Tahran'ın kontrolüne kattı. Simko ve diğer şefler Türkiye'ye kaçtılar.[15] Simko sekizyüz atlı, iki top ve bin kadar silahlı göçmenle, Başkale tarafından Türkiye'ye sığınmıştı. Şark Cephesi Kumandanı Kazım (Karabekir) Paşa Hakkari Mutasarrıflığı'na gönderdiği 28 Ağustos tarihli emirde "Simko kuvvetlerinin silahsızlandırılarak İran'a zarar vermeyecek biçimde sınırdan uzak tutulmasını" istemiştir.[16]

Eylül'de İran hükümetinin bölgedeki kumandanı, Revandiz'de bulunan Özdemir Bey'e bir mektup yazarak, Türkiye topraklarına giren Simko'nun her iki ülkenin de zararına çalıştığını ileri sürdü ve yakalanarak İran'a geri verilmesini talep etti.[17] Türkiye Simko'yu iade etmese de, etkisiz hale getirmeye kararlıydı. Türk birlikleri (8. Fırka) Ekim ortalarında Türkiye topraklarında bulunan Simko ile iki saat süren çarpışma sonucunda galip gelmiş, Simko "Beş top, on ağır makinalı tüfek, karısını ölü, oğlunu esir, üçbin altıyüz adet altını bırakarak" güneye doğru kaçmıştı.[18] Irak topraklarına giren Simko, Süleymaniye tarafındaki Şeyh Mahmut'un yanına sığınmıştır.[19]

PARİS BARIŞ KONFERANSI VE İRAN'IN TALEPLERİ

Paris Barış Konferansı devam ederken İran hükümeti Osmanlı Devleti'nden toprak talep etmiştir. İran dışişleri bakanı 26 Mart 1919'da İngiliz dışişleri bakanına gönderdiği yazıda Paris Barış Konferansı'nda görüşülmesi için ülkesinin şu toprak talebinde bulunduğunu bildiriyordu:

---

15 Bkz. Hassan Arfa, *Under Five Shahs* London: John Murray, 1964, s.133-136.
16 Bkz. *Türk İstiklal Harbi III*, s.263.
17 Sarıhan IV, s.677.
18 Ibid., s.749.
19 Ibid.; *Türk İstiklal Harbi III*, s.263-264. Daha sonraki gelişmeler için bkz. Sarıhan IV, s.831. Krş. C.J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq, 1919-1925* London: OUP, 1957, s.305-307.

Levent Şahverdi Arşivi

"İran sınırının kuzeyinde, Aras ırmağından başlayarak, kuzeydoğuda Derbend'e kadar uzanan ve sınırı Tiflis, Kars ve Erzurum'un yakınından geçerek Erivan ve Elizabetpol'u da kapsayan bir bölge.." İran'ın bu isteği ciddiye alınmadı.[20] İran'ın bu tavrı İstanbul basını da dahil olmak üzere Türkiye'de herkesin tepkisini çekti. Süleyman Nazif, konuyla ilgili yazısına şu başlığı koymuştu: "Vay Brutus sen de mi?.."[21]

Fakat İngilizlerin bu ilk başvurularını ciddiye almaması İran tarafını yıldırmadı. İran hükümeti Paris Barış Konferansına katılma talebini Ağustos 1919 anlaşması sonrasında tekrar gündeme getirdi. İngilizler, anlaşmayı onaylatabilmek için İran'ı hoş tutmaya çalıştıkları bu dönemde bir oyalama içine girdiler: Lord Curzon önce istek listesini görmek istedi; İstekleri gördükten sonra da, 'Türkiye konusu gündeme gelince sizi çağıracağız' cevabını verdi. Ama kimsenin İran'ı çağırmaya niyeti yoktu. İran hükümeti, Sevr anlaşmasının metni Türk delegasyonuna verilmeden biraz önce 'Lord Curzon sözünde durmadı' itirazını yaptıysa da, iş işten geçmişti. İngilizler şu cevabı verdi: 'Türkiye'den zaten çok fazla toprak alınmıştı; Bir de İran'ın talepleri dikkate alınamazdı.'[22]

TAHRAN-ANKARA HÜKÜMETİ İLİŞKİLERİ

1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan dostluk anlaşmasından sonra İngilizler o sıralarda İslam ülkeleri arasında bu çeşit paktlar yapılması siyasetini güden Bolşevik Rusya'nın himayesinde bir 'İslam federasyonu/ konfederasyonu' oluşturulması endişesi taşıyordu.[23] Hatta İngilizlerin Türk-Afgan anlaşmasında İran ile ilgili gizli bir madde olduğu şüphesi vardı ve sırada bir Türk-İran anlaşması olduğu duyumları alınıyordu. Duyumlar doğruydu; fakat bu beklenti çeşitli sebeplerle gerçekleşmeyecektir.

---

20 Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I* Ankara: TTK, 1995, s.42.
21 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I: Mondros'tan Erzurum Kongresine* Ankara: TTK, 1993, s.230-231.
22 Ayrıntılar için bkz. *The Iran-Iraq Border, 1840-1958,* ed. Richard Schofield, Vol. VI (Archive Editions, 1989), s.381-391, 401, 409-415.
23 Bkz. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II* Ankara: TTK, 1991, s.59. Bu dönem Sovyet politikası ve Sovyet-İran ilişkileri için bkz. Ramazani, s.139-158, 186-195.

Levent Şahverdi Arşivi

Mayıs 1921'de İran dışişleri bakanı İngilizlere Sovyet elçisinin kendisine Türkiye, Afganistan ve İran arasında bir ittifak önerisinde bulunduğunu bildiriyordu. Öneriye göre görüşmeler Moskova'da yapılabilirdi. İran sadece Moskova'yı oyalamak için şimdilik 'olur' demesine rağmen, aslında böyle bir öneriye sıcak bakmıyordu.[24] Bunun sebepleri arasında, İran'ın hiçbir tarafa bağlanmadan dış politikada bir denge oyunu oynamak istemesini ve Türkiye'nin Simko'yla ilişkisinden duyduğu rahatsızlığı sayabiliriz.

Nitekim daha Nisan başında İran dışişleri bakanı İngiliz elçisine Türkiye'den gelen iki bin Kürt milisinin İran topraklarını işgal ettiğinden yakınıyordu. İranlı bakana göre bu işgal Türk milliyetçilerinin 'bağımsız bir Kürt devleti oluşturma planlarının' bir göstergesiydi. İngilizlerin edindiği intibaya göre, İran hükümeti Ankara'ya bir temsilci gönderip gayri resmi ilişkiye geçmek ve durumu yerinde soruşturmak istiyordu.[25] Nisan sonuna doğru ise İran başbakanı İngiliz elçisine Ankara hükümetinin batı Azerbaycan'daki bütün Türk kuvvetlerinin çekilmesi, Türk unsurların hiç bir şekilde Kürt isyancılara yardım etmemesi ve İran sınırları içine karışılmaması için kesin emirler verdiğini bildirdi.[26] Bu değişmenin sebebinin İran temsilcisinin Ankara'da yaptığı temaslar olduğunu tahmin edebiliriz.

İngiliz kaynaklarına göre İran hükümeti Ankara'ya önce gayri resmi olarak Han-ı Şevket isminde bir temsilci göndermişti. Amaç Ankara hükümetini desteğini Simko'dan çekmesi ve İran Azerbaycanı'na müdahaleden kaçınması için ikna etmekti.[27] Daha sonra ise Ankara ile Tahran arasında siyasi bir anlaşma sağlamak için bir İran diplomatik heyetinin 24 Haziran 1921 günü Ankara'ya vardığı bildiriliyordu.[28] Buna göre, İran he-

---

24 FO 371/6470, E5594/1/44, 11.5.1921.
25 FO 416/68, E3997/3997/34, 1.4.1921.
26 FO 371/6442, E4859/3997/34, 24.4.1921.
27 FO 371/6442, E8533/3997/34, 23.6.1921. Reuter'in 14 Haziran tarihli haberinde iddia edildiği gibi herhangi bir ittifak söz konusu değildi. Bkz. E7431/3997/34, 29.6.1921.
28 FO 371/6442, "The Persian Mission to Angora", 8.7.1921. Heyet yılbaşında planlanmıştı ve o zamanki Tahran hükümeti heyet başkanı olarak Nizamüssaltanayı seçmişti. Fakat hükümet değişince karar değiştirildi. Nizamüssaltana Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusuyla işbirliği yapan Demokratların lideriydi.

Levent Şahverdi Arşivi

yeti varmadan haftalar önce Ankara hükümeti Bolşevik ve Afgan temsilcilerine danışmış ve Türk-İran anlaşması için hazırlanan taslak metni okutarak görüşlerini almıştı. Görüşmeleri yürütmek üzere Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey seçilmiş, kendisine askeri ve sivil danışmanlar verilmişti. Çok gizli tutulan bu anlaşma Türk-Afgan anlaşmasının bir devamı olacak ve "üçgen" böylece tamamlanacaktı.[29] Bu görüşmelere ve hazırlıklara en büyük delil olarak da Yusuf Kemal Bey'in TBMM'de 21 Haziran tarihinde yaptığı konuşmadaki şu ibareler gösteriliyordu: "komşu ve kardeş İran milletiyle birbirimize karşı uyguladığımız siyaseti saptamak ve dostluk ilişkilerimizi güçlendirmek üzereyiz."[30] Ancak bütün bu çabaların Simko'ya Türk desteğini kesmeye (hiç olmazsa bir süre daha) yetmediği ortaya çıkıyor.[31]

Ağustos 1921 başında İngiliz kaynakları Tahran hükümetinin maarif nazırı Mümtazüddevle'yi Ankara'ya gidecek "fevkalade sefir" olarak atadığını bildiriyorlardı. Mümtazüddevle ileri gelen bir 'Demokrat' ve katı bir İngiliz aleyhtarı olarak tanınıyordu.[32] Tahran hükümetinin bu dönemdeki en büyük sıkıntısının Türkiye'nin batı Azerbaycan'da Ermeni ve Kürt bölgelerindeki faaliyetleri olduğu anlaşılıyor. Mümtazüddevle heyetinin birinci hedefi Ankara hükümetini Azerbaycan'a karışmamaya, özellikle de giderek tehlikeli bir hal almaya başlayan Simko'dan desteğini çekmeye ikna etmekti.[33] İkinci hedefi ise İran'ın çok önem verdiği Tebriz-Trabzon ticaret yolunun güvenliği ve Türkiye tarafından İranlı tüccarlara uygulanan vergilerdi.[34]

Mümtazüddevle heyeti 17 Ekim 1921'de Tahran'dan ayrıldı. Önce Tebriz'e arkasından Azerbaycan hükümetiyle bir ticaret anlaşması için gö-

---

29 Ibid.

30 Ibid. Heyet uzun müddet Ankara'da kalmış olmalı. Ekim başında Amerikan kaynakları bir İran heyetinin Ankara'da olduğunu bildiriyordu. Bkz. Sarıhan IV, s.91. 24 Ekim tarihli bir İstanbul gazetesinde de *(Tercüman-ı Hakikat)* 'İran-Anadolu müzakeratının sona erdiği ve mukavelenin yakında imza edileceği' bildiriliyordu. Ibid., s.117.

31 Örneğin bkz. FO 371/6408, E14229/2/34, 27.12.1921.

32 FO 371/6442, E8995/3997/34, 3.8.1921.

33 Ibid. İran dışişleri bakanı Tahran'daki İngiliz elçisine Sovyet hükümetinin Ankara'yla Bakü'nün Türkiye'ye bırakılmasını kararlaştıran gizli bir anlaşma yaptığı konusunda şüpheleri olduğunu söylemişti.

34 Bkz. FO 371/7841, E6571/6223/34, 27.6.1922.

Levent Şahverdi Arşivi

rüşmeler yapmak üzere Bakü'ye gitti.[35] Kafkaslardan Ankara'ya ancak sekiz ay sonra, Haziran 1922'de, hareket edebildi.[36] Mümtazüddevle'nin Türkiye misyonu Mustafa Kemal'in 1 Mart 1922'de TBMM'ni açış konuşmasına da yansımıştır: "İran Hükümet-i İslamiyesi ile de caigir bulunan münasebat-ı hasene-i hemcivariyi takviye nuhbe-i amalimizdir. İran devlet-i fahimesi tarafından Ankara'ya bir sefirin izam edilmiş olduğunu haber aldık. Sefirin vürudunda tahkim-i revabıta matuf bilcümle tedabirin tarafımızdan dahi ittihaz olunacağı şüphesizdir (İnşaallah sadaları)."[37] Mümtazüddevle Ankara'ya varmadan önce, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde (16 Haziran 1922) de "İran kabinesi haricin parmağı olan Kürt isyanını bastırmağa ahdettiği gibi, hükümetimizle de itilaf için çalışıyor" satırları yer alıyordu.[38]

Mümtazüddevle'nin Haziran'ın son haftasında "fevkalade sefir" olarak Ankara'ya varışı, Ankara Hükümeti tarafından büyük bir propagandaya vesile olmuştur.[39] Mustafa Kemal Paşa, 30 Haziran 1922 günü itimatnamesini sunan Mümtazüddevle'ye şunları söylüyordu:[40]

> "İran devletinin ve İran halkının ihtisasat-ı samimesini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine ve Türkiye halkına iblağ etmek ve mevahib-i ilahiyeden olan uhuvvet-i İslamiye esas-ı kadiminin teyid-i tahatturiyle dindaş ve hemcivar devlet ve milletlerimiz arasındaki vahdet ve muhaleseti tezyit ve teşyit etmek maksadıyle İran Devlet-i aliyesi tarafından zatıalileri gibi kifayet ve liyakati müsellem olan bir zatın Türkiye Devleti nezdine fevkalade sefir olarak gönderilmiş olması Türkiye halkı hakiki ve yegane mümessili olan Büyük Millet Meclisinin mucib-i mahzuziyeti azimesi olmuştur. (...) ..milletimizin teşekküratının dindaşımız İranlılara iblağ edilmesini de bilhassa rica ederim. Memleketimize ayak

35 FO 371/6442, E11557/3997/34, 19.10.1921 ve E12215/3997/34, 5.11.1921.

36 FO 371/7841, E6223/6223/34, 20.6.1922. Bu süre zarfında Mümtazüddevle "İran Devlet-i Aliyesinin Ankara sefiri fevkaladesi" olarak Ankara'ya yazışmalarda bulunmuştur. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM "riyasetine tecdiden intihabını" tebrik eden ve yakında Ankara'da olacağını belirten, 14 Mart 1922 tarihli telgrafı için bkz. Bilal N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar: 1920-1923* Eskişehir: Kültür Bakanlığı, 1992, s.181.

37 Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I* [ASD I] Ankara: TTK, 1997, s.249.

38 Sarıhan IV, s.479.

39 FO 371/7841, E6571, 27.6.1922 ve E7071, 11.7.1922. İnebolu'dan başlayan törenler ve Mümtazüddevle'nin Ankara'daki ilk günleri için bkz. Sarıhan IV, s.482-501.

40 *Vakit*, 5 Temmuz 1922'den naklen ASD II, s.42.

Levent Şahverdi Arşivi

bastığınız günden beri halkımız tarafından temsil buyurduğunuz İran milletine karşı gösterilen tezahürat-ı dostane ve uhuvvetkaranenin berdevam olacağına ve iki Müslüman devletin tezyit ve teşyid-i muhalesat ve vahdetine müteveccih vezaif-i sefiranenizin ifasında Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından her türlü muavenet ve teshilat ibrazına müsaaraat olunacağına katiyen kanaat buyurabilirsiniz. Sefir Hazretleri, hemen Cenabı Hak hemhal ve hemdert olan bilcümle akvam-ı islamiyeyi habl-i metin-i uhuvvete bihakkın itisamla nail-i fevz ü necat ve mazhar-ı refah ve saadet eylesin."

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet elçisi Araloff'un Mümtazüddevle şerefine verdiği ziyafette ise şunları söyledi:[41]

"..Hemdert olanlar yekdiğerini arar ve bulurlar. Aynı samimiyetle mütehassis olan arkadaşlar aynı samimiyetle mütehassis olan milletlerin mümessili olarak epey zamandan beri burada bulunuyorlardı. İçimizde hakikaten büyük bir boşluk vardı; o da İran milletinin mümessilinden mahrumiyet! (...) Efendiler, İran Devleti Aliyesi, İran milleti muhteremesi hakikaten şark muvazenei umumiyesinde fevkalade haizi ehemmiyet bir kitledir. Şimdiye kadar Türkiye halkı ile İran halkı hakiki ve candan temasa mazhar olamamıştı. Çünkü başlarında öyle adamlar bulunmuştur ki, onlar buna mani idi. Fakat ben yakinen bilirim ki, İran milliyetpervaranı pek mukaddes bir arzu için asırlarca uğraşmış, fevkalade kahraman bir millettir. Eğer İraniler buna bütün mana ve şümulü ile muvaffak olamamışlarsa bittabi kabahat kendilerinde, mesailerinde değildir. Bu arzettiğim nokta pek mühimdir. Şimdiye kadar Devleti Aliyei Osmaniye unvanı altındaki imparatorluk ile Devleti Aliyei İran arasındaki münasebatın İranlıların ve Türkiye halkının ciddi temayüllerine mutabık tecelli edememiş olduğunu itiraf etmek lazımdır. Fakat bugün İranlı kardeşlerimiz emin olabilirler ki Türkiye'nin başında bulunanlar aynı adamlar değildir. Mümtazüddevle Hazretlerinin temsil ettiği İran millet ve devleti, hakiki temas noktasını bulmuştur. Bunun tecellisi pek feyizli olacaktır. Bu feyizden yalnız Türkiye ve İran değil, bütün şark milletleri müstefiz olacaktır."

41 *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Temmuz 1922'den naklen ASD II, s.43-45.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk bir kaç gün sonra, bu sefer Azerbaycan elçisi Abilof tarafından Mümtazüddevle onuruna verilen ziyafette (14 Temmuz 1922) de şunları söylemiştir:[42]

> "İran devlet-i aliyesi İstanbul'da bir sefir bulundururken Ankara'ya da Mümtazüddevle hazretlerini memur etmekle cihanda hasıl olan intibaha iştirakini göstermiş olmaktadır. Bizim için İran hükümetinin sefir-i hakikisi Mümtazüddevle hazretleridir. Bu itibarla artık İstanbul'da bulunan sefirin sıfat ve selahiyetinin keenlemyekun olduğuna şüphe etmemek lazımdır. (...) İran'a gerek şimalden, gerek cenubdan artık ecnebi tesir ve nüfuzunun gelmemekte olduğunu İran'ın muhterem mümessilinin ağzından işitmiş olmakla fevkalade bahtiyarım.."

30 AĞUSTOS ZAFERİ ÜZERİNE YAZIŞMALAR VE HEYETLER

Daha 27 Ağustos'ta Afganistan ve İran elçileri Başbakan Rauf [Orbay] Bey'i ziyaret ederek zaferden ötürü sevinçlerini bildirmişlerdi. İki gün sonra, 29'unda, İran elçisi bu sefer Fransız temsilcisi ile bir kere daha Rauf Bey'i ziyaret ederek tebriklerini iletmiştir.[43] Eylül ayı içerisinde İran başbakanı ve dışişleri bakanı Kavamüssaltana'nın tebrik meşajı da elçilik kanalıyla Ankara hükümetine ulaştı.[44]

Eylül ortasında da Tahran hükümeti tebrik ve hediyelerini göndermek üzere Salar Nizam adlı subay başkanlığındaki bir heyeti Ankara'ya gönderme kararı aldı.[45] Salar Nizam heyeti 22 Ekim'de Ankara'ya vardı. 2 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek getirdiği hediyeleri (Kur'an ve altın işlemeli bir kılıç) sundu.[46] Mustafa Kemal bu ziyarete verdiği önemi gazetecilere şöyle ifade etmiştir: "Rıza Han (...) bana yaverini göndermiştir. Rıza Han'ın yaveri vaktiyle İstanbul'da tahsil etmiş, akıllı bir

---

42 *Hakimiyet-i Milliye*, 16.7.1922, s.1'den nakleden Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri* İstanbul: Kaynak, 1997, s.150-151.

43 Sarıhan IV, s.602 ve 608.

44 Ibid., s.686. Ayrıca bkz. s.696 ve 776.

45 FO 371/7809, E9706/6/34, 17.9.1922. Salar Nizam İstanbul'da Harbiye'de eğitim görmüş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu için çalışmış bir jandarma subayıydı. Görevlendirildiği sırada Rıza Han'ın yaverliğini yapıyordu. İleride de General Kupal olarak çeşitli defalar Türkiye'ye gelecektir. Bkz. Cronin, s.249.

46 Sarıhan IV, s.770. Krş. Arfa, Under Five Shahs, s.154-155. 11 Kasım'da Mustafa Kemal de, yaveri vasıtasıyla, Salar Nizam'a bazı hediyeler ve imzalı bir fotoğrafını gönderdi. Sarıhan IV, s.821.

Levent Şahverdi Arşivi

adamdır. Onunla bazı mahrem muhavereler yaptık. Fakat görüldüğüne nazaran onlar bizden istifade te'minine matuf bir hareket takib ediyorlar. Biz onlara top verelim, cephane verelim vesair yardımlar yapalım. Buna mukabil her emrimize amade olarak ve icab ederse, Irak harekatını yapmak için hemen hareket edeceğini söylüyor."[47]

Fakat Rıza Han'ın savunma bakanı ve başkumandan olduğu bu dönemde Tahran hükümetinin iki başlı karakterinden kaynaklanan sorunlar yaşanmıyor değildi. Örneğin, İran hükümeti Aralık 1922'de Ankara'ya daimi elçi olarak İstanbul Hükümeti nezdindeki büyükelçisini atamaya kalkınca ufak bir skandal yaşandı. Zira dönemin İran başbakanı Kavamüssaltana'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 22 Aralık 1922 tarihli takdim telgrafında "Osmanlı hükümeti nezdinde" ibaresinin kullanılması Ankara Hükümetini kızdırmıştı.[48] Başbakan ve dışişleri bakan vekili Rauf Bey, durumu Mustafa Kemal'e arzedip konu hakkındaki görüşünü aldıktan sonra, 3 Ocak 1923 tarihinde Kavamüssaltana'ya cevap verdi. Cevapta, İran hükümetinin dikkati Türkiye'yi rahatsız eden ibareye çekilerek, yeni büyükelçinin "Ankara Hükümeti nezdine" görevlendirilmesi gerektiği hatırlatılıyordu.[49]

Salar Nizam heyeti Ankara'ya varmadan önce, 7 Ekim 1922'de, Muhittin Paşa Ankara Hükümeti'nin Tahran büyükelçisi olarak atanmıştı.[50] Muhiddin Paşa 7 Şubat 1923 günü Tahran'a vardığında "Kemalist Komite" üyeleri ve "Panislamistler" tarafından büyük bir törenle karşılandı. Daha II. Abdülhamid döneminden beri Tahran'da faaliyet gösteren ve Birinci Dünya Savaşı'nda da Osmanlı ordusuyla işbirliği yapan bu grupların liderliğini ünlü müctehidlerden Seyyid Kaşani yapıyordu.[51]

---

47 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları, 1923* İstanbul: Kaynak, 1993, s.100.
48 Mektubun metni için bkz. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, s.455-456.
49 Ayrıntılar için bkz. Ibid., s.459.
50 FO 416/72, E767/69/34, 26.11.1922; E2466, 10.1.1923. Krş. Sarıhan IV, s.821 ve 828. Muhittin Paşa (Akyüz) (1870-1940) için bkz. *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri* Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989, s.16-17.
51 FO 416/72, E3218/69/34, 12.2.1923. Muhittin Paşa'nın gelişi İngilizleri epey rahatsız etti. Bkz. FO 416/72, E4715/313/34, 23.3.1923. Burada Tahran'daki "Kemalist Komite"den de bahsetmek gerekiyor. İngiliz kaynaklarında çok önem verilen bu grup hakkında çok az şey biliyoruz. İngilizleri asıl endişelendirenin bu grubun İran'daki İngiliz varlığına da karşı olması olduğu anlaşılıyor. Konuyla ilgili İngiliz belgeleri için bkz. FO 416/70, E2517/6/34, 30.12.1921. Kaşani'nin önemi için bkz. Şahruh Ahavi, *İran'da Din ve Siyaset* İstanbul: Yöneliş, 1990, s.129-132.

Levent Şahverdi Arşivi

TAHRAN'IN TÜRKİYE'YE BAKIŞI

Tahran'da Türkiye ile ilişkiler sözkonusu olduğunda iki farklı politikacı grubu ortaya çıkıyordu: Türkiye'ye karşı 'lehte' ve 'aleyhte' olanlar. Bu dönemde hükümette ve dışişleri bakanlığında kimin etkisi artarsa ilişkiler de ona göre değişiyordu. 'Aleyhte' olan grup 1914 öncesi ve sonrasında İttihatçıların İran'daki politikasını hatırlarında tutanlar, Türk milliyetçiliğinin Birinci Dünya Savaşı'ndaki İran macerasını unutmayanlardı. 'Lehtekiler' ise bağımsızlıkçı ve İngiltere karşıtı bir politikaya taraf olanlardı; yolları uluslarası politikada Kemalistlerle çakışıyordu. Rıza Han'ın konumu da bu iki grup politikacı arasında ve bölgesel politikalar çerçevesinde değişiklik göstermiştir.

Muhittin Paşa'nın Tahran'a gelişi sırasında İngilizler İran ordusunu organize etmek üzere bir Türk askeri ve teknik heyetinin de İran'a geleceği istihbaratını edinerek endişeye düşmüşlerdi. Sonuçta bu yanlış bir istihbarattı ama, bu konu hakkında kendilerine sorulduğunda gerek Rıza Han'ın gerekse genelkurmay başkanı general Amanullah Mirza'nın söyledikleri İran milliyetçilerinin zihniyetini göstermesi bakımından ilginçtir: Rıza Han'a göre "Türkler İran'ın en müzmin ve amansız düşmanı"ydılar. Türklerin "bizim Hamadanımız" ve "bizim Tebrizimiz" diyerek buraları geri almayı konuştuklarının farkındaydı ve Türklerin İran'ın zararına genişleme planlarına karşı durmaya kararlıydı. Genelkurmay başkanı da İran ordusunda hiç bir yabancı milletten danışman çalıştırmayı asla düşünmediklerini, "Türklere güvenmediklerini ve nefret ettiklerini, böyle bir şey olsa bile Türklerin en son insanlar olacaklarını" söyledi.[52] Bu ibarelerin gerçek düşüncelerini mi yansıttığını yoksa İngilizleri atlatmak için mi sarfedildiğini bilmiyoruz. Yalnız bilinen bir şey, İran devlet adamlarının Türkiye kamuoyunda Azerbaycan (İran) Türklerine duyulan ilgiden fevkalade rahatsız olduklarıdır.

Örneğin 1923 yazında ünlü Turancılardan Ruşeni Bey'in İstanbul Türk Ocağı'nda İran (Azerbaycanı) üzerine verdiği konferans Türk Ocak-

52 FO 416/72, E3412/71/34, 24.2.1923.

Levent Şahverdi Arşivi

ları'nın dergisi olan Yeni Mecmua'da yayınlandığı zaman İran'da tepkiye yol açmıştı. Ruşeni Bey konuşmasında 'İran'da yaşayan Azerilere uyguladığı kırım, baskı ve tiranik politikalar için' İran hükümetini kınıyordu. Ruşeni Bey 'Türk uygarlığından bağımsız bir Fars uygarlığından söz edilemeyeceğini' belirtmekte ve "Azerbaycan kendisini kurtaracak. Azerbaycan'dan ümidvar olabiliriz. (...) Bunlar bizden meded bekliyorlar. Irkdaşlarımızı kurtaralım. Dört milyon Türk bizi bekliyor" çağrısında bulunuyordu.[53]

Ziya Gökalp ise 1923 gibi geç bir tarihte yayınladığı Türkçülüğün Esasları'nda şu ifadeleri kullanıyordu:[54]

> "Bugün, kültürce birleşmesi kolay olan Türkler, bilhassa Oğuz Türkleri yani Türkmenlerdir. Türkiye Türkleri gibi, Azerbaycan, İran, Harzem ülkelerinin Türkmenleri de Oğuz uruğuna mensupturlar. Bundan dolayı, Türkçülükteki yakın mefkuremiz (Oğuz Birliği) yahut (Türkmen Birliği) olmalıdır. Bu birlikten maksat nedir? Siyasi bir birlik mi? Şimdilik, hayır! Gelecek hakkında bugünden bir hüküm veremeyiz. Fakat bugünkü mefkuremiz, Oğuzların yalnız kültürce birleşmesidir. (...) O halde Harzem, İran, Azerbaycan ve Türkiye ülkeleri, Türk etnografyası itibariyle aynı uruğun yurtlarıdır. Bu dört ülkenin bütününe Oğuzistan (Oğuz ili) adını verebiliriz. Türkçülüğün yakın hedefi, bu büyük kıtada yalnız bir tek kültürün hakim olmasıdır."

Bu bağlamda Rıza Şah'ın Tahran ataşemiliteri binbaşı Hüsamettin (Tugaç)'e- biraz güç konuştuğu Azeri Türkçesiyle- söyledikleri şaşırtıcı gelmemelidir:[55]

> "..Öyle zannediyorum ki Türkiye'nin İran Azerbaycanında gözü vardır. Burasını almak ister.. Evet, Azerbaycan halkı Türktür. Türkiye bunu ihmal edemez. Vakia, şimdiki Türkiye böyle bir politika gütmüyor. Mustafa Kemal Paşa çok

---

53 *Yeni Mecmua*, Cilt 4, No.81, 2 Ağustos 1923, s.317'den naklen Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği:* Türk Ocakları, 1912-1931 İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s.131-132. Krş. Atabaki, s.55.

54 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, ed. Mehmet Kaplan İstanbul: MEB, 1990, s.24-25.

55 İsmail Arar, "Atatürk'ün günümüz olaylarına da ışık tutan bazı konuşmaları," *Belleten*, 45/177 (1981), s.16.

Levent Şahverdi Arşivi

akıllı bir zattır. Fakat kendisinden sonra Türkiye yine eski İttihat-Terakki hükümetinin siyasetini benimseyebilir. Görüyorum ki demiryolu inşaatınız iki koldan Azerbaycan'a doğru yönelmiştir. Gerektir ki Türkiye ergeç Azerbaycanı alsın."

ANKARA'NIN RIZA HAN/ŞAH'A BAKIŞI

Ankara'nın Rıza Han'a bakışının iktidara el koyduğu 1921 Şubatı ile Şah olduğu Aralık 1925 arasındaki dönemde gelgitler yaşadığı anlaşılıyor. Örneğin, Mustafa Kemal Paşa'nın 16/17 Ocak 1923'de verdiği ünlü İzmit mülakatında İran hakkında söyledikleri ilginçtir:[56]

"..İranla resmi münasebatımız tebellür etmiş (netleşmiş) değildir. Çünkü görüldüğüne göre İran'da hakim ve makul bir hükümet yoktur. Şahları zannederim Avrupa'da firari bir haldedir. Ve İran dahilinde vaktiyle İngilizlerin tesiriyle intihab olunmuş mebuslardan mürekkeb bir meclis vardır. Ve onlara istinad eden ve fakat birbirini anlamayan insanlardan mürekkeb bir hey'et-i hükümet var. Harbiye nazırı olan bir Rıza Han var. Bu Rıza Han oranın adeta bir diktatörüdür. Meclise karşı, diğer rüfekasına ve memlekete karşı bütün manasıyla bir diktatördür. Bu adamın birtakım gayeleri mevcuttur. İyi bir meclis yapabilmek için, iyi bir hükümet vücuda getirmek ve İngilizleri memleketten teb'id etmek (uzaklaştırmak) istiyor. Fakat görüldüğüne göre, o da şahsi olarak, yani ben ve ben idame edeceğim diyen bir dimağdır. Ne dereceye kadar muvaffak olacağı da belli değildir. İran'ın bizim ile sıkı ve samimi münasebatı diyebilirim ki, bu Rıza Han vasıtasıyladır."

Ankara hükümeti'nin politikası, dönemin askeri belgelerinde, "İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak için manevi yardımda bulunmak" olarak tanımlanıyordu. Ancak, "İran'ın o günlerde Türkiye'ye eğilimli görünmesine rağmen Milli Savunma bakanlarının [Rıza Han] koyu milliyetçi oluşu, askeri kuvvetlerini tensike hevesli görünüşü ve başarılı

56 Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s.100.

Levent Şahverdi Arşivi

bir adam oluşu dolayısıyla aleyhte bir siyasete vasıta olur ihtimaline karşı İran'ın harekatını yakından izlemek zorunda" kalınıyordu.[57]

Ankara'da üst düzey bir yetkilinin bir Fransız gözlemciye söyledikleri de ilginçtir:[58]

> "Bildiğiniz gibi, Pers olaylarını günü gününe saati saatine izliyoruz. Fars'ın yeni bir Irak olmasını ne pahasına olursa olsun önlemek istiyorduk. İngiltere Lord Curzon'un projesini gerçekleştirmiş olsaydı bu bütün Asya'nın İngiliz hakimiyetine geçmesi anlamına gelecekti. Dünya barışı için ne büyük bir tehdit! Bu nedenledir ki, Rıza Han'ı destekledik. Fars sınırına yüz bin kişi yığdığımızda bu bir tehdit değil bir korumaydı ve Serdar da bunu çok iyi biliyordu. (...) Onun (Rıza Şah) herşeyden önce ihtiyaç duyduğu güçlü bir orduydu. Eninde sonunda ona sağlam dış dayanaklar gerekiyor. Bize güvenebilir. Bütün gücümüzle Fars'daki milliyetçi harekete yardımcı olduk. Zafere ulaştığı zaman da onu desteklemekten vazgeçmeyeceğiz."

Son kalemde Türkiye, İran'ın parçalanmasından duyduğu endişe ile, Rıza Han/Şah'a olumlu yaklaşmayı tercih etmiştir. Dönemin askeri belgelerinden hazırlanan bir kitapta şu satırlarla karşılaşıyoruz:[59]

> "..gelecekte beklenen daha büyük tehlikeye meydan vermemek için İran'la dostluk ilişkileri arayıp kurmakta fayda vardı. Zira, İran devletinde ırk birliği yoktu. Buna karşılık kuzey ve güneyden gelen tazyiklerin ve Türkiye'de meydana gelen olayların bıraktığı etkilerle çeşitli ırkların milliyet hisleri, İran hükümetinin bütün ters yönde gayretine rağmen kuvvetleniyordu. Bu itibarla bir gün bu devletin parçalanacağını düşünmek mümkündü. Böyle bir durum hasıl olduğu takdirde ise Türkler, Ruslar ve İngilizler gibi İran'da daha çok tehlikeli komşularla daha geniş bir surette çevrilmiş olacaktı ki, bunun doğuracağı sakıncaların önemi açıktı.."

---

57 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1* İstanbul: Kaynak, 1992, s.25-27.
58 Aktaran Yann Richard, "Kemalizm ve İran," *Kemalizm ve İslam Dünyası*, ed. İ. Gökalp ve F. Georgeon (İstanbul: Arba, 1990), s.84-85.
59 *Genelkurmay I*, s.42.

Levent Şahverdi Arşivi

Örneğin, Rıza Han'ın 7 Eylül 1923 günü Tahran büyükelçimiz ile yaptığı görüşme sonrasında, Muhittin Paşa Ankara'ya şunları bildiriyordu:[60]

> "Vezir-i cenkle [Rıza Han] şahın arası... zahiren de açıktır. Açıktan açığa Ruslara istinad ederek veziri düşürmek istiyorlar. Bu mürtekip, adi şah, Rusların himayesinde saltanata razı. Vezir-i cenk aleyhinde dört suikast tertibatına ıttıla hasıl etti. Vezir ise müstakilen harekete devam ediyor... Vezirin kuvvet ve ikbaline hased eden Sovyet Hükümeti ve yıkılmasını isteyen şahın ve taraflarının arzularına rağmen, vezir-i cenk tamamen İran'ı elinde tutan bir adamdır. Bu adam da bize dosttur. İran'da vücuda getireceği esaslı bir inkılaptan sonra bize müzaheret edecektir."

15 Eylül'de Muhittin Paşa'ya İsmet Paşa imzasıyla şu şifre talimat verildi: "Vezir-i cenge sureti mahsusada teşekkür edilmesi ve kendisinin her suretle takviye buyurulması mercudur..."[61]

"CUMHURİYET İLANI" HADİSESİ

İşte genç Türkiye Cumhuriyeti'nin İran'da da cumhuriyet ilan edilmesi için gösterdiği çabayı yukarıdaki bağlamda anlamak gerekiyor. Ocak-Nisan 1924 aylarında İran'da tıpkı Türkiye'deki gibi mevcut hanedandan (Kaçarlardan) kurtularak, cumhuriyet ilan etme fikri yoğun bir tartışmaya konu olmuştur. Türkçe literatürde pek bilinmeyen bu konuda Türkiye'nin de aktif/moral desteği sözkonusudur. Rıza Han ve yandaşlarının başlattığı hareket tam başarıya ulaşmak üzereyken, son anda din adamlarının cumhuriyet fikrine, daha doğrusu Rıza Han'ın cumhurbaşkanlığına, karşı çıkan muhalefete katılmasıyla başarısız kalmıştır.[62]

Türkiye'de cumhuriyet ilan edilmesinden bir gün önce, 28 Ekim 1923'de, Rıza Han da başbakan olmuştu. Bu tarihten itibaren Ankara Hü-

---

60 Dışişleri Bakanlığı Arşivinden nakleden Bilal N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar* Ankara: Bilgi, 1996, s.86.

61 Ibid.

62 Bu konuda bkz. EI(2), VIII, s.512; Ghani, s.307-319; Sabahi, s.177-178; Arfa, *Under Five Shahs*, s.163-164; Avery, s.266-267; Ramazani, s.182; Cronin, s.157 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

kümeti İran'da da saltanatın kaldırılması ve yerine cumhuriyet kurulması arzusunu gizlice dile getirmeye başladı. Önce Mustafa Kemal Tahran Büyükelçisi Muhittin Paşa vasıtasıyla bu görüşünü Rıza Han'a ileterek, cumhuriyet ilan etmesi tavsiyesinde bulundu. Muhittin Paşa cumhuriyet konusunu birkaç kez Rıza Han ile gizlice görüştü. Rıza Han ikna olmuş gözüküyordu. Ankara bir beklenti içine girdi.[63]

İlk işaret 20 Ocak 1924'te bir İstanbul gazetesinin (Vakit) İran'da cumhuriyet ilan edilmesini tavsiye eden yazısıyla başladı. Yazı, Rıza Han'ı destekleyen Tahran basınında büyük ilgi gördü; İran'da da cumhuriyet ilan edilmesini konu edinen yazılar İran gazetelerinde bir anda çoğalmaya başladı. Rıza Han'ın da teşvikiyle basın monarşiye ve o sırada Avrupa'da yaşamakta olan Ahmet Şah'a saldırmaya başladı.[64] Bu teşebbüsünde Rıza Han'ı ordunun önemli bir kısmı ile meclisin çoğunluğu destekliyordu. Ama muhalifler de vardı. Siyasi ve askeri çevrelerde bu fikre karşı çıkanlar monarşi taraftarı olmaktan çok, bütün gücü elinde toplayan Rıza Han'ın 'diktatörlüğünden' çekinenlerdi. Hatta ilginç bir paradoks olarak, kurmay subaylar ve milletvekillerinden cumhuriyet fikrine muhalif olanlar arasında 'Demokratlar' (yani Türkiye ve Mustafa Kemal yanlıları) çoğunluğu oluşturuyorlardı.

Ankara, Türk basınında yer alan haber ve yazılarla İran'da cumhuriyet ilanına verdiği desteği sürdürüyor ve duyacağı memnuniyeti her fırsatta dile getiriyordu. Türkiye'nin bu desteğinde iki temel sebep vardı: Türk devriminin diğer İslam ülkelerine de model olması ve İran'ı yabancı devletlerin boyunduruğundan çıkmış, bağımsız bir ülke olarak görme arzusu. Bu teşebbüse aktif destek veren ikinci ülke ise Sovyetler Birliği'ydi. İngilizler ise bu teşebbüsden Rusya'nın işine yarayacak gerekçesiyle oldukça tedirgindi. Ama İran'ın içişlerine müdahele ediyor konumuna düşmemek için temkinli davranmakta, karşı çıkışlarını Rıza Han'a ve kamuoyuna doğrudan dile getirmemekteydi.[65]

---

63 Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s.86-87.

64 *British Documents on Foreign Affairs: reports and papers from the Foreign Office Confidential Prints, Part II: Persia* (University Publications of America, 1985-1997) vol.IV [bundan sonra BDFA, Persia IV], doc.111: E804/455/34, 24.1.1924; doc.139: E1967/455/34, 2.2.1924.

65 BDFA, Persia IV, doc.130: E1788/455/34, 26.2.1924; doc.131: E1788/455/34, 29.2.1924.

Levent Şahverdi Arşivi

İran basınında Ahmed Şah'ı eleştiren ve Rıza Han'ın cumhurbaşkanlığının propagandasını yapan haber ve yazılar Şubat başlarına gelindiğinde iyice yaygınlık ve yoğunluk kazanmıştı. Bunun yanında çeşitli illerde 'cumhuriyet komiteleri' kurulmuş, Tahran'a destek telgrafları yağmaya başlamıştı. Aynı şekilde taşrada, Ahmet Şah'ı protesto için esnaf pazarları kapatma eylemlerine başlamıştı.[66] Rıza Han kendi iradesini doğrudan ortaya koymak için Şubat sonlarına kadar beklemeyi tercih etti. Bu tarihten sonra cumhuriyet kampanyası 'resmen' başlamış oldu. Şubat sonunda kendisini destekleyen milletvekilleriyle bir toplantı yaparak, cumhuriyet ilanı için gerekli anayasa değişikliğini görüştü. Rıza Han'a göre, 21 Mart'taki Nevruz (yılbaşı)'dan önce gerekli değişiklik yapılmalıydı. Böylece Nevruz günü yapılacak resmi kabul ve törenlerde Ahmet Şah yer alamayacaktı.

Şubat ortalarında yeni çalışma dönemine girmiş olan mecliste ise cumhuriyet yanlıları başlangıçta çoğunlukta gözüküyorlardı. Ancak mecliste rakip gruplar arasında bazı milletvekillerinin statüsü nedeniyle başlayan münakaşa sırasında cumhuriyet yanlılarının yaptıkları hatalar (sertlik vb.) olayı kısa zamanda büyüttü. Mart ortalarında Meclis çalışamaz hale geldi. Üstelik olay sokağa da yansıdı: cumhuriyet (daha doğrusu cumhuriyet taraftarlarının) karşıtları meclis önünde gösteriler yapmaya başladılar.[67]

Tam bu sırada hiç hesapta olmayan bir şey oldu ve o güne kadar cumhuriyet fikrini destekler gözüken İran ulemasının cumhuriyet karşıtlarının tarafına geçmesine sebep oldu: 3 Mart 1924'te 'Türkiye Cumhuriyeti'nde Hilafet kaldırıldı. Bu olayın İran'da duyulmasından itibaren müctehidler, cumhuriyet ilanının İran'da da din karşıtı politikalara vesile olacağı düşüncesiyle, Rıza Han'ın teşebbüsüne karşı çıkmaya başladılar. Onların muhalefete geçmesiyle sokak gösterileri daha da büyüdü.

Artık Nevruz (21 Mart)'dan önce cumhuriyet ilan etme imkanı kalmamıştı. 20 Mart'ta meclis toplanamadı. 22 Mart'ta ise Rıza Han'ın meclise

66 Ibid., doc.142: E2283/455/34, 14.3.1924.
67 Ibid., doc.149: E2528/455/34, 20.3.1924 ve doc.150: Tel no.98, 22.3.1924.

Levent Şahverdi Arşivi

girebilmek için beş bin kişilik bir kalabalığa ateş açtırması olaya son noktayı koydu. Rıza Han eleştiriler karşısında Tahran'ı terketmek zorunda kaldı. Büyük bir otorite ve prestij kaybına uğramıştı. Dini merkez olan Kum kentine giderek müctehidlerle görüştükten sonra, 1 Nisan 1924 tarihinde bir bildiri yayınlayarak cumhuriyet ilanı fikrinden vazgeçtiğini herkese ilan etti.[68]

Ankara'nın İran'daki bu gelişmeleri yakından takip ettiği ve İran'da cumhuriyet ilan edil(eme)mesini önemsediği anlaşılıyor. Hamdullah Suphi Tanrıöver şu anısını nakleder: "Bir gün Çankaya'da Reisi Cumhur Hazretlerinin sofrasında beş on arkadaşla yemek yiyorduk. Bir telgraf sureti getirip kendilerine takdim ettiler. Reisi Cumhur bu telgrafı yüksek sesle okudu: 'Serdar-ı Sipeh [Rıza Han] Ahuntlarla görüştükten sonra cumhuriyet hareketinin daha vakti gelmediğine hükmetmiş ve bu kararını bir beyanname ile ilan etmiş.' Gazi Hazretleri, bunun üzerine hoşnutsuzluklarını belirten bir-iki kelime söylediler.."[69]

İRAN'IN YENİ BÜYÜKELÇİSİ

Rıza Han başbakan olduktan sonra Türkiye'ye yeni bir büyükelçi göndermek istedi. Ocak 1924'te göreve Seyyid Tabatabai atandı. Atanışı problemli olan eski büyükelçi İshak Han Mufakhammüddevle'nin gidişi de problemli olmuştur.

O dönem çoğu yabancı diplomat gibi çoğunlukla İstanbul'da oturan İshak Han, Nisan sonlarında Türkiye'den ayrılırken, veda etmek için uğradığı İngiliz elçisine "Türk zihniyetini anlayamadığından" bahsederek, Kurtuluş Savaşı boyunca İran ve Afganistan'a gösterilen özel dostluk ve

---

68 Ibid., doc.160: E3743/455/34, 1.4.1924; doc.161: "Diary of events concerning the Republican movement in Persia".

69 Hamdullah Suphi Tanrıöver, *Dağ Yolu*, Birinci Kitap Ankara: Kültür Bakanlığı, 1987, s.35. İstanbul'daki İran konsolosluğunda 21 Mart'ta meydana gelen bir olay dolayısıyla da, cumhuriyet fikrinin Türk kamuoyunda gördüğü ilgiyi tespit edebiliyoruz. İran'da Cumhuriyet beklentisi içinde olan ve bir İngiliz gazetesinin yanlış haberine inanan İstanbul'daki İran kolonisi ve bazı Türkler Nevruz günü yanlışlıkla İran'da cumhuriyet ilanını kutladılar. Ayrıntılar için bkz. FO 371/10145, E2842, 31.3.1924.

Levent Şahverdi Arşivi

itibarın artık kalmadığından yakındı. Geçen Ağustos'ta Ankara ziyaretinde karşılaştığı zorluklardan bahsetti. Ayrıca, Hilafetin kaldırılmasını ve hanedan ailesinin sınırdışı edilmesini eleştirdi. İshak Khan Mustafa Kemal'le karşılaşmamak için yerine atanan büyükelçi Seyyid Tabatabai'yi beklemeden İstanbul'u terketme kararı almıştı.[70]

İlginçtir, yeni büyükelçi Tabatabai'nin göreve başlayışı da olaylı oldu. Şeyh Sadık Han Tabatabai bir seyyid ve din adamıydı; hayatının belli bir dönemini bir İran meşrutiyetçisi olarak İstanbul'da geçirmişti. Türkiye'ye ancak Eylül 1924'te varabildi. Kasım ortasında güven mektubunu sunmak için Ankara'ya geldiğinde (muhtemelen kendisine bir din adamının büyükelçi olarak gönderilmesi sebebiyle) Atatürk'ün tepkisini çekti. Nitekim, 17 Kasım'da yapılan kabul töreninde yaptığı konuşmada Tabatabai İslami temalara bol atıfta bulunurken, Gazi Mustafa Kemal'in kısa ve yalın konuşmasında hiç bir İslami tema kullanmaması yabancı gözlemcilerin dikkatini çekmiştir.[71]

ANKARA'NIN KUŞKULARI VE BEKLENTİLERİ

Ankara'nın (İran'da cumhuriyet ilan edilemediği, henüz Musul meselesi'nin çözülmediği ve Şeyh Sait isyanının yeni bittiği) bu dönemde Rıza Han'la ilgili bir takım kuşkular içerisinde olduğu anlaşılıyor. Nitekim, yeni İran elçisi Tabatabai göreve başladığında Türk hükümetinin çeşitli sebeplerle Rıza Han'dan kuşkulandığını farketmiş ve bu kuşkuları gidermeye çalışmıştı.

Hatta İngiliz elçisine belirttiği gibi, Ankara'ya ilk ziyaretinde (1924 Kasım ortası) ayrıntılı izahatda bulunmak için Tevfik Rüştü [Aras] Bey'le beş saatlik bir görüşme yapmıştı. Tabatabai'ye göre bu çabasının olumlu bir etkisi olmuştu. Tevfik Rüştü Bey Muhittin Paşa'dan gelen raporların da

70 FO 424/260, E3680, 22.4.1924.
71 FO 371/10223, E10611, 24.11.1924. Atatürk'ün bu konuşmasını 1922'de Mümtazüddevle'ye yaptığı konuşma ile karşılaştırmak ilginçtir. Bkz. dipnot 39.

Levent Şahverdi Arşivi

olumlu olduğunu belirtmiş ve konuyu tekrar gözden geçireceğine söz vermişti. Ancak bir süre sonra Tevfik Rüştü ani bir kararla durumu yerinde incelemesi ve rapor etmesi için Tahran'a bir heyet gönderme kararı aldı. Fakat konuyu kendi hükümetinden öğrenen Tabatabai'nin itirazı ve ikna çabası (Tabatabai'ye göre Muhiddin Paşa'nın yapamadığı şeyi bir heyet birkaç gün içinde nasıl yapacaktı?) sonucunda, Tevfik Rüştü bu girişimin hatalı olduğunu kabul ederek konuyu tekrar gözden geçireceğini söyledi. Ekim başında görüştüklerinde ise Tevfik Rüştü meseleyi tekrar gözden geçirdiğini ve Türk hükümetinin Rıza Han'la dostluk siyaseti takip etmesine karar verdiğini söyledi. Bu amaçla yakında bir mülakat verecek ve bu mülakat vesilesiyle fırsat yaratarak mevcut İran hükümeti hakkında dostça şeyler söyleyecekti.[72]

Tevfik Rüştü'nün Tabatabai'ye söyledikleri doğru çıktı. Önceden planlanan şekilde, 15 Ekim 1925'de Hakimiyet-i Milliye gazetesinde Tevfik Rüştü Bey'in Türk-İran ilişkileri üzerine bir mülakatı yayınlandı.[73] Ancak Tevfik Rüştü'nün iyiniyetle, destek çıkmak için söyledikleri İranlıların hoşuna gitmedi; İran'ı küçümsemek, yukardan bakmak olarak algılandı. Tabatabai'ye göre Tevfik Rüştü kaş yapayım derken göz çıkarmıştı: "Başka ülkelerin içişlerine karışmayı arzu etmiyoruz saçmalığının manası nedir? Türk dışişleri belki de Şili ya da Guatemala hakkında daha çok şey biliyor; ama komşu İran hakkında hiç bir şey bilmiyor. Türkiye kim ki böyle bir üslup kullanabilsin? İngiltere mi, Fransa mı yoksa Amerika mı; İran daima oniki yaşında çocuk gibi muamele edilecek ülke mi? Rıza Han bu gibi konularda hassas bir insan... Tevfik Rüştü'nün mülakatı yarardan çok zarar getirdi."[74]

31 Ekim 1925'te İran Meclisi Kaçar hanedanını sona erdirince Ankara yeni bir bekleyişe girdi. Yeni rejimin ne olacağı henüz belli değildi; Rıza Han'ın şah ilan edileceği duyumları alınıyordu. Bu ortamda, 7 Kasım 1925'te, yeni Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket [Esendal] Bey'e şu gizli

72 FO 424/263, E6692/6528/44, 27.10.1925 ve E6528/6528/44, 18.10.1925.
73 Ibid.
74 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

talimat verildi: "...Münasebet olursa, Rıza Han hazretlerinin cumhurreisliğini şahlığa tercih etmesi İran'ın ve İran inkılabının menfaati için daha muvafık olacağının çok mahremane olarak Rıza Han hazretlerine ihsas ve İran'ın ikbal ve istikbali vadisindeki her türlü mesainin Rıza Han hazretlerinin kurduğu hükümetin Türkiye'de daima hüsn-ü makes ve müzaheretle karşılanacağına emniyet edilmesinin ifadesi."[75]

Ancak bir prüz vardı: Memduh Şevket Ağustos sonunda Türkiye'den ayrıldığında güven mektubu Ahmet Şah'a hitaben yazılmış, yeni büyükelçi güven mektubunu sunamadan da Ahmet Şah hal edilmişti. Büyükelçiliğinin resmiyet kazanabilmesi için yeni bir güven mektubuna ihtiyaç vardı. Memduh Şevket bir yandan yeni güven mektubunu beklerken, bir yandan da Tahran'daki gelişmeleri izliyordu. 16 Kasım'da şunları rapor etti: "..Ahvale nazaran, Müessesan Meclisinde cumhuriyet kabil olmazsa, muayyen müddet veya kaydı hayat şartıyla Rıza Han şahlığa intihap olunacaktır. Her ne şekilde olursa olsun, teşekkül edecek Rıza Han hükümetini müsaraaten (gecikmeden) tanımak menfaatimiz iktizasıdır. Biz herkesten geri kalmamak için şimdiden iktizasının emir buyurulması..."[76]

Sonunda Kurucu Meclis toplandı ve 12 Aralık'ta Rıza Han'ı Şah ilan etti. Memduh Şevket Bey'in uyarısı dikkate alınmamış, Ankara günler geçmesine rağmen yeni rejime ilişkin herhangi bir mesaj göndermemişti. Ankara kırgınlığını mı hissettirmek istiyordu? Şah Rıza Pehlevi 27 Aralık günü Memduh Şevket Bey'i kabul ederek neden cumhuriyet ilan edememiş olduğunu anlattı; Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istediğini ifade etti:[77]

> "Şah beni kabul ederek, eğer cumhuriyet ilan edememiş ise bunun efkarı müteceddidanesinden (yenilikçi fikirlerinden) vazgeçtiğine delalet etmeyeceğini, bugün cumhuriyet ilanının kabil olmadığını, İran'ı kurtarmak ve Türkiye ile dostane münasebatı arttırmak için bu rejim ile de çalışabileceklerini, Gazi hazretleri

75 Dışişleri Bakanlığı Arşivinden nakleden Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s.87. Memduh Şevket Esendal için bkz. Muzaffer Uyguner, *Memduh Şevket Esendal* Ankara: Bilgi, 1991.
76 Şimşir, s.87-88.
77 Ibid., s.88.

Levent Şahverdi Arşivi

ile aralarında şahsen hükümet ve kabinelerin fevkinde bir ittisal ve ittihad (yakınlık ve birlik) tesisini elzem gördüğünü ve bu ittisale benim delaletimi (istedi), yakında kendisinin de mutemed bir sefir bulunduracağını ve İran'ın samimi olarak ancak Türkiye'ye takarrüb edebileceğini (yaklaşabileceğini) ve aradaki dostluğu izhar ve ilana hiçbir mani tasavvur etmediğini söyledi."

Ayrıca Saray Nazırı da, "henüz Gazi Paşa hazretlerinden tebrik telgrafı almadıklarını ve Mart'ta tacgüzari (taç giyme) merasiminde Ankara'dan bir heyet gönderilmesi iki devlet arasındaki münasebatı haseneyi (iyi ilişkileri) teyid edebileceğini.." ifade etmişti.[78] Bu gelişme üzerine Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 5 Ocak 1926'da, Rıza Şah'a bir tebrik telgrafı gönderdi.[79]

Bu arada Memduh Şevket'in güven mektubunu sunması geciktikçe gecikiyordu. Şah'ın resmi tahta geçme töreninin Nisan ya da Mayıs aylarında yapılması bekleniyordu. Sonunda Gazi Mustafa Kemal, 26 Ocak 1926 günü Rıza Şah'a bir telgraf çekerek, güven mektubu sunuluncaya kadar Memduh Şevket'i büyükelçi olarak tanımasını rica etti. Bu rica Rıza Şah tarafından kabul edildi ve Memduh Şevket Bey yapılan kabul töreniyle- güven mektubu olmadan- görevine resmen başlamış oldu.[80]

LOZAN, MUSUL VE İRAN

İranlılar Musul meselesi (yani Türk-Irak-İran sınırı) ile yakından ilgileniyorlardı. Musul'un Türkiye'ye geçmesinden hoşlanmayacakları belliydi.[81] Türkiye'nin kaderinin görüşüldüğü toplantılara katılma isteklerinden de vazgeçmemişlerdi. Aralık 1922 ortalarında, İran hükümeti hem Tahran'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine, hem de kendi elçileri vasıtasıyla bu ülkelerin dışişleri bakanlıklarına gönderdiği notalarla İran temsilcisinin İran'ın batı sınırı ve özellikle Kürt bölgeleri ile ilgili meseleler için Lozan Konferansı'na kabulünü istedi.[82]

78 Ibid.
79 Metni için bkz. ibid., s.89.
80 Ibid., s.89-90. Türkiye'nin Rıza Şah'ın resmi cülus merasimine verdiği önem için bkz. s.90-95.
81 FO 424/255, no.802: Tel no.451, 19.12.1922; no.803, Tel no.452, 19.12.1922.
82 FO 416/71, E14212/27/44, 18.12.1922; E14249/27/49, 19.12.1922.

Levent Şahverdi Arşivi

İran hükümeti konferansa katılma iddialarını, Ağustos 1919 tarihli İran-İngiliz anlaşması çerçevesinde, İngilizlerin 1920'de verdiği sözlere dayandırıyordu. Ancak Curzon'a göre, bu sözler "tamamen farklı koşullarda" verilmişti; o tarihten sonra İran'ın anlaşmayı yırtıp atması İngiltere açısından verilen sözü geçersiz kılıyordu. Ayrıca şu anda Sevr anlaşmasında öngörüldüğü gibi bir Kürt devleti ya da Türkiye sınırlarında bir Kürt otonom eyaleti kurma meselesi de Lozan Konferansı'nın gündeminde yoktu.[83] İran hükümetine resmi olarak şu söylendi: İran savaşan taraflardan biri ya da Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden olmadığı için Lozan'a bir temsilci göndermesi için herhangi bir sebep yoktur. Ayrıca, Irak ve İran arasındaki mevcut sınırın değiştirilmesi konusu da konferansta gündeme gelmeyecektir.[84]

Ocak 1923 başında İngiliz elçisi Loraine İran başbakanı ile görüşmesinde İranlıların en çok endişe duydukları Kürt meselesini açtı. Tahran bu sırada İngilizlerin Süleymaniye bölgesindeki politikalarından (Şeyh Mahmut'a desteklerinden) rahatsızdı. Ayrıca, Simko ve Şeyh Taha'yı kışkırttıkları gerekçesiyle Londra'ya sürekli şikayet ve protestolarda bulunuyordu. İngiliz elçisi Tahran'ın endişelerini gidermek için şu cevabı verdi: 'sizin Türkleri Musul'da geri görmek istemediğinizi biliyoruz. Kuzey Irak'ta Türk yayılmasına karşı direnirken biz aslında İran'ın çıkarlarını da koruyoruz. Bu nedenle sürekli olarak Şeyh Taha ve Simko'nun faaliyetlerinden şikayet ederek bizi engelleyeceğinize bize yardım etme arzusunda olmanız lazım.'[85]

Lozan'a katılma talebi geri çevrilen İran hükümeti gelişmeleri yakından takip etti.[86] Musul meselesinin her aşamasıyla ilgilendi. Sorun Milletler Cemiyeti gündemine geldiğinde hem Türkiye hem de İngiltere İran'ı kendi taraflarına çekmek istemişlerdir.[87] Eylül 1925'te Dışişleri Bakanı

---

83 FO 416/71, E14372/27/44, 24.12.1922.
84 FO 416/71, E14371/27/44, 24.12.1922; E14385/27/44, 25.12.1922.
85 FO 416/72, E309/7/34, 6.1.1923.
86 "Şerefli sulhten dolayı" (Lozan Antlaşması üzerine) İran harbiye nazırı ve başkumandanı Rıza Han'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 6 Eylül 1923 tarihli tebrik ve Mustafa Kemal'in "iyi bir cevap ihzarı" için bkz. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar*, s.518-521.
87 FO 424/263, E6528/6528/44, 18.10.1925. Örneğin Türkiye İran'daki Türkmen ayaklanması boyunca hiç bir şeye karışmadı. Bunda İran'ı gücendirmeme isteği yanında, Sovyetlerin avantaj kazanması korkusu da vardı. Ankara ne kadar Sovyetlerle iyi ilişkiler içinde olursa olsun İran'ın Sovyetler Birliği'nin kontrolüne girmesinden endişe duymaktaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevfik Rüştü [Aras] Türkiye, Irak ve İran (ve arzu ederse İngiltere) arasında bir pakt önerisinde bulunduğu zaman bu teşebbüs İngilizlerce tamamen propaganda olarak algılandı. 20 Eylül 1925 tarihli Türk gazeteleri haberi önemle duyurdular; Türkiye'nin barış arzusuna ve İran'a karşı olan dostça duygularına bir kanıt olarak takdim ettiler.[88] Basındaki yazılarda İngilizlerin Kürt milli duygularını istismar etme teşebbüsleri sonucu İran'ın maruz kalacağı tehlikeye dikkat çekiliyordu. İran daima şunu hatırlamalıydı ki, ikisi de Kürt nüfusa sahip olan İran ve Türkiye'nin bu konudaki çıkarları müşterektir. Bu yazılara göre, Türkiye, İran ve Irak'ın tam bir uyum içinde yaşaması için her sebep mevcuttu. Türkiye'nin Rusya, Kafkasya ve İran'da yaşayan Türklere olan 'doğru yaklaşımı' hiç bir emperyalist amacı olmadığının deliliydi.[89]

Yukarıda çizmeye çalıştığımız tablodan Türk-İran ilişkilerinin bu dönemde ikili bir yapı oluşturduğu sonucunu çıkarabiliriz: Bir yandan iki ülkede de eski rejimlerin yerine kurulmuş milliyetçi, anti-emperyalist, tam bağımsızlıkçı ve Batıcı rejimlerin arasında her gün biraz daha gelişen iyi ilişkiler; diğer yandan iki ülkede de yeni rejimler yerleştikçe geçmişin (geçmişteki problemlerin) izlerinin tekrar ortaya çıkmaya başlaması. Bu ikili yapı 1925 sonrasında da devam edecektir.[90]

Nitekim bugünden geriye doğru baktığımızda Türkiye-İran ilişkilerinde iki temel boyut görüyoruz: Biri Sadabad Paktı'yla başlayıp Bağdat Paktı, CENTO, RCD ve ECO çizgisinde devam eden işbirliği/uzlaşma boyutu, diğeri genellikle ortak sınır, etnik unsurlar ve farklı kültürel meseleler üzerinde oluşan bir rekabet/zıtlaşma boyutu. Kısaca, süreklilik ve değişimler içeren Türkiye-İran ilişkileri liderler, rejimler ya da ideolojiler ötesinde, tarihi, coğrafi, stratejik ve kültürel ögelerle örülmüş karmaşık bir ilişkiler bütünü olarak ortaya çıkıyor.

---

88 FO 424/263, E5862/32/65, 23.9.1925.
89 Ibid.
90 1925 sonrası Türkiye-İran ilişkileri için bkz. Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri, 1926-1938," Avrasya Dosyası, 5/3 (1999).

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Bu makale Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan İran'da Rıza Şah'ın tahta geçtiği 1925 yılına kadar Türk-İran ilişkilerini incelemektedir. İki ülkede de yeni rejimlerin kurulduğu bu dönemde, bir yandan milliyetçi, anti-emperyalist, tam bağımsızlıkçı ve Batıcı yeni rejimlerin arasında ilişkiler her gün biraz daha gelişirken; diğer yandan iki ülkede de yeni rejimler yerleştikçe geçmişteki problemlerin izlerinin tekrar ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Türk-İran ilişkileri bu dönemde sınır meseleleri, etnik unsurlar, ikili siyasi ilişkiler konuları etrafında oluşmaktadır. Türk-İran ilişkilerine bu dönemde anlaşmazlık ve işbirliği olmak üzere iki temel boyut hakimdir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Azerbaycan, Milli Mücadele, Rıza Şah.

ABSTRACT

This article seeks to explore the evolution of Turkish-Iranian relations from the end of First World War to the end of Kaçar dynasty. It deals with main issues in this period such as tribes on the frontier, Iranian demands in the Paris Peace Conference and Lozan Conference, diplomatic relations between Tahran and Ankara, the rise of Rıza Han and Turkish policy, the 'Republican movement' in Iran and its consequences for bilateral relations, the Mosul question and Iran. It argues that there were two main dimensions in the relations between Iran and Turkey in this period, regardless of leaders, regimes or ideologies: rivalry and colloboration.

Key Words: Turkey, Iran, Azerbaijan, Turkish National Movement, Rıza Shah.

Levent Şahverdi Arşivi

A GENERAL REVIEW OF TURKEY'S INTERNAL AFFAIRS DURING THE DEMOCRAT PARTY PERIOD ACCORDING TO BRITISH DOCUMENTS, 1950-60.

B. Kemal YEŞİLBURSA*

1950 was one of the most significant years in the development of modern Turkey. It was the first time that free elections in the real sense had been held since Atatürk; the one-party system was brought to an end; and it lead to the fall from power of the People's Republican Party (the PRP) after 27 years. Although these changes were of great constitutional importance, the social and political structure of Turkey was not affected as deeply as expected. The Democrat Party regime that came into power on 14 May 1950 had a striking resemblance to its predecessor, mostly because the leaders of the DP shared the same social and political background as those of the PRP. In fact, some of the leaders, including Celal Bayar, had held prominent positions in the PRP. It seemed that although power had changed hands, it was a change of personalities rather than policies. The DP programme laid more importance on agriculture than industry, and was considering the privatisation of State-owned industries. However, Turkey being a largely agricultural country, it could not be expected for these policies to result in a deep change in national life, and furthermore, there had not been enough time for them to take effect.[1]

The real significance of the elections held on 14th May 1950 was that for the first time in modern Turkey, there had been a change in power by normal constitutional processes resulting from the freely expressed judge-

*Assistant Associate Professor, Gazi University Kastamonu Faculty of Education.
1 FO371/95267/RK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1950", Charles to Bevin, 13 January 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

ment of the electorate. For such a long time the PRP had been equal to the State, the sole possessor of patronage and power, and few observers, even those who believed that the Democrats held a majority, seriously thought that the PRP would allow power to slip out of their hands.This was not a matter for surprise, considering the precedent of the 1946 elections, held shortly after permission had been given for the formation of opposition parties. It was President Ismet Inönü, who had insisted on free elections against the advice of a number of his followers, who was largely responsible for the fact that the PRP did not attempt to dispute the results of the 1950 elections, although he was not credited for this by the new regime.[2]

The reasons for the DP's overwhelming victory were many, some of them being the high cost of living, the corruption, inefficiency, and bureaucratic methods of the PRP. However, the most important reason was the desire for a change after 27 years of one-party rule. Although it had been thought that the less educated sections of the population would be afraid to use their vote against the government, it appeared that the majority of peasants and workers in the towns voted to overthrow the regime which they considered responsible for most of their hardships. A majority of merchants and the small class of industrialists also gave their votes to the Democrats, looking to them to provide more opportunities for private capital. What was more surprising was that large numbers of civil servants also appeared to have voted for them. Their strength in the towns had always been greatest, and now their victory was complete.[3]

However, the number of seats won by the Democrats in the Assembly was much more overwhelming than the result of the elections, the DP holding 434 against 52 for the PRP. Even though the figures of the actual vote showed that the PRP had received 40 per cent of the actual votes, the system of the simple majority vote, with party lists and large con-

2 Ibid.
3 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

stituencies, operated in favour of the majority party. The electorate's judgement was confirmed again later in the year in a series of local Government elections. In the Muhtar elections in August, the Municipality elections in September, and the Vilayet General Council elections in October, the Democrats gained a large majority of the seats, but the voting strength of the DP and the PRP had been the same as in the general elections.[4]

Apart from the elections themselves, the passing of the electoral law in February 1950 was the most important event in internal affairs. It met almost all the demands of the Opposition, and made falsification of the results practically impossible by providing for control of the elections by magistrates and the participation of representatives of all political parties at all stages of the voting. The elections were completely fair, yet the Democrats still accused the PRP of trying to influence the results by pressurising the voters prior to the elections.[5] There was a marked lessening of tension between the two parties in the period immediately preceding the elections, neither party wishing to be accused of inciting violence. The transfer of power took place calmly, and President İnönü did everything possible to assist the installation of the new regime.[6]

The Democrats had repeatedly assured that they would not carry out a purge of the administration, nor that they would victimise their opponents, but it cannot be said that they kept their promises in this respect. During the summer of 1950, a large number of provincial Governors and subordinate local officials were removed from their positions on the grounds

---

4 Ibid.

5 Ibid. By 1950, the most controversial point in Turkey's internal affairs between the People's Republican Party (the PRP) and the Democrat Party (the DP) had been that of the electoral law. The DP insisted, in and out of season, that the PRP, with the help of President İnönü, would try to falsify the 1950 elections as they had done with those of 1946. The President was unsuccessful in his attempts to clam relations between the two parties, which attacked each other bitterly. At the Democrat Party Conference in June 1949, as a result of suggestions that, in the event of interference with the elections, the public would have the right to "legitimate self-defence", the Party received a warning that they were provoking a revolution, and that any disorder that arose would be suppressed. These arguments continued. However, the passing of the new electoral law at the end of the year was welcomed as progress towards democracy by the President of the Democrat Party, Cel,l Bayar. Two of the points which the DP had been insisting on for two years - public counting of the votes and judicial supervision - were provided for by the law. Yet although the demands of the DP had been met in this way, this did not mean that the forth-coming general elections were to take place free of trouble. FO371/87933/ RK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1949", Charles to McNeil, 7 January 1950.

6 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

that they had supported the PRP during the election campaign. Other changes on a lesser scale occurred in the administration in Ankara.[7]

Since the end of the one-party rule in Turkey in May 1950, the main theme in internal political affairs had been the relationship between the DP Government and the Opposition. The unhealthy tension between the DP, led by the Prime Minister Adnan Menderes, and the PRP, the principle opposition party led by Ismet Inönü, increased steadily, the Government's occasional conciliatory gestures acted only to relieve the situation slightly.

The calm of the election period did not last long, and renewed hostilities began between the new Government and the PRP. In his first speech in the Assembly on May 29 1950 announcing the Government's programme, the Prime Minister Adnan Menderes opened the attack on the Opposition. He made clear the Democrats' intentions to protect themselves from criticism in advance by dwelling on the countless difficulties they had inherited from the previous regime. The Democrat members of the new Parliament, finding strength in their numbers and encouragement from their leaders, spent most of their parliamentary time investigating and publicising the corruption and mal-administration of their predecessors. Ex-President Inönü was the main target for attack; and attempts were made to involve him and his family, along with other members of the PRP, in old scandals. The validity of the mandate of some PRP deputies was a subject of confliction, as it was alleged that their election had been a result of pressure.[8]

The first measures of the Democrat Government were also controversial. The General Amnesty brought out in June of that year was ill-conceived and seemed to have been hastily improvised. The Government also wasted no time in making concessions to religious opinion, with the intention of appealing to the traditionalist elements who supported the Party in their rise to power. Within a few weeks they had abrogated the law

7 Ibid.
8 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

against the chanting of the call to prayer in Arabic, allowed the reading of the Koran on the radio, and introduced religious teaching into elementary schools. This new policy may be considered as a reflection of the religious revival taking place in Turkey in the 1950's, and many observers detected a sign of an undesirable reactionary movement.[9]

Relations between the two main parties declined throughout the rest of the year. The Government's decision at the end of July to send Turkish troops to Korea became an important issue in internal affairs. The Opposition maintained that they should have been consulted in advance, and the consent of the Assembly obtained. While they did not officially condemn the decision as such, many of their supporters insisted that Turkish troops should be kept for defence of their own country. They supported this argument by drawing attention to the fact that Turkey was not a member of the Atlantic Pact. However, at the end of the year, a vote of the National Assembly ratifying the Government's decision brought the controversy to an end.[10]

As expected, the PRP was disorganised after their overwhelming defeat. A majority of their members had lost their seats and Party contributions to the Assembly debates had been ineffective. Although they could have used the Government's failure to obtain either admission to the Atlantic Pact or an American guarantee to their own advantage; they chose unwisely to attack the Government on the Bill providing for pay and allowances to the troops in Korea. As the year draw to a close, it seemed that the Democrats were losing popularity. Their supporters had been expecting miracles, and they were disappointed in the lack of acheivement of the new Government. In particular, the budget for 1951, published in December, provided for even higher expenditure and larger deficit than ever before, and thereby imposed hardships on the Turkish civil servants, who were numerous and politically influential. This was an obvious opening for the Opposition, and they took advantage of it.[11]

---

9 Ibid.
10 Ibid.
11 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

In 1951, the important success of the Democrat Party in securing an invitation for Turkey to join the Atlantic Pact raised their prestige to a new high level. They could claim that their bold foreign policy was beginning to pay, and that they had succeeded where their predecessors had failed. Despite some internal dissensions, there was no evidence so far that the Democrats were losing the country's confidence. At the by-elections of September 1951, in which one-third of the total electorate voted, support for the parties remained almost the same as May 1950. The PRP and the National Party had made some small gains in a few areas, but these were not enough to give them much confidence after a year and a half of opposition.[12]

The Government proved their administrative capacity both by improving the general economic situation and by the handling of the problem of the Bulgarian refugees, over 150,000 of whom had been assimilated with little disturbance by October 1951. It was the personality of the Prime Minister, Adnan Menderes, to whom the Democrat Party owed its strong position. He handled internal political difficulties tactfully and skillfully, and emerged as the stronger from intrigues against him within his own party.He appeared to have an authority much greater than that of his recent predecessors.By contrast, the President of the Republic, Celal Bayar, played a self-effacing role, though as the founder and former leader of the Democrat Party, he still had a strong influence behind the scenes.[13]

The conduct of the PRP in opposition tended to be one of confliction, and did not improve their prestige. On the whole, they remained weak and ineffective. Their financial position was worsened by the passing of the law in August 1951, requiring the return to the State of some properties, such as the "Halkevis" (People's Houses), which were paid for by State funds and administered by the PRP formerly. Their Party newspaper, "Ulus", was also in a dangerous position. The frequent accusations by the

12 FO371/101848/WK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1951", by Knox Helm, British Embassy, Ankara, 2 January 1952.
13 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

Opposition against the Government of undemocratic behaviour were not very convincing. They had succeeded in unseating two Ministers suspected of corruption, but the Government's readiness to handle such incidents firmly probably added to their prestige. The Democrats were determined to show themselves as less corrupt than their predecessors, and so far they were succeeding.[14]

The Government faced threats to internal disorder from both religious reactionaries and Communist elements. After the 1950 elections, the atmosphere of liberty enveloping the country give rise to the relaxation of internal discipline, which had always been severe in modern Turkey. For the first time there were the signs of an organised Communist movement. This threat was dealt with by a number of arrests, and the passing of a law in December 1951 which amended the Penal Code, imposing heavier penalties for sedition and the death penalty for leaders of Communist groups. The reactionary movement made its presence felt in public demonstrations against Atatürk's reforms by religious fanatics, and by iconoclastic attacks against his memorials. As a result of such demonstrations and attacks, the Goverrnment found it necessary to introduce a Bill for "the protection of the memory of Atatürk" which provided for special penalties against this type of offence. Many of the Government's supporters opposed the passing of this Bill, like the amendment of the Penal Code, considering it undemocratic to prosecute people for their opinions, and that it was against Atatürk's own principles to place an individual, even if it be the founder of the Republic, in a category apart from his fellow citizens. However, the Government succeeded in convincing the majority that the threat to public order was serious enough to justify such strong measures. By the end of the year, the internal situation appeared to be in control once again.[15]

In 1952, party feeling was strong and sometimes even bitter, because there appeared to be no fundamental difference on policy between the parties. However, the Government was secure on the support of the electorate.

14 Ibid.
15 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

The Prime Minister, with the full support of the President of the Republic, Celal Bayar, dominated the Turkish political scene throughout the year, and most issues centred around his personality. Knox Helm, the British Ambassador to Ankara, describes the Prime Minister as follows: "Vain and impatient alike of consultation and criticism, he concentrated power in his own hands, manipulating his cabinet with complete assurance and scorning to take counsel with his colleagues and with the parliamentary following on which his position depends. With his skill in debate and his command of irony and invective, he never failed to silence those of his followers who stood out against his growing authoritarianism. Those who suffered under his ridicule may have nourished resentment, but there was no sign of their combining to challenge his supremacy."[16]

The Prime Minister's impatience of criticism and desire to monopolise power was reflected in the attitude of the Government and the DP leaders towards the Opposition. Until mid December 1952, the two main parties had been caught up in a viscious circle of increasingly violent and destructive controversy, centering not around policy, but on the proper functions and mutual behaviour of the Government and Opposition. In June 1952, a deeper bitterness began to divide the two parties when the Judicial Commission of the Assembly approved the draft of a bill which would compel the PRP to return to the Treasury all the money they had received for the maintainance of the "Halkevis", and that they had spent for party purposes during the one-party rule. As a result, the PRP persistently accused the Government, and the Prime Minister in particular, of plotting to destroy their party and thereby remove all effective opposition. Government spokesmen, led by the Prime Minister, retorted with threats of repression, which could only serve to support the Opposition's charges. Nevertheless, these clashes did not have an affect on the administration of the country, nor did they incite the peasantry and people living in the towns of Turkey to violence. The only incident was a clash between Republicans

16 FO371/107547/WK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1952", by Knox Helm, British Embassy, Ankara, 9 January 1953.

Levent Şahverdi Arşivi

and Democrats in Balıkesir, while ex-President Inönü was on a speech-making tour in early October 1952. However, there was a prevalent atmosphere of political insecurity, and there seemed to be a possibility that the Government might tend towards a dictatorship, thus endangering the new democracy of Turkey. The moderates of both sides were relieved when, in December 1952, the Prime Minister made a sudden change of tactics and eased the tension by reasoning with the Opposition, reassuring them that he would respect their legal rights.[17]

The PRP leaders received the the Prime Minister's conciliatory gestures cautiously, and they were waiting for concrete evidence of his change of heart at the end of the year. The PRP was not in a situation to present a serious challenge to the Government. In the spring of 1952, it narrowly escaped division into conservative and liberal wings; although they were able to avert this breach, the Party did not have an effective direction and did not work out a definite programme. The National Party also suffered from an internal split; and the Peasant Party, founded in May 1952 by dissident Democrat deputies, could not draw off sufficient support from either Democrats or Republicans. Over all, the voting strength of the Government and Opposition parties seemed to have changed very little during the year.[18]

The Government continued to follow their policy of cautious liberalism beneath the troubled surface of party polemic. As in their previous two years of office, they introduced no important legislation. Most of the pre-election promises remained promises: a new forestry law, the right to strike, the repeal of "anti-democratic" laws, a new constitution, a bill to reduce the troublesome burden of the prohibited areas, were all mentioned as if they were part of the Government's programme, without them actually being submitted to the Assembly. The framework of government inherited from their predecessors lost little of its inflexibility, though a more liberal spirit continued to inform the Democrat administration. Due to good har-

17 Ibid.
18 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

vests, American aid, and the high prices paid by the Government for agricultural produce, the peasantry of Turkey became wealthier than ever before, and restraints on their freedom were probably at the lowest level than any other time in the history of modern Turkey. However, despite Opposition allegations, the Democrats could justifiably claim that the majority of the people were content.[19]

The most noticeable evidence of the liberal policy of the Government was the revival of religious observance. The profession and practice of Islam, which had diminished due to the concept of laicism in the previous regime, emerged again during 1952 as the people became convinced of the tolerance of the Democrats. New mosques were built, old shrines repaired, and places of pilgrimage openly visited. The DP leaders, who viewed Islam as a personal faith with no effect on thinking outside the field of religion and ethics, put forward a new idea of laicism, whereby religion should be guarded from all kinds of interference, on the ground that it laid no claim to power in the State. They were determined to crush any such pretence, as much as their predecessors, as they showed by their swift and firm action against the reactionary group responsible for an attempted assassination at the end of November 1952 of Ahmet Emin Yalman, one of Turkey's leading editors.[20]

The Government continued to take action in cases of Communist activities. The Socialist Party, founded in 1950 but which had attracted little support, was dissolved in June 1952, and its leaders sentenced to terms of imprisonment for being involved in subversive propaganda. Meanwhile, the legitimate claims of the workers were approached with a cautious sympathy. Despite the fact that the promised right to strike had been forgotten, a few minor welfare measures were passed. In September 1952, with encouragement from the Government, the first Congress of Turkish Trade Unions met in Izmir and formed a Confederation of Labour. It was obvious from the start that the Government intended to keep a close watch on

19 Ibid.
20 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

the Confederation and protect it from subversive influences. However, during 1952, the Turkish economy, though not too well balanced, was booming and there was an all-round increase in production.[21]

In 1953, under the dynamic leadership of the Prime Minister, the Democrat Government continued its policy of economic development and liberalisation at home and close co-operation with the Western Powers abroad. According to the British Ambassador, the Prime Minister was still the undisputed leader of his party, and he deserved a major share of the credit for the success of his government's policy. To the same degree, however, his impatience of criticism and tendency to authoritarianism contributed to the unhealthy tension that had started to develop again in inter-party relations, and reached a peak in December 1952.The signs had not been totally unfavourable earlier: in December 1952, probably feeling that the violence of inter-party polemics had reached a dangerous level, Menderes made gestures of compromise to the Opposition, who responded, and the spring of 1953 the internal political scene was unusually calm. This uneasy calm came to an end in July when the Government, alarmed at the religious overtones at the summer Congress of the National Party, the second most important opposition party, decided to suspend the party, holding an investigation into its alleged exploitation of religion for political ends. The PRP felt this as a potential threat to all opposition parties, and that it could not pass unchallenged. The Government proceded to introduce a legislation that increased the penalties against the use of religion for political ends, giving the police wide powers to bring an end to political meetings that might lead to disturbances, and this provoked further PRP protests.[22]

The Democrat Party showed strong reactions to the criticisms of the PRP, and the relations between the two parties deteriorated once again, with the 1954 general elections on the horizon. The Opposition accused the Government, with justification according to the British Ambassador, of

---

21 Ibid.
22 FO371/112921/WK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1953", by Knox Helm, British Embassy, Ankara, 1 January 1954. FO371/117717/RK1016/1, Internal Affairs, Annex D, Confidential. FO371/107555/WK1051/16, Internal Affairs, Knox Helm to G. W. Harrison, 10 April 1953.

Levent Şahverdi Arşivi

failing to introduce the legislation necessary to carry out their principle election promises, and of not taking adequate steps to find a solution for the country's balance of payment difficulties. The Democrats replied by renewing the threat to impose the legislation that would deprive the PRP of the official property it had acquired whilst in power. The Prime Minister took the lead in attacking the Opposition, "showing that he regarded any criticism as little less than treason." On December 14, 1953, after last minute preparations, the Democrats' threat was implemented by means of a law that confiscated all PRP property, paying no attention to the manner or date of its acquisition. Knox Helm saw this action, which did not even have the full support of the Democrat deputies, as an ill omen for the future of democracy in Turkey, and a "most inauspicious curtain raiser to the election campaign itself".[23]

The investigation into the actions of the National Party had not been completed, and there was some doubt as to whether or not it would take part in the 1954 elections, and if it did not, there was some speculation as to which main party its supporters would give their votes.The National Party incident brought to light the religious issue, one of the Government's main preoccupations in internal affairs. The Government was faced with a dilemma. If it went back on the liberal policy towards the practice of Islam in the new ideal of laicism it had proclaimed, then it might lose popularity. On the other hand, it feared that any concessions to religious feeling, still very much alive amongst the Turkish peasantry, may lead to religious reaction with political consequences that might endanger the fundamental basis of Atatürk's Republic.[24]

In spite of these events, until the political bombshell of December 14, the Government seemed to be holding its position in the country. There was another good harvest, and the increasing returns from capital investments meant prosperity on the home front. Knox Helm states in his re-

23 Ibid.
24 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

port that the peasants in particular, forming the majority of the Turkish population, must have felt satisfied with a government who had helped them to increase production and bought their produce at high prices. He also adds that Turkey's economy had generally continued to increase, with American aid contributing usefully to the further expansion of agricultural production and to development schemes, in the field of transport particularly.[25]

The accession to power of the Democrat Party in 1950 after the first free elections held in Turkey was considered as the dawn of a new age. The Party had the support of the peasants, the urban middle classes, and even of the small group of intelligentsia, convinced that Turkey was at last on the true path of democracy. However, by the time the next general elections were to be held in 1954, the scene had changed considerably. James Bowker, the British Ambassador to Ankara, notes that: "The Prime Minister, with his powerful personality and infinite capacity for work and concentration, has far outstripped his colleagues and attained a position of virtual isolation in power. Armed with his strong sense of mission to reconstruct Turkey into a modern industrial state, intolerant of advice and highly sensitive to criticism, Menderes, with the aid of pliable and subserviant cronies, is pushing on at great speed with his grandiose schemes. Nothing can be allowed to check him on the way to his goal and his angry response to any form of opposition has already severely inhibited the development of the Democrat Party's earlier liberal political aims."[26]

However, the situation was still comparatively favourable. Turkey had always been used to "strong and despotic individual rule and Menderes appeared to be producing results", and this is what really mattered.His repression of democratic rights and high-handed methods caused little resentment, except amongst genuine intellectuals, who had already begun to feel disillusioned. The Opposition again accused the Government of failing

25 Ibid.
26 FO371/136452/RK1015/20, Position of Turkish Prime Minister and Democrat Party, James Bowker to Selwyn Lloyd, 9 July 1958. FO371/117717/RK1016/1, Internal Affairs, Annex D, Confidential.

Levent Şahverdi Arşivi

to introduce the legislation to implement their election promises and of ignoring the country's economic difficulties. Menderes retorted in such a way that reflected his regard for criticism of his Government as equal to treason. In the words of James Bowker: "Despite his autocratic tendencies Menderes is both capable and energetic and can produce the firm government which Turkey needs. Both he and his administration, as the national and local elections showed, have not suffered any recent general loss in popularity and it is expected that he will continue to wield power in Turkey for some years to come."[27]

The approach of the 1954 general elections caused tensions in the relations between the Democrats and the Republicans even further. However, the popularity of the regime was once again confirmed by the Democrats' overwhelming victory in the 1954 elections. The elections were orderly and conducted freely, and the Democrats secured 90% of the seats, while the PRP still managed to receive over a third of the votes. The result was largely due to the effect of the Government's agricultural programme on the peasant vote, and the PRP's inability to offer a constructive alternative to the Democrats' programme.[28]

In 1955 the weaknesses in the structure began to come to light. An increasing number of people had begun to realise that Menderes's economic policies were leading the country into bankruptcy, and that the glorious future he had promised had not got any nearer. At the same time, the vicious circle of opposition - repressive counter-measures - opposition was gaining more momentum. The first split appeared with the resignation of the nineteen DP deputies who formed the core of the Freedom Party in late 1955. This incident was closely followed by a major Cabinet crisis, caused by the unpopularity of some of Menderes's closest associates due to their handling of economic affairs. Despite these incidents, the Prime Minister had little difficulty in obtaining an overwhelming personal vote of confidence from his party. It seemed that faith in his powers had not dimin-

27 Ibid.
28 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

ished and, after a short period in which he made concessions to the more moderate elements of his party, he continued as if nothing had happened.[29]

On the whole, 1955 was an eventful and difficult year for Turkey. In internal affairs, there was a steadily increasing feeling of dissatisfaction with Menderes's dictatorial methods, which resulted in a change of Government in December of that year, and a deterioration in the economy.However, in early 1955, the Government and Opposition had settled on a path of compromise and had moderated the abusive exchanges that had become part of Turkish internal affairs. This change was entirely for tactical purposes only, and there was no guarantee that inter-party relations might not be reduced, as the British Foreign Office expressed, to their earlier "farm-yard level".[30]

In the earlier part of the year, the Prime Minister made public statements that he was willing to adopt a more conciliatory attitude to the Opposition, but all hopes born of these statements were quickly disappointed. The Opposition's criticism focused mainly on the illiberal aspects of the Democrat administration, particularly concerning the press law, was ineffective, and their damaging remarks concerning the Government's economic policy incited the accusation that they were involved in a conspiracy against Turkey and creating artificial shortages. Such criticism, whilst failing to affect the Prime Minister when coming from the Opposition, proved more effective when it came from within his own Party later in the year. The first open dissension within the Democrat Party concerned the question of the right of proof as a defence against charges of slandering members of the Government. This led to the expulsion of nine Party members and the resignation of ten others in October of that year. At the October Congress of the Democrat Party, the Prime Minister obtained a unanimous vote of confidence, yet there was great dissatisfaction within the Party. At its end, the Congress was hurried into approving, without proper

29 Ibid.
30 FO371/117717/RK1016/2, Minute by G. G. Simpson, 8 March 1955.

Levent Şahverdi Arşivi

debate, the introduction of a bill permitting the expulsion from the Grand National Assembly of any deputies who resigned froe, or were expelled from the Party to which they belonged at the time of their election. This was another cause of political controversy. In mid-November, the nineteen members of the Democrat Party who had resigned or been expelled formed a new party, the Freedom Party, whose programme was essentially the same as the Democrat Party but demanded a greater degree of personal freedom. The constitution and programme of the Party were officially announced in December, by which time its numbers had increased to 33, including 29 deputies, 6 of whom were ex-ministers, and all former members of the Democrat Party.[31]

This political revolt, along with the set-back the Government suffered at the Municipal Elections in November, when 22 per cent of the votes were won by Independents, encouraged free-speaking among the public, in the press, and also within the Party. Outspoken articles started to be published, about the right of proof and the right of expulsion, and also about the economic situation. It was on the later that a second revolt within the Democrat Party centred. At a long and heated meeting of the Parliamentary Group at the end of November 1955, accusations were directed at the Ministers of Finance, Economy and Commerce and the Acting Minister of Foreign Affairs, who were mainly responsible for the allocation of foreign exchange. Facing bitter attacks, the Prime Minister felt obliged to offer the resignation of the Cabinet, whilst securing a vote of confidence in himself. He submitted his resignation to the President of the Republic, who instructed him to form a new government. After a series of consultations lasting a fortnight, the new Government was formed in December. Nine of the former Ministers had not been included: those against whom the attacks in the Group had been specifically directed, and into whose activities it was decided to conduct a Parliamentary investigation.[32]

---

31 FO371/123999/RK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1955", by James Bowker, British Embassy, Ankara, 16 January 1956. FO371/117717/RK1016/17, Internal political situation in Turkey, Michael Stewart to Harold Macmillan, 6 September, 12 October 1955. FO371/117717/RK1016/2, Internal political situation in Turkey, James Bowker to A. Eden, 28 February 1955. FO371/117717/RK1016/45, New Turkish Government's Programme, James Bowker to Harold Macmillan, 20 December 1955.

32 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

The programme of the new Government expressed the intention of introducing more liberal political measures. Bills restoring the right of proof in cases of slander, repealing illiberal amendments in the Electoral Law introduced in 1954, and increasing the pensionable period for Government officials to thirty years were soon prepared. References were also made to the possibility of setting up a Committee to study Constitutional reform. Although these developments were welcomed by the press and public as marking a return to a more democratic form of government, many quarters still doubted the real extent of the Prime Minister's change of heart. At the end of the year, it could indeed be said that he had not given much convincing evidence of such a change.[33]

According to James Bowker, the sections of the new programme dealing with economic policy was so full of ambiguities and evasions that it consisted no assurance that the country's serious economic difficulties were finally to be tackled effectively. This impression was not lessened by the people appointed to carry out the programme. At the meeting of the Parliamentary Group of the Democrat Party, to which the Government's programme was submitted before it was presented to the Assembly, it is reported that the Prime Minister promised there would be no more investment projects, that imports would be restricted to essentials, and that a Ministerial Council would be set up to co-ordinate and control economic policy if the Parliamentary Group desired. However, the year drew to a close without any sign of the Prime Minister being prepared to take the firm measures necessary to keep the growing inflation and the deficit on foreign payments, the source of Turkey's economic troubles, under control. In the Ambassador's own words: "...the Turkish Government continued throughout the year their policy of living beyond their means. They spent more than their revenue, they imported more than they could pay for, they invested more than was prudent, they used the Central Bank to finance the deficits of the Budget, the State Enterprises and the Soil Products Office and they tried to curb inflation by decree without adopting the methods of

33 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

retrenchment needed to stabilize the economy. The result was an expanding note circulation, a steady rise in prices, increasing difficulty in selling Turkish export produce, the dwindling of most imports other than capital goods, growing internal shortages, the stoppage of many factories dependent on imported supplies and an increase in foreign indebtedness in spite of the operation of many agreements for the liquidation of arrears. Against this background, the hopes placed in the possibility of successful drilling for oil (due to start in 1956) seemed exaggerated."[34]

Apart from these main events, the riots of September 6/7 in Istanbul and Izmir were important in terms of Turkey's development as a "western" country. They brought to light the fact that, in spite of the docility of the Turkish people and the expansion of the authority of the central Government since the Revolution, Turkey was still a long way off the stage reached by the democracies of Western Europe. The Government took strong measures to prevent further incidents, and Martial Law was swiftly imposed in Ankara, Istanbul and Izmir. They did not, however, use this situation to their advantage and tighten up political control. The fear that they might have imposed a dictatorial régime in the name of law and order diminished.[35]

The year ended in an atmosphere of uncertainty and anxiety. The Government crisis of November 1955, and the events leading up to it, as well as the widening public reactions to the Government's irresponsible economic policy, lead to a lessening of the Prime Minister's authority and esteem which he had enjoyed earlier. Although his new Government had received a strong vote of confidence from the Democrat Party in the Assembly, the Party insisted on a larger part in the control of policy. Meanwhile, the new Freedom Party was becoming an attractive alternative for those Democrat deputies who were doubtful of their loyalty to the Democrat Party. In the opinion of the British Ambassador, whether or not Menderes would succeed in re-establishing his position depended not only

34 Ibid.
35 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

on his willingness to moderate his dictatorial methods of administration, but mostly on whether he would adapt his economic policy to necessity of the situation, thereby rendering Turkey eligible for further American financial aid, without which the country could not hope to emerge from its difficulties of that time. He continues to state that while the events of the last few months of 1955 were a cause of hope that Turkey would continue on the path of parlimentary government, they were also a reminder of how little administrative ability and experience Turkey had, and how dangerous such a political crisis might be for the country's internal stability.[36]

As for 1956, the main feature in Turkey's internal affairs seems to have been the return of Menderes to his former self, after the set back he had suffered as a result of the riots of September 1955. Having recovered his former position, he was able to restore to the Cabinet those of his colleagues whose resignation he was forced to tender, with the exception of Fatin Zorlu. The Foreign Office remarks that the Turkish Government was still a "one-man-band show" by Menderes, and it was an unhealthy sign that there was none to replace him should he be forced to resign. "Menderes' policy of keeping all the strings in his own hands ensures that there is no-one in a position to challenge his own authority."[37]

In January 1956, it seemed that the promises of constitutional reform and other liberal measures forced on Menderes by the revolt in his Party and the Cabinet crises of November 1955 were unlikely to be implemented, and indeed they were not. In fact, the Government took new measures to limit the possibilities of free-minded criticism or effective opposition. In May 1956 a number of judges were made to retire; and with this threat looming above them the remainder were forced to accept political direction in giving decisions. In June, amendments were passed to the already severe Press Law, limiting even further the freedom of the press to criticise the Government. At the end of May, they introduced a new law of

36 Ibid.
37 FO371/130174/RK1011/1, Minute by C. T. Brant, 7 February 1957.

Levent Şahverdi Arşivi

meetings, requiring official approval for anu political meeting except during an election campaign. The result of this was that Opposition parties were prevented from holding any meetings at all. During the summer and autumn recess of the National Assembly, the season for political campaigning in the provinces, the Government made use of these laws to harass the Opposition to such a degree that some members were even prevented from shaking hands with their supporters. The outcome was innumerable law-suits, against the Secretary-General of the PRP Kasım Gülek in particular, which never came to a conclusion, due to the infinite possibilities of appeal in Turkish Law. In December the Government began to take action to suppress the opposition growing in the universities, particularly in the Political Science Faculty of the University of Ankara. The liberty of teachers and students to indulge in politics had been a long-standing subject of argument. Due to a critical statement in his speech at the ceremonial opening of the academic year, the Dean of the Faculty was suspended from office. He resigned, as did a number of teachers in sympathy.[38]

Each measure taken gave rise to great protest and controversy in the Press and elsewhere, even the Government as well as the Opposition exaggerated their importance. James Bowker remarks that "they are so much part of Turkish political life that undue attention need not be paid to claims, whether from inside or outside the country, that they mean the end of democracy in Turkey." He continues, however, that it was: "...a regrettable fact that as a result of these measures and of his general attitude of impatient rejection of any criticism, Menderes makes little appeal to the limited number of young Turks who are generally interested in their country's general progress in the less materialistic domains than those which fill the horizon of the present administration." [39]

However, the Oppostion parties were left with little chance for constructive action, and, in the Ambassador's opinion, they did not take ad-

38 FO371/130174/RK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1956", James Bowker to Selwyn Lloyd, 5 February 1957.
39 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

vantage of such that they had. He writes that the PRP, the traditional Opposition party, did not offer a serious alternative. The Freedom Party had not made the progress it had hoped to, though its numbers had increased in the Assembly so that it had become the largest Parliamentary Opposition party. The third party, the Republican National Party, was little known. In the autumn of 1956, proposals were made to form an alliance between the three parties, but these came to nothing, and each side blamed each other for the failure. According to the British Ambassador, the responsibility was in fact divided: the PRP were jealous of their position in such an alliance; the Freedom Party wanted to concentrate on constitutional reform without any constructive policy; and the Republican National Party's attitude was ambiguous. He concludes that because their only chance of a victory in the next election was by being united, "their prospects remained dim"[40]

The Government's plans for social and economic development were carried out, and their results were seen in 1956. As a consequence, there were many ceremonial openings of barrages, sugar factories and other industrial enterprises which gave the Prime Minister the chance to draw attention of the achievements of his Government and belittle those of 27 years of PRP rule. The political significance of these plans reinforced the Government's influence, as did the National Protection Law, passed in June 1956, which stabilised a wide range of prices temporarily. With this success, the energy and self-confidence of the Prime Minister returned. As before, he attacked the Opposition in his public speeches on a regular basis, describing them as unpatriotic for capitalising from the country's economic difficulties. Neither did he tolerate criticism from within his Party, and many critics were expelled for being too outspoken. However, speculations that there was a spread of discontent within the Party died down by the end of the year. The Prime Minister expelled Ministers who were not prepared to work along his line, and with the resignation of Professor Fuat Köprülü, the Minister of Foreign Affairs, in June 1956, the British Ambassador points out that "he eliminated perhaps the only member of his

40 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

Cabinet who because of his great support within the Party might perhaps heve been prepared to stand up to him." As a result, Menderes himself was effectively in charge of all the principal Departments of State: the Ministries of Foreign Affairs, Interior, Finance and Defence. Those Ministers who had been subject to Parliamentary investigations after the Cabinet crisis at the end of 1955, and who were also friends of the Prime Minister, were fromally cleared. A year later he reappointed the Ministries of the Interior and Finance, who had been obliged to resign, one after the riots of September 1955 and the other after the Cabinet crisis. The British Ambassador notes that all that was required to restore the position of Menderes and his Government to that which they had held in the summer of 1955 was the return of Fatin R. Zorlu to the Ministry of Foreign Affairs.[41]

The economic situaution at the end of 1956 is described in the British Documents as being confusing. The trade deficit had been reduced due to lower imports, but little improvement was shown when compared to the previous year. The external situation was precarious: the country had a large burden of foreign debt, with no likelihood that exports would pay for all the necessary imports for a number of years. As for the internal situation, the measures taken in June of that year to curb inflation under the National Protection Law did not show the expected results, after a short-lived stabilisation. Many consumer goods, including every-day household requirements, were unobtainable, and there were shortages of essentials due to price-control. The Turkish Government, especially the Prime Minister, appeared to be undisturbed by these facts, stating that they were temporary worries that were unavoidable if they wanted Turkey to be furnished with the modern equipment necessary to a country in its position in world affairs. The Turkish Government report for the Organisation for European Economic Co-operation (O.E.E.C.) in October 1956 reflects this attitude: "Turkey ... firmly believes in the objectives which it has set itself; it is convinced that its partners will be ready to participate with increased understanding and sympathy in the efforts to attain those objectives." Accord-

41 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

ingly, the investment programme continued throughout the year unchecked. Included in the programme were the construction of new ports, barrages, electric power stations, iron and steel works, textiles and other factories, the increase of coal production and the modernisation of Istanbul and Ankara, with large-scale demolitions to make way for new thorough fares. Some of these projects were greatly extravagant. Insufficient coordination meant that most of the vast expenditure on capital projects failed to produce a proper return. In spite of this, progress was made on projects that were essential for the development of the country. Furthermore, some of the projects were beginning to give results, particularly those in regard to electricity and cement production, and roads. Twelve foreign companies were working on the exploration for oil, and at the end of the year negotiations were being made with British and American companies for the construction of a large refinery near Istanbul.[42]

James Bowker commented that the economic situation of 1956 was "characterised by a continuing ferment and a steady urge towards modernisation", combined with a feeling that a new era would dawn in about 1960 as the fruits of the investments of that time were reaped. However, although rapid progress was made, the weakness of the Turkish economy continued to cause doubt of the justification of such hopeful predictions. Little attention was paid to the fact that growing industrialisation created the requirement of increased imports of raw materials and equipment; that more and better roads requires more vehicles; and that even if oil were found in large quantities, huge sums would be necessary for its exploitation. Therefore, the Ambassador believed that the best Turkey could hope for in the following years was to be able to pay its way without adding to the already accumulating foreign debt, and to keep inflation under control. These objectives required greater discipline in planning and expenditure than had been exercised before. In spite of substantial contributions from the USA and NATO, defence expenditure was still a heavy burden on the Turkish economy, totalling at 25 per cent of the general budget. Military

42 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

defence measured progressed throughout the year within the framework of NATO programmes. There was no significant change in concept or material, and the active manpower of the Turkish armed forces and their ancilliaries remained at between 350,000 and 400,000. The American Military Mission to Turkey was the dominating foreign influence, and continued to assist the Turkish forces.[43]

Disillusionment set in once more when it became clear that the Prime Minister was not ready to change his ways. Isolated resignations occured throughout 1956 from the Democrat Party, the main body of intellectuals, and the urban middle classes, who had suffered the hardest blow from the Prime Minister's attitude of repression towards democratic liberty and the results of his economic policies respectively. These resignations continued throughout 1957, and this decline in the popularity of the Prime Minister and his Party was reflected in the results of the October 1957 elections, when the Democrats received a diminished majority, obtained, as the British Ambassador notes, "only after extremely dubious handling both of the election campaign and of the polling itself."[44]

Events after the election, for example the difficulty the Prime Minister faced in forming a new cabinet, showed that disillusionment with the Prime Minister himself had begaun to pervade the ranks and file of the DP Deputies, something which James Bowker did not find surprising. In 1950 they were full of hope and belief in their leader and backed by all sections of the population. However, eight years later, they were discredited by the intellectual elements of the country, and relied almost entirely on the support of the peasant masses, who had been less affected by the economic shortages, and in fact whose standard of living had improved, and who were indifferent to whether or not the DP fulfilled their early political promises. The general economic situation was already serious, and worsening rapidly, and hopes for the future remained as illusions in many

43 Ibid.
44 FO371/136452/RK1015/20, Position of Turkish Prime Minister and Democrat Party, James Bowker to Selwyn Lloyd, 9 July 1958.

Levent Şahverdi Arşivi

minds. The Opposition was strengthening, and as mentioned earlier, the Democrat Party had had to "resort to every trick to hold the electoral line at all." In the Democrat's opinion, the cause of all these problems must surely have been the Prime Minister himself and his close associates. While they were willing to tolerate his rejection of counsel and his ever-increasing dominance as long as he produced results, when the reults failed to materialise they lost their confidence in him.[45]

In spite of all this, James Bowker believed that the Prime Minister's outstanding position in his Party was still his strongest safeguard for the future. So much had he overshadowed his colleagues over the years that there was no-one strong enough to build up and opposition and be put forward as a successor. In the same way, the Party had become so dependent upon Menderes that it would be unlikely to survive as an organised and significant political force in the event of his downfall. This situation was effectively expressed in a simile current in Opposition and even Democrat Party circles: "The Prime Minister is compared to a locomotive and the Deputied to trucks attached to it. The trucks know that if the locomotive stops they would pile up and crash; and that if the locomotive came off the rails, they too would have to follow suit." In the eyes of James Bowker, the only practical solution available to recalcitrant Democrat Deputies was to leave the Party and join the Opposition. However, the failure of the Freedom Party had made it unlikely for further splinter parties to be formed, so the only alternative chance would be to join the PRP. This must have been, as Bowker continues, Menderes' main fear as the desertion of 100 of his 400 Deputies would result in the elimination of his majority which would call for an immediate election in which he would stand little chance of success. He did, however, have some insurance against even this possibility. His past actions and the very stormy inter-party relations meant that the PRP would be unlikely to accept deserters from the DP, except for the purpose of overthrowing his régime. If such an event were to take place, the defectors would face political extinction and the Democrat Deputies who,

45 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

as Bowker notes, were "not known for their altruism", probably had this factor in mind.[46]

Such a structure built on these foundations could not be stable and lasting, and James Bowker writes: "... it was difficult to anticipate exactly what the Prime Minister, having gone so far, would be able, or willing, to do at this stage to restore the situation. The final decision, as before, would rest with Menderes himself. It was hoped that when it had to be made it would not be found that the strain which had undoubtedly been imposed on his physical and mental energies by his virtually single-handed management of the Government and Party over the last years had seriously sapped the broad sense of statesmanship and responsibility which were undoubtedly among the varied attributes of this complex and evasive personality."[47]

At the end of 1957, Menderes was faced with the following three difficulties. a) Despite the fact that public support for his Party had lessened, his internal policies had nurtured increasing opposition, bitterness, and even instability in the country; b) The Turkish economy was showing the signs of strain due to Menderes' reckless policy of industrialisation and expansion; c) The Cyprus question had entered a critical phase. C.T. Brant, from the British Foreign Office, notes that the first two of these were largely of Menderes' own doing. At the end of 1957, the country was united in agreement on the Cyprus policy of partition. However, in the event that the Prime Minister failed to satisfy Turkish opinion on this question, this series of difficulties might well lead to his being unseated. Brant continues to write that to his credit, Menderes had guided the country through some troubling international problems. He had continued Turkish support for NATO and the Baghdad Pact; he handled the propaganda campaign started in the early autumn of 1957 against Turkey by Soviet Russia over Syria coolly and steadily, and he had kept up correspondence with Soviet

46 Ibid.
47 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

and Western leaders well. "Menderes is, in fact, still the best Prime Minister we [the British Government] can expect to see in Turkey. But the internal dissension in the country is clearly a problem of which we [the British Government] must take account in the present year [1957]."[48]

On the whole, 1957 was a troubled year for Turkey. In foreign affairs, the country was involved directly in the continuing effects of the Anglo-French intervention on the Suez Canal on the Middle East and the Baghdad Pact at the end of 1956, and then later in the critical developments which arised from Soviet penetration of Syria. The unresolved Cyprus question continued to trouble relations with Greece. In internal affairs, there was a rising increase in political tension which the result of the 1957 General Election did nothing but exacerbate.[49]

A temporary calming of relations between Government and Opposition was brought about by conciliatory speeches in the National Assembly by Inönü and the Prime Minister. However, they were short-lived and the imprisonment in April 1957 of two Opposition journalists for eight months for insulting the Prime Minister restored inter-party relations to their former hostility. The effects of the Government's concession to Opposition demands to restore the constituency of Osman Bölükbaşı, the leader of the Republican National Party, to provincial status were eradicated by Bölükbaşı's arrest and imprisonment some two weeks later on a charge of insulting the moral personality of the Grand National Assembly. The Government's decision to hold the General Election in October 1957, and their amendment of the Electoral Law in order to prevent the co-operation between Opposition parties in elections brought inter-party relations to a peak of tension. The Republic Day celebrations of 29 October were marred by incidents nationwide that were the result of Opposition complaints of Government irregularities during the elections. The Democrats returned to power, but this time with a much reduced majority and divided over pow-

48 FO371/136450/RK1011/1, Minute by C. T. Brant, 18 February 1958.
49 FO371/136450/RK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1957", James Bowker to Selwyn Lloyd, 4 February 1958.

Levent Şahverdi Arşivi

er. It took over three weeks for Menderes to form a government, and the vote of confidence in the National Assembly after the Government's programme was obtained after a debate of such violence that had never been seen before. Three weks later, the Government made further amendments to the Assembly statutes in order to restrict the activities of the Opposition even more. James Bowker writes that "The year thus ended on a depressing note of internal political strife. The circumstances surrounding the General Election and its outcome showed that Parliamentary democratic government in Turkey was yet in its infancy, with parties still tending to be groupings round leaders rather than round ideas and programmes, and the Government concentrating its attention on repressing an Opposition which regarded its main function as being to oppose. Only the fact that this melancholy picture was recognised and deplored by an increasing number of responsible persons relieved a situation which otherwise boded ill for the future."[50]

In the economic field, Turkey's balance of payment continued to deteriorate during 1957. Extravagant capital development, such as the building of new power stations, communication facilities and industrial installations continued at the expense of further inflation and shortage of consumer goods and foreign exchange. If it were not for American economic aid, totalling $80 million, and also $70 million worth of United States surplus agricultural commodities, the situation would have been much worse. The Government's policy was one of carrying on regardless, relying with faith on the Turkish nation to bring success to their mission of providing the country with a firm industrial foundation. After the General Election, it seemed that their somewhat reckless pursuit might be moderated. In the economic programme announced by the Prime Minister in early December 1957, there were suggestions of restraint concerning new large-scale investments, such as the Bosphorous Bridge project, and some restriction on internal credit. The budget for the financial year beginning 1st March 1958, tabled on 1st December 1957, showed an increase of

50 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

11%, modest compared to the increases of previous years. In spite of this, the Government was still following a policy of expansion and development in the economic field. James Bowker notes that "The majority of Turks continued to point to what seemed to them the impressive catalogue of achievements since 1950. To them this showed the awakening of Turkey after one hundred years of sleep, and in their minds inflation was equated with expansion." On the positive side, Turkey had gained new highways, port installations, power stations, cement and sugar factories, increased coal, and iron and steel production, engineering, chemicals, textiles, paper and other industries. A majority of these plants would be operating within a few years. The search for oil, in which sixteen foreign companies were participating, continued. At the same time, Istanbul, Ankara and other cities were being reconstructed expansively and expensively. This process involving massive demolitions became known as "Menderazing", due to the personal interest taken in it by the Prime Minister.[51]

However, from the foreigner's point of view, in particular the businessmen who had been waiting for nearly five years for debts to be paid, probably saw things differently. Inspite of the severely restricted imports, there was a heavy trade deficit for the twelfth year in succession. Exports were lower than they had been four years before, despite a slight increase in 1957 over 1956. There was a desperate shortage of imported spare parts, vehicles, tyres, industrial raw materials, pharmaceuticals and other goods. Foreign debt increased over the year, and in the second half of the year defaults on progress payments on capital contracts, guaranteed by Turkish Treasury Bonds, occured withincreasing frequency. Furhtermore, the Turks had to obtain credit from the foreign oil companies in order to pay for basic oil imports. In short, inflation had more or less neutralised the benefits that increased production had brought to Turkey. The price of basic foodstuffs, rent and clothing rose steadily throughout the year. The money in circulation increased by about one-third, and the volume of credit increased. The criticism of these rising prices and shortages became

51 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

more vocalised, in particular during the period before the elections, but the Government regarded this as disloyalty. At the end of the year, the economic outlook was not encouraging. Agricultural yields, which comprised of over 85% of Turkish exports in those years, of were poor, and therefore export prospects were worse than in previous years. Although Turkey was used to continual financial crises, the crisis at the end of 1957 was, in James Bowker's words, one "which stopgap measures could no longer solve." In terms of defence expenditure, 28% of the Turkish budget was allocated for 1957/58. This showed an increase on the previous year and was to be spent on buildings and installations, as well as the security and gendarmerie forces. United States military aid amounted to about $280 million. The Joint United States Military Mission for Aid to Turkey (JUSMMAT) continued to asses the scale and organise the distribution of military equipment from th e United States and to supervise the use made of it in the Turkish armed forces. As a result of the Syrian crisis occuring in the second half of the year the delivery of much new equipment was accelerated.[52]

According to the British Ambassador to Ankara, Bernart Burrows, 1958 was a year of decision for Turkey. It was the most difficult year for Menderes since he came to power in 1950. On the internal and external front, it was a year of importance and dramatic developments for Turkey and Anglo-Turkish relations. The Cyprus question was a dominant feature during the first eight months, and began to make its presence felt on the internal scene. Burrows continues to note that it was "difficult to strike the correct balance between the bad and good features of the year." The bad ones, including the agitation over Cyprus and the increasing violence of inter-party dissension seemed to be "more spectacular"; but on the other hand, the steady development of Turkey's relations with the West in NATO and other forms of free world co-operation, the return to reasonableness in the later stages of the Cyprus problem particularly at the United Nations, the satisfactory initiation of the economic stabilisation

52 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

programme despite the political disadvantages it entailed for the Government, and the notable revival of Anglo-Turkish friendship in the last weeks of the year, "all pointed to Turkey's underlying sense and strength as factors on which the Western world and the United Kingdom in particular could confidently count in spite of the vagaries and disappointments of the earlier months."[53]

Menderes and the Democrat Party, having finished 1957 with a comfortable majority in the general elections held in October of that year, saw themselves a year later in 1958 with their position in Parliament and the country badly shaken. The cost of living was rising and the possibility that they would have to face another general election befor the statutory term had finished was being widely discussed. On the whole, 1958 was not a good year for Menderes, partly for reasons beyond his control and partly because of his own mistakes. By mid-summer Turkey's finances had reached such a desparate level taht the United States and Turkey's main partners in the West decided that a major rescue operation was necessary. At the end of the year, Burrows writes that of all the many problems that faced him, on Cyprus there seemed to be "a ray of hope".[54]

The internal political situation deteriorated throughout the year, tyhe rabble-rousing tactics of the two main parties causing a dangerous atmosphere of tension in the country form time to time. Not only was there a decline in inter-party relations, but there was also a corresponding weakening of the Prime Minister's position and standing within his Party and in the country, in the urban ares particularly. This was mainly due to discontent over the economic situation and the hardships caused the new economic stabilisation programme, but the Prime Minister's illiberal political methods and pressure from the PRP also contributed. The latter half of the year was marked by a new phenomenon - for the first time in many years public opinion began to swing in favour of the PRP, which had ben strug-

53 FO371/144739/RK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1958", B. Burrows to Selwyn Lloyd, 17 February 1959.
54 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

gling ever since 1950 against the unpopularity it gained during the last years of power. The PRP maintained offensive tactics throughout 1958. They attacked the Government on all aspects of internal and economical affairs, and publicly contested their defeat in the 1957 general elections. By nurturing the atmosphere of a permanent election campaign in the country, and by successfully proviking the Prime Minister into violent threats and statements, they followed their aim of undermining the solidarity of the Parliamentary rank and file of the Democrat Party and of causing mass defections and the collapse of the Menderes régime.[55]

On the other hand, the tactics of Menderes and the Democrat Party were for the most part defensive. They made frequent attempts to silence the press, and, with few exceptions, the Government managed to prevent the discussion of important and controversial matters in the Grand National Assembly. They were not unknown to threaten repressive action against the Opposition and even İsmet İnönü himself. Burrows writes that the DP propaganda machine revealed its weaknesses in this warfare. When the Government should have called for austerity and sacrifice, he continues, while emphasising the acheivemnets of the régime since 1950, "it merely reiterated vague and increasingly unconvincing promises of a glorious future around the corner."[56]

Burrows writes that the PRP were on the winning side of the battle. Despite the threat of and actual imprisonment, almost all the press in Istanbul and Ankara was in open opposition to the Government at the end of the year. The Opposition were successful in evading restrictions imposed on their activities in the Grand National Assembly by organising tours of the provinces by their leaders on a scale that equalled and even surpassed those of the DP. By late autumn these tours, mainly undertaken by İnönü in person, had aroused such enthusiasm for the PRP, even in DP strongholds, that the local authorities remained powerless to enforce the strict

55 Ibid.
56 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

laws against meetings and demonstrations. In a similar way, İnönü's cry for "unity of force" amongst the opposition parties, against Menderes' call for a "national front" in face of the PRP threat, caused the hasty dissolution of the Freedom Party and its amaşgamation with the PRP - a move which brought about a notable gain in prestige. Meanwhile, the DP had been severely shaken by internal discontent. The deteriorating economic situation resulted in a serious crisis within the Party in June 1958, and there were even calls for the resignation of the Prime Minister, who was unable to persuade his Deputies to disperse their constituencies until he promised them there would be no more price increases, and that he would obtain more foreign aid. The acquisition of this aid relieved this crisis slightly. However, by mid-November it was obvious that there were serious disruptions within the Democrat Party, and that substantial opposition element - estimated at over 150 Deputies - was forming against the Prime Minister and his close associates. A series of sharp price increases resulted in a crisis in which three Deputies resigned and joined the PRP. For a few weeks an atmosphere of uncertainty prevailed, the PRP preparing themselves in hope of an early victory. By mid-December Menderes had the situation under control again. It seemed that he had promised his Party that there would be no more price increases for a while, and that he had persuaded his Deputies that solidarity was absolutely essential for the sake of survival against the threat of the PRP, and that their personal futures depended on their loyalty to his leadership.[57]

Briefly, 1958 drew to a close with the country disturbed by violent inter-party struggle, the Opposition enthusiastic with new found popularity, and "with the majority of the Democrat Party hanging together largely from self-interest." Burrows commented further that in spite of all this, Menderes was still the dominant character. "His political skill, his tireless even though sometimes misdirected energy, and his evident sense of political and national purpose were still perhaps the most important factors in the situation." Burrows writes that one of the most unfortunate aspects of

57 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

the internal political struggle during 1958 was the fact that foreign affairs had become an extensive element in inter-party strife. Generally the Opposition had supported the Government over most of the major problems of Turkish foreign policy, even over Cyprus, despite the Government's not being able to handle the situation well during the summer of that year. However, the PRP wasted no time in using the events in Iraq on 14 July as a weapon against the Government, both for their general policy towards the Arab world, and for their support of what they saw as the dictatorial and unrepresentative régime of Nuri Said. Furthermore, the PRP made a dangerous comparison between the conduct of Nuri Said and that of Menderes. Burrows comments that "This allegation stimulated a tempest of invective on both sides of a kind which had not previously been heard and which, if continued, must have weakened the previously general belief in parliamentary democracy."[58]

Such was the decline in the standard of Turkish political conduct in 1958 that the country's armed forces, previously immune from political life, had become a subject of common debate and even inter-party rivalry. Burrows notes that it was obvious before and since the 1957 elections that the Army (which can include the Navy and Air Force here) generally favoured the PRP, probably because it was led by İnönü, a famous and successful general, and that they made this clear during the election campaign. Immediately after the close of the campaign, the Government took disciplinary action either directly or through subserviant toadies in the General Staff, which in some cases displayed obvious vindictiveness. The discontent which followed this was highlighted by the Iraqi revolt, and a number of foreign missions in Ankara "with more imagination than experience of Turkish character" speculated on the possibilities of a military coup in Turkey. Although there was little likelihood that the armed forces would stage a coup at that time, they were a numerous and important element in the country, and it was only natural that they should become more politically conscious. Both main parties were aware of this, and it was not-

58 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

able that Menderes took measures designed to restore his standing with the military in the second half of the year.[59]

In 1959 the acute political controversy between the parties characterised the internal scene in Turkey. From the practical point of view, their programmes were not much different. Much of the argument seemed to be about the exercise of political freedom and the alleged misuse by the Government of organs of the Administration, in particular the police, the radio and the Ministry of Justice, in order to make life more difficult for the Opposition. Burrows writes that "some of this is true, but it is doubtful how far this line of attack will get the Opposition in terms of practical politics. The judiciary are no doubt not quite as dependent as they are in the United Kingdom. Ankara Radio is very far from being as impartial as the BBC (the British Broadcasting Company), and the police in some cases have shown gross favouritism for the Government Party and against the Opposition. To the unprejudiced observer the business of Parliament appeared to be conducted in a highly partisan manner."[60]

The application of the press law resulted in a number of journalists going to prison and a few newspapers being closed down for short periods. However, the Government could argue on this last point that a fair number of the convictions were for what might by any standards be described as personal defamation, and that the press was entirely free to print criticisms of the Government's policy as long as it steered clear of too pointed personal accusations. The majority of the press was certainly in opposition to the Govrnment, and had no hesitations in saying so. Burrows comments that one of the more "disagreeable" features of the way things were being conducted at that time was that the Valis (provincial governors) and other civil servants were getting more and more involved in party politics, though most of them were not originally party appointees. On the other hand, as an illustration of the paradox of the Prime Minister's character, a

59 Ibid.
60 FO371/153030/RK1011/1, "Annual Political Review for Turkey for 1959", B. Burrows to Selwyn Lloyd, 26 January 1960.

Levent Şahverdi Arşivi

considerable amount of attention was also being paid at his express direction to improve the standards of the Turkish administration. The principles and standards of the British Civil Service were usd as models in this matter, and the assisstance of British officials and teachers was sought for the Institute of Public Administration and other Faculties dealing with related subjects.[61]

When judging the internal scene, Burrows writes, it must be remembered that it had only been fourteen years since there had begun to be two parties in Turkey. The democratic freedom that the average voter probably valued the most at that time was the right to express his opinions freely in the village coffee-shop, and this remained basically unimpaired. Burrows saw the most vital point for the future of Turkey's political evolution to be the extent to which the Government permitted the next elections to be freely and fairly conducted. He continues by saying that Menderes' determination to win was very great and he was taking as few chances as possible. Perhaps the use of radio and certain elements of the state structure to secure support for the Party in office was found acceptable by most of the Turkish people "as one of those things which go with being in power." Nevertheless, the actual falsification of election results was probably in a different category altogether and would provoke a much more serious public reaction.[62]

On Menderes' attitude to democracy, Burrows writes the following: "There was some reason to believe that Menderes and his closest associates did not like to regard Turkey as being merely at an early stage on the road towards a democratic system of the full purity known in the Anglo-Saxon and Scandinavian countries, and that he was not using the powers of the state against the Opposition merely because he wanted to stay in power, but that he had come to the belief that the Turkish character demanded or would tolerate a degree of authoritarianism a good deal greater

61 Ibid.
62 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

than was present in the more advanced Western systems, and that the economic development of the country could be carried out much more efficiently and more quickly if the Government was not too much bothered by the Opposition. On this theary the apparent use by the Government of the religious motif for political purposes was in no more than a symptom of the Government's wish to maintain the individuality of the Turkish character, and of their belief that this character would be more likely to retain its natural solidarity if it was allowed to remain based on traditional, even somewhat, primitive, Islamic roots, than if these were torn up in the name of Westernisation and replaced by a half-digested reliance on the inevitability of progress towards democracy, such as was fashionable a hundred years or so ago in the West."[63]

Whatever the degree of political inspiration might have been, it was an undoubtable fact that there was a swing back towards the expression of religious feeling. Two examples from the more primitive areas of the country brought this to light . During one of Menderes' tours in 1959 in the south "a villager in the crowd waiting to greet him on the road offered to sacrifice his son as the Prime Minister passed." It is very probable that it was only a gesture, and Menderes immediately put a stop to any further procedings, but such an event could not have taken place at all a few years before. The second incident occured in Kayseri where a number of dentists felt it necessary to affix to the doors of their consulting rooms a notice signed by the local religious leader to the effect that it was not against religious law to have teeth filled, as had been announced by a preacher in one of the mosques. At the same time the elements in Turkey who believed the Turkish revolution had not gone far enough, who would have wished to see it completed by the removal of the authoritarianism which hampered the full play of democracy, and would have wished to resist with force the reintroduction of religious influences in every-day life should not be underestimated. These elements included the large majority of the educated people of the generation who had grown up with the revolution, and filled

63 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

most of the senior posts in the Administration, Universities and business at the time in question. More importantly, the editors and journalists of most-of the newspapers were on the watch for evidences of "reaction" to bring to the notice of the public at frequent intervals. There was also a risk of the attribution to the Government leaders of more decisive and definite views on these questions than they actually held. Burrows comments that "it was in itself a tribute to the strength of the democratic idea that very little had hitherto been said in public about its being inapplicable to Turkey and still less about the possibility that the reform movement inspired by Atatürk had now gone far enough."[64]

As mentioned earlier, the Army felt discomfort because of the practices of the Menderes Government and sympathised with the PRP. From their point of view, ten years of the Menderes regime had had a negative effect on the economic, social and political situation in the country, and they believed that there had been a move away from Atatürk's reforms. As a result, on 27 May 1960 the Turkish Armed Forces overthrew the Democrat Party regime and arrested all the leaders of the former Government. The Committee of National Union presided over by General Cemal Gürsel, the former Commander-in-Chief of the Turkish Land Forces, assumed control. The next day the new Government was formed with General Gürsel as Head of State and Prime Minister.

64 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

REFERENCES

Apart from the British Documents mentioned in the footnotes, the following literature has been used in the writing of this article. Kemal KARPAT, Türk Demokrasi Tarihi, Istanbul, 1967. Feroz AHMAD, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), (Çev. Ahmet Fethi), Istanbul, 1994. Feroz AHMAD, Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev. Yavuz Alogan), Istanbul, 1995. Erık J. ZÜRCHER, Turkey: A Modern History, New York, 1994. William HALE, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, (Çev. Ahmet Fethi), Istanbul, 1996. George McGHEE, ABD-TÜRKİYE-NATO-ORTADOĞU, (Çev. Belkıs Çorakçı), Ankara, 1992. Ümit ÖZDAĞ, Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali, Istanbul, 1997. Mehmet Ali BİRAND (vd.), Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu, Istanbul, 1991. Şevket Süreyya AYDEMİR, Menderes'in Dramı, Istanbul, 1998. Cem ERÖĞUL, Demokrat Parti: Tarih ve İdeolojisi, Ankara, 1998. Metin TOKER, Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Ankara, 1991. Metin TOKER, Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: DP Yokuş Aşağı 1954-1957, Ankara, 1991. Metin TOKER, Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: Demokrasiden Darbeye 1957-1960, Ankara, Haziran, 1991.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

In this article, an evaluation was made of the events occurring in Turkey's internal affairs during the Democrat Party period according to British documents. The coming to power of the Democrat Party, and the relations with the People's Republic Party and other opposition parties are also dealt with. In addition, the policies carried out by the Democrat Party in ten years of its power, political, social and economic fields are mentioned, and the reflections of these policies on internal politics and in the British documents are also dealt with.

ÖZET

Bu makalede, İngiliz belgelerine göre, Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin iç işlerinde yaşanan olayların genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve muhalefet partileri, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi, ile olan politik ilişkileri üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı sırasında siyasi, sosyal ve ekonomik konularda uyguladığı politikalara değinilmekte ve bu politikaların iç politikadaki ve İngiliz belgelerindeki yansımaları ele alınmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

PORTRAIT OF A SECRETARY-GENERAL OF THE TURKISH MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS: NUMAN MENEMENCİOĞLU

Dr. Yücel GÜÇLÜ*

Introduction

Very little has been done, as yet, to bring to light the distinguished professional service career of Numan Menemencioğlu. There has not been hitherto a single scholarly monograph, or even an article in the periodical literature on the personality and life of this eminent Turkish diplomat. Neither Turk nor foreigner has devoted more than a few paragraphs on the subject under review here. The following pages are intended as a modest contribution to filling this gap in our knowledge of Menemencioğlu at one important stage in Turkish history. They do not pretend to present a full picture of the conditions of the period and the workings of the Turkish Ministry of Foreign Affairs. But they will, I hope, shed some light on the character and qualities of at least one actor who played a crucial role in the actual daily conduct of the Turkish diplomacy in the 1930s and most of the Second World War years.

---

* Diplomat, Vatikan Türk Büyükelçiliği.

Levent Şahverdi Arşivi

There is no separate biography of Menemencioğlu, but there are very short sketches of his life in various encyclopedias and biographical dictionaries. The story of his diplomatic career as found in Turkish and foreign sources is extremely fragmentary. There are memoirs, in restricted quantities, by Turkish and foreign diplomats and journalists which contain some scattered material on Menemencioğlu's attitudes and accomplishments.

The political and intellectual portrait of Menemencioğlu is not only drawn from official documentation, but the information is also cross-referenced with several different sources - Turkish or otherwise. The present paper is mainly focused on this outstanding figure's activities as the Secretary-General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs and his distinctive characteristics.

Family and Educational Background

Menemencioğlu was born in Baghdad, then part of the Ottoman Empire, in 1893 during the tenure of office of his father, Menemenlizade Mehmet Rıfat Bey, as the chief financial officer of that province. Rıfat Pasha - as Menemencioğlu's father was later called - ,after a successful and unbroken government service of many years, was appointed Minister of Finance and President of the Assembly of Notables during the period of Second Constitutionalism (1908-1918). As is the case with most of his contemporaries, Menemencioğlu's exact date of birth is not known. His father and his mother - Feride Hanım who was a liberally-raised Turkish lady - had named him Hüseyin Kemal Numan. He was the second son of a family of four children. At Menemencioğlu's death notices published in the Turkish newspapers of 16 February 1958, the names of his elder brother and two younger sisters were mentioned as follows: Muvaffak Menemencioğlu, Beraet Savut and Nahide Büktaş. Both of his parents were descendants of renown families who could trace their genealogy way back in history. [1]

1 Archives of the Grand National Assembly of Turkey, Curriculum Vitae of Numan Menemencioğlu: Member of Parliament for İstanbul, Personal File no.998. (Henceforth referred to as "C.V.N.M.") See also *Cumhuriyet*, 16 February 1958.

Levent Şahverdi Arşivi

On the paternal side he came from the famous family of Menemencioğulları of southern Anatolia. The patriarch in 1865, Hacı Ahmet Bey, has left a story of his family which traces its hegemony over the tribe of the same name back as far as 1660. At some point, probably in the eighteenth century, the tribe migrated from İç-il to Çukurova and the family established itself in Karaisalı.[2] The lands assigned to the Menemencioğulları by the Ottoman monarch provided considerable income to the members of the family. Menemencioğulları were regarded as part of the ruling class - of the Ottoman establishment - who acquired education, governmental experience, and social and political connections in İstanbul and other leading cities which would have been unavailable to them in the provinces.[3]

On the maternal side Menemencioğlu was the grandson of a well-known figure in the nineteenth century Ottoman Empire, the poet, playwright, and journalist Namık Kemal, one of the foremost Turkish intellectuals of the time and one of the leaders of the Young Ottoman Movement.[4] Consciously or unconsciously, he combined many of the various traditional traits he had inherited from his forefathers: love for liberty and fatherland, an interest in law and public administration and a veneration for science and rational knowledge. He also developed an intense historical consciousness that may or may not have been obvious result of his own family's long historical background. His maternal lineage, in particular, evidently had a strong influence on him because he was later to be intensely proud of having advanced from such a family background.[5]

Menemencioğlu got his elementary and intermediate education in the Terakki and Burhanı Terakki schools in Salonica and İstanbul where the

---

2 Faruk Sümer, Oğuzlar (Oghuzs), Ankara, 1967,p.194. For details on the origins of the Menemencioğulları family see Andrew Gould, "Lords or Bandits The Derebeys of Cilicia", *International Journal of Middle East Studies*, 7, 1976,p.496.

3 Gould (1976),p.500.

4 *1967 Yearbook of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey*, Ankara, 1968 (Henceforth referred to as "1967 Yearbook"),p. 153.

5 See Nimet Arzık, Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü (Unending Quarrel: İsmet İnönü), Ankara, 1966,p.69. Also Abidin Daver, "Yeni Hariciye Vekilimiz" (Our New Minister of Foreign Affairs), *İkdam*, 15 August 1942.

Levent Şahverdi Arşivi

instruction was mostly in French, thus receiving an early exposure to the French language. By reason of his ambitious, competitive and assertive nature, he was remarkable and brilliant among his classmates.[6] He was later trained in the prestigious Saint Joseph French high school run by Jesuits in İstanbul and at the Faculty of Law in the University of Lausanne in Switzerland.[7]

Early Career

Menemencioğlu entered the foreign service in 1914 as the Third Secretary at the Embassy of Vienna, then served as the Second Secretary at the Embassy of Berne in 1916-1923 (with an interval between 1920 and 1922) and as the First Secretary at the Bucharest Legation in 1923-1926[8]. From the start he impressed people with his wide and precise wisdom which extended over the fields of diplomacy and law with his shrewd and sound judgement of men and events - judgement which was uniformly and exceptionally free of fanciful illusions. He advanced quickly in the career as a result of his intelligence and ability. He was extremely industrious, learned and honest and soon gained the trust of his superiors.[9]

He became Chargé d'Affaires at the Budapest Legation in 1926-1927 and Consul-General at Beirut in 1927-1928. In 1928 he returned to Ankara and assumed the post of Directorate-General of the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs.[10] Menemencioğlu not long after rose to prominence and his unusual brilliance quickly won the attention and appreciation of Prime Minister İsmet İnönü and President Kemal Atatürk. He was a very eloquent and fluent speaker and of energetic and resolute temper. He was the brightest star in the Ministry of Foreign Affairs firmament. It was clear that he was bound to play a major role in the future. [11]

---

6 Ibid. 1967 Yearbook, p.154. It is to be noted that learning French in childhood had become a fashionable practice among the upper and upper-middle class Ottomans by the late nineteenth century.
7 C.V.N.M.
8 Ibid.
9 See Falih Rıfkı Atay, "Yeni Hariciye Vekilimiz" (Our New Minister of Foreign Affairs), Ulus, 14 August 1942.
10 C.V.N.M.
11 Hakkı Ocakoğlu, "Numan Menemencioğlu", Yeni Asır, 15 August 1942.

Levent Şahverdi Arşivi

Office of the Secretary-General

In 1929 Menemencioğlu was appointed the Under-Secretary of State for Foreign Affairs with the rank of Minister Plenipotentiary and Extraordinary, following Enis Aygen and later in 1933 the Secretary-General of the Ministry of Foreign Affairs with the rank of Ambassador. Known as Menemenlizade Numan till 1934 when the law relating to surnames was passed, whereupon he officially adopted the surname Menemencioğlu. However, he was continued to be called affectionately by his friends and colleagues as Numan Bey. He was elected a member to the Grand National Assembly of Turkey from Gaziantep on 5 April 1937 and acted as the Parliamentary Under-Secretary of State for Foreign Affairs until 1 December 1937. Following the abolition of the Parliamentary Under-Secretaryships he was appointed for the second time the Secretary-General on 2 December 1937 and functioned under this title until 9 August 1942.[12]

As the deputy to the Minister of Foreign Affairs, Menemencioğlu filled his office ably between the years of 1929 and 1942. He enjoyed the complete confidence of his minister. He was an invaluable assistant to his minister through his clear-sightedness and his deep grasp of international affairs. He was a man of discretion and of unwavering determination. He also had supple enough mind and above all knew that of Atatürk. His conversation was interesting, his ideas stimulating and his influence with İnönü, who was Prime Minister for fourteen years under Atatürk, very important. He had an excellent sense of timing. For over thirteen consecutive years he had been in charge of the permanent staff of the ministry, a faithful servant to his country and a devoted supporter of the cause of peace. Being a professional diplomat of exceptional competence, he had strong views and broad perspective. [13] Therefore it was no wonder that the German ambassador at Ankara in 1939-1944, Franz von Papen, in his memoirs

12 C.V.N.M.

13 Oğuz Gökmen, *Bir Zamanlar Hariciye: Eski Bir Diplomatın Hatıraları I* (Once Upon a Time Ministry of Foreign Affairs: Recollections of a Former Diplomat I), İstanbul, 1999, in particular pp.57,127, 130 and 150. Also Semih Günver, *Bir Kiraz Ağacı Olsaydım* (If I were a Cherry Tree), Ankara, 1986, p.94. Moreover, see Philip Graves, "The Question of Alexandretta", *The Nineteenth Century*, vol. CXXIV (August 1938), p.166.

Levent Şahverdi Arşivi

commented on Menemencioğlu's Secretary-Generalship in the following words: "I soon learnt to appreciate also the worth of the Permanent Secretary at the Foreign Office, Numan Menemencioğlu, an immensely capable official, who rendered great service to his country. He had a truly remarkable feeling for the nuances of diplomatic activity and had firm opinions on European political questions. He liked plain speaking and his word was his bond." [14]

Menemencioğlu was indeed a true statesman with a most illustrious record of service for Turkey. He had been involved in all of the most important Turkish diplomatic episodes of the 1930s, including the Montreux Straits Conference on 22 June - 20 July 1936 and the negotiations with the French over the question of the district of Hatay at Ankara, Paris and Geneva between 1936 and 1939.[15]

In international circles Menemencioğlu was popular on account of his bright intellect and conciliatory skill. He was an able figure in the halls of the League of Nations in Geneva and thanks to his energetic efforts Turkey had a fine performance as a member of the world organisation. In Geneva his charm, his drive, his attention to detail, and his intelligence had commended him to all who met him. He worked closely with the diplomats of both East and West in addressing a familiar range of challenges to international peace and security. Menemencioğlu could inspire League attenders and League watchers with passionate speeches for peace and the principle of collective security against all aggression. He was persuasive and convincing and displayed ability that earned him a reputation far outside Turkey. [16]

---

14 Franz von Papen, *Memoirs*, London, 1952,p.449.

15 For an evaluation of Menemencioğlu's role in the Montreux Conference see, for example, Abtülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi* (Foreign Policy Principles and Diplomacy of Atatürk), Ankara, 1991, p. 294 and Aşım Us, *Asım Us'un Hatıra Notları*:1930-1950 (Recollection Notes of Asım Us: 1930-1950), İstanbul, 1966,pp.124-125. Detailed accounts of Menemencioğlu's endeavours in defence of the Turkish cause during the dispute of Hatay can be found in Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar* (Efforts Exerted for the Liberation of Hatay), Ankara, 1992, pp. 94,96, 98-99 and 102-103 and Abdurrahman Melek, Hatay *Nasıl Kurtuldu* (How Hatay was Liberated), Ankara, 1966,pp.36,38-39 and 50.

16 Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni Hariciye Vekilimiz" (Our New Minister of Foreign Affairs), *Yeni Sabah*, 15 August 1942. See also René Massigli, *La Turquie devant la Guerre: Mission* à Ankara 1939-1940, Paris, 1964,p. 77.

Levent Şahverdi Arşivi

Menemencioğlu was essentially a realist in international politics. Sentiment or sympathy was not a valid criterion where his judgements were concerned. He based his decisions on frank calculations of enlightened self-interest and he generally assumed that others would follow the same principle. The Secretary-General did not conduct foreign policy from any predetermined ideological and geopolitical theories, but according to the dictates of geography and the needs of the time. [17]

Menemencioğlu had lived through the Young Turk Revolution, the First World War, the Turkish War of Liberation and the founding of the Turkish Republic. The circumstances and events of these years obviously conditioned the thinking of him. Three lessons he had learnt in this long and testing period: the strength that a determined and decided man has over one who is not; the folly of an uncalculated, hotheaded challenge to a European power; and the overriding importance of controlled and disciplined judgement. He had experienced the hardship and humiliations of the years between 1914 and 1918. Therefore, when the Second World War broke out, his foremost consideration was: how could Turkey find a way to stay out?

Turkish foreign policy in the 1930s was mainly formulated and implemented by three persons - Atatürk, Minister of Foreign Affairs Tevfik Rüştü Aras and Menemencioğlu. Subordinate to the Minister of Foreign Affairs, but nearly equal to him in the daily conduct of diplomacy was Menemencioğlu, the importance of whose influence in the making of Turkish policy has been largely ignored by Turkish and non-Turkish scholars. Although he had a decisive impact on the decision-making process and was an author of Turkish policy, little has been devoted to his position of power. The hallmark of Turkish leadership's policy at the period was realism and restraint; in this it was guided by Menemencioğlu, the spirit and driving force behind the Turkish diplomacy. The hard sequence of events had shown that Menemencioğlu's vision was clear, his judgement discerning,

17 Ibid.

Levent Şahverdi Arşivi

and that he seldom made mistakes. Little wonder then that his counsel was eagerly sought and gladly followed.

Menemencioğlu maintained his ascendancy during Şükrü Saracoğlu's term as the Minister of Foreign Affairs in 1938-1942. What he was given to do, he did well, intelligently, and with success. For Menemencioğlu the language and pomp of diplomacy were parts of a role to be played when that was required. His private means, adroitness and eminence enabled him to be a particularly independent diplomat. Even while Saracoğlu was the minister, Menemencioğlu was really the brain providing the ideas at the ministry.[18] Not surprisingly, Britain's ambassador to Turkey between the years of 1939 and 1944, Sir Hugh Knatchbull-Hugessen, confided to his diary that Menemencioğlu was more versed in foreign affairs than his minister Saracoğlu who was a new comer to the field. Knatchbull-Hugessen observed that Menemencioğlu was closer to the traditional idea of a diplomat.[19] The Germans also had the impression that the Secretary-General was the moving force behind the scenes. Von Papen reported to his minister in Berlin, Joachim von Ribbentrop, on 28 March 1941 that Menemencioğlu took a much more realistic attitude than Saracoğlu.[20] In a later telegramme he stated that Menemencioğlu always saw the political realities much more clearly than Saracoğlu. [21]

Deeply imbued with French culture Menemencioğlu was equally on good terms with British and German diplomats. He was the ablest brain in the Turkish Ministry of Foreign Affairs and despite perpetual ill-health, its most tireless worker and most impressive craftsman. [22] He also possessed a reputation by common consent as a forceful negotiator. The Secretary-General was in charge of and conducted most high-level economic and commercial negotiations. To the Turk and the foreigner alike he was an as-

18 Ibid. Also Gökmen (1999), pp. 131-132 and Günver (1986), pp. 91-92.
19 Sir Hugh Knatchbull-Hugessen, *Diary:1939-1940,* Entry of 9 May 1939. In the keeping of Churchill College, Cambridge.
20 Documents on German Foreign Policy, ser. D,vol.12,no.231, Papen (Ankara) to Foreign Ministry, 28 March 1941.
21 Ibid.,no.295,Papen (Ankara) to Foreign Ministry, 29 April 1941.
22 Massigli(1964),p.77.

Levent Şahverdi Arşivi

tute bargainer. As William Norton Medlicott, one of Britain's most distinguished and highly-respected modern international historians, suggests, tough bargaining was to Menemencioğlu the sign of highest patriotism. [23] To illustrate his point the British scholar states that during the talks between Menemencioğlu and Lord Halifax, the British Foreign Secretary, in November 1939 at London the former was to prove "a resourceful and at times an exasperating negotiator."[24]

According to the French ambassador at Ankara between the years of 1939 and 1940, René Massigli, Menemencioğlu had the reputation of being a Germanophile, especially in Berlin. [25] The noted German historian Gerhard Weinberg also points out that Menemencioğlu was believed in Berlin to be a leader of the pro-German party in the Turkish government. [26] But those who gave him this reputation grossly mistook him. He was, above all, a Turk and as such entirely ready to be completely realistic and pragmatic in taking care of what he considered to be his country's vital interests. [27]

The omnipotent Secretary-General kept a tight control on the workings of the Ministry of Foreign Affairs. Menemencioğlu ruled officials with an iron hand. He was able to maintain a closer surveillance over the permanent staff than his immediate predecessors. He was aided in this by the excellent relations he enjoyed with his ministers Aras and Saracoğlu, as well as by a reform of the ministerial set-up in 1930.[28]

During the 1930s the Ministry of Foreign Affairs evolved from an administrative body into an institution whose members could substantially voice their opinions and contribute to political decisions, but the Secretary-General consistently retained ultimate authority. The men who staffed the

---

23 William Norton Medlicott, *Economic Blockade,* vol.I, London,1952, p.269.
24 Ibid., p.274
25 Massigli (1964), p.77.
26 Gerhard Weinberg, *The Foreign Policy of Hitler's Germany:* 1937-1939, Chicago,1980,p.241.
27 Donald Cameron Watt, *How War Came,* London, 1989,p.274.
28 Gökmen (1999),p.163. See also Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz:* Teşkilat ve Protokol (Our History of the Ministry of Foreign Affairs at the Ottoman and Republican Periods: Organisation and Protocol), Ankara, 1994, pp.130-131.

Levent Şahverdi Arşivi

Ministry of Foreign Affairs had a highly developed sense of their own importance, which was derived not only from their consciousness of duty but from an awareness of the Turkish nation's long history as a great power. Individuals such as Cevat Açıkalın and Feridun Cemal Erkin graced the foreign service during this period. They were all men of rare talent, whose astuteness and energy enabled them to acquire exceptional stature and at times, to behave in a remarkably particular way. [29]

Being a first-rate career diplomat Menemencioğlu moulded the organisation of the ministry and improved the calibre of its officials. Under his management two new Ministerial Organisation Laws were adopted, one in 1933 and the other in 1939.[30] Intent upon training the young officers for their work in the ministry, the Secretary-General would regularly hold seminars at his home or office during which he would examine them on their reactions to various problems or situations. He was the moving force in raising the standards of the foreign service. Menemencioğlu had become an institution within an institution. In the opinion of the prominent American political scientist Edward Weisband, a specialist on Turkish foreign affairs, Menemencioğlu played a more significant role and deserves greater credit than Aras for the growth of a well-trained diplomatic personnel in Turkey during the 1930s. [31]

Post of the Minister of Foreign Affairs

On 10 August 1942 Menemencioğlu was elected deputy from Istanbul and after two days replaced Saracoğlu as Minister of Foreign Affairs in which capacity he served until 15 June 1944. [32] He was the first career diplomat in the Turkish Republic to be appointed as the Minister of Foreign

29 See Cevat Açıkalın'ın Anıları (Recollections of Cevat Açıkalın), *Belleten*, vol.LVI, no.217 , December 1992,pp. 985-1078. Also Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar -Yorumlar* (34 Years in the Ministry of Foreign Affairs. Recollections -Comments) ,vol. I , Ankara, 1980,passim.

30 Girgin (1994), p.132.

31 Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy: 1943-1945. Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton, 1973, p.49 and fn.41. See also Semih Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü* (Story of Fatin Rüştü Zorlu), Ankara, 1985, p.25.

32 C.V.N.M.

Levent Şahverdi Arşivi

Affairs. Even when he was the Secretary-General his words and his name were mentioned more often than the best ministers and it is remarked that still then he addressed members of the Cabinet in peremptory fashion.[33] As Secretary-General he was, so to speak, chief of staff to Saracoğlu, and the fact that the two men had worked hand in hand for so many years was an indication that there would be no change in the country's foreign policy. He writes of his appointment as Minister of Foreign Affairs, "I did not have to do an apprenticeship for this position; for thirteen years I had found myself at the head of the services of the ministry and on account of this in the midst of directing the foreign policy of Turkey. My responsibility had now simply taken a different form." [34]

Menemencioğlu maintained throughout his professional career a strong interest in international law and its practices. He believed that peace was the normal state of relations between nations, and that that peace depended upon the observance by those nations of a number of rules and conventions of international behaviour, of which keeping one's word, and respect for the rights and interests of other nations were the most important. Jurist by training, diplomat by instinct and profession, he was respectful of law. For the support of his claims, he frequently referred to international law and to its main source, i.e. international agreements and treaties.

Menemencioğlu scrupulously adhered to Turkey's international obligations. In a truly statesmanlike manner, he stood by Turkey's agreements and treaties with other governments. The master of Turkish diplomacy sincerely believed that international law must be observed. Therefore an emphasis on legality and legitimacy is often seen in his dealings with the foreign powers. To give an example, when during the Adana Conference of

---

33 Arzyk (1966),p.66.

34 Numan Menemencioğlu's Memoirs, *Les Détroits vus de la Mediterranée: aperçus, études, souvenirs*, p. 267. This unpublished manuscript is in the private keeping of the inheritors of Nermin Streater, the niece of Menemencioğlu. The manuscript, written in French while Menemencioğlu was serving as Turkish ambassador in Paris, covers his experiences and outlines his thoughts during the time he was Minister of Foreign Affairs as well as the period immediately before and after this. Menemencioğlu's memoirs is packed with observations, insights and hypotheses drafted with precision and logic but presented in clear and memorable prose.

Levent Şahverdi Arşivi

30 January 1943 the British Prime Minister Winston Churchill insisted on the granting of bases to Britain in the Turkish Straits region, Menemencioğlu vigorously opposed this, basing his argument on the fact that such a grant would contravene the regulations for the Straits set down at the Montreux Convention of 20 July 1936. The convention stipulated that in times of war, Turkey being neutral, no foreign power would be granted military facilities in the zone of the Straits. Menemencioğlu also rigorously resisted the infiltration of British military personnel into Turkey in the guise of tourists and civilian technical advisers. [35]

Menemencioğlu was President İnönü's key man in foreign affairs and till the end of his ministership, they usually met each other four or five times a week. İnönü respected Menemencioğlu's judgement and his ability to negotiate adroitly. The latter knew his art, was quick and could react shrewdly to situations as they developed. He had the fame of being what in the political life of the Turkish Republic passed for a "strong man". He was solid. He was massively calm and possessed the virtues of honesty, honour and steadfastness under pressure.[36] Upon Menemencioğlu's removal from the post of Minister of Foreign Affairs the Counsellor at the British Embassy in Ankara, G.L. Mc Dermott, wrote: "Menemencioğlu has for years been a sort of central authority or unofficial adviser not only for foreign but also for various home affairs, finance, etc. He was, however, never in with the Party, and I don't think his style would ever be likely to please them much. Still, he will be hard at work behind the scenes." [37]

Personality Traits

The effect of his educational experience, especially that portion which took place in Switzerland, was to produce a new set of values and accepted

35 Ibid., pp. 272 and 284.
36 Nadir Nadi, "Başvekilin Tekrarladığı Hakikat" (The Truth Repeated by the Prime Minister), *Cumhuriyet*, 17 June 1944. Ömer Sami Coşar, "Türk Hariciyesinin Kayby: Dışişleri Bakanlığında Numan Menemencioğlu" (The Loss of the Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu in the Post of the Minister of Foreign Affairs), Cumhuriyet, 17 February 1958.
37 Foreign Office Papers, Public Record Office, London. 371/R 10541/789/44. Memorandum by McDermott, on Knatchbull-Hugessen (Ankara) to Eden, 20 June 1944.

Levent Şahverdi Arşivi

patterns of action for Menemencioğlu. He saw value in organisation for particular ends, in efficiency of operation and economy of effort, and he believed in the efficient use of time instead of the traditional disinterest in its ordered use prevalent in some countries. He was at home in Europe; he had a sound knowledge of French and spoke German also. He enjoyed fine dining and entertainment. [38]

Menemencioğlu had an intense craving for knowledge and read constantly as well as widely. His sharp and acute intelligence could be readily engaged in the correction of evasive and illogical thinking of any kind.[39] Weisband, quoting Zeki Kuneralp - one of the most competent Secretary-Generals of the Turkish Ministry of Foreign Affairs - writes that Menemencioğlu was more an intellectual than a politician, more adept at manipulating ideas than people, he deeply enjoyed the study and practice of foreign policy. [40] Remarkably Massigli mentions that Menemencioğlu was endowed with one of the most subtle and penetrating political intelligence that he had ever met; appreciating things and men with pitiless lucidity, he was the kingpin of the Turkish Ministry of Foreign Affairs with undisputed authority, the wisdom that the chief of state and the ministers consulted under any circumstances and from whom they received opinion formed in complete independence. The French diplomat indicates that he knew only very few cases where Menemencioğlu's counsels were not paid attention. Massigli recognised him as a negotiator with wide experience of all the skills of the profession and as an able carver of diplomatic formulas. There was always an intellectual pleasure of rare quality during a compact conversation with Menemencioğlu; pliancy of language, delicacy of analysis, ingenuity of hypothesis and subtlety of juridical argumentation, contributed equally to enrich his statements. Towering above all these qualities, he possessed a vast political culture and a perfect urbanity. Massigli believed, reasonably enough, that in another century Menemencioğlu could

---

38 Arzyk (1966),p.67. See also Franz Weber, *The Evasive Neutral: Germany, Britain and the Quest for a Turkish Alliance in the Second World War*, Missouri: St. Louis, 1979, p.24.
39 Erkin(1980),p.179.
40 Weisband (1973) , p. 47 and fn.39.

Levent Şahverdi Arşivi

have ranked among grand viziers who had illustrated the history of the Ottoman Empire. [41]

A usually witty and suave man, outgoing and enthusiastic, Menemencioğlu was an engaging sort of person to whom people took an immediate liking. His finesse, his sense of humour, his ironical approach to the problems of his job, his underlying sensibility, went down excellently with his colleagues both Turkish and foreigner. Accordingly Knatchbull-Hugessen notes that the fact that they had not always seen eye to eye on all matters did nothing to lessen his respect for Menemencioğlu's outstanding gifts and his admiration for the latter's devoted services to Turkey. Knatchbull-Hugessen had always found in him a warm personal friend and he considered him to be one of the cleverest men he had ever met. In the opinion of the British ambassador, the combination of an unusually active mind, keen intellect and abnormally retentive memory with an upbringing in the tense diplomatic atmosphere of Turkey in the days of the Sublime Porte, the revolution and the wars of the early years of the century could not fail to produce something exceptional. The British diplomat further held that he had never encountered anyone with a mind better mobilised for instant action in any circumstances. Admiration for him was increased by the knowledge of his physical infirmities. Knatchbull-Hugessen recalls that he had on more than one occasion had to have long and difficult discussion with him when he was clearly in continual pain which could have been little short of agony. But it never affected his power of dealing with the subject in hand. Business with him was short and direct. His grasp of a subject was quick as lightning. No time was wasted and there was seldom danger of misunderstanding. [42]

Menemencioğlu's personality and character had a substantial impact on many people. Of all his many marvelous characteristics his most outstanding were his generosity and kindness. He gave freely his time and

41 Massigli (1964), pp.77-78.
42 Erkin (1980), p. 133. And Hugh Knatchbull-Hugessen, *Diplomat in Peace and War*, London, 1949, p.201.

Levent Şahverdi Arşivi

energy, especially in helping younger diplomats at the beginning of their careers. His careful politeness helped to deter or decrease many diplomatic arguments and quarrels. Menemencioğlu was an inspiration and model for young Turkish diplomats.[43]

Conclusion

Menemencioğlu was at his time the central and dominant figure in the Turkish foreign service. Indeed, it can be said that as years went by the Ministry of Foreign Affairs became the centre of his life. He had the ministry under his absolute control and he directly influenced policy by his clear position and unwavering attitude. His skill as a negotiator was unique. Menemencioğlu's career as a diplomat spans forty-two years from the beginning of the First World War to 1956. During the last twelve years of his professional life he represented Turkey as Ambassador to France. He retired from the government service at his own request on 30 November 1956 and was elected deputy from İstanbul in 1957.

On 15 February 1958, Menemencioğlu died of heart failure and respiratory ailment at his home in Ankara, finally succumbing to an illness which had plagued him for many years. Menemencioğlu was 65 and had been suffering from bone tuberculosis against which he fought a long and tenacious battle. The passing away of this diplomat of rare quality was reported on the front pages of all the Turkish newspapers on 16 February 1958 together with obituaries and photographs of the deceased. His death news also appeared widely in the world press. His professional activities had brought him international fame and he had become the best-known Turkish diplomat outside Turkey at the period. Various world statesmen and diplomats, as well as foreign and Turkish observers of modern Turkey acclaimed Menemencioğlu. Upon his death, the plaudits were no less impressive than those that had been offered when he became Minister of Foreign Affairs.

---

43 Gökmen(1999), p.163. Günver (1985),p.25.

Levent Şahverdi Arşivi

The solemnity and pomp of his funeral procession were in tune with the public attention generated by the news of his death. His coffin, covered with Turkish flag, was borne on gun carriage escorted by a squadron of troops and a military band, and followed by mourners, prominent politicians - including the former President İnönü-, high-level civilian and military officials, members of the foreign diplomatic corps and a large crowd. He was laid to rest in the Cebeci graveyard in Ankara. Messages of condolence poured in from the highest state dignitaries, from the President to the Parliamentary Speaker, and from outstanding political and public figures. Turkish press devoted considerable space to describing the internationally renowned diplomat whom they, almost to a man, declared one of the greatest Turkish ambassadors of the twentieth century.

He was awarded with the Grand Cross of the Legion of Honour of France and received the great orders of the German, Swedish, Romanian, Yugoslav, Bulgarian, Greek and Egyptian governments.

His friends were many and they cherished his loyalty, dependability, good humour and that cheerful determination which stood him in good stead during his long-lasting illness. In his personal life he bore stoically a number of unhappinesses and the tragic loss by very early death in sad circumstances of his Swiss-born wife. He was a man fascinated by diplomacy and law and one who loved reading, reflection and negotiation. He was greatly missed by all those many people who were drawn to these enthusiasms by their contact with him.

Levent Şahverdi Arşivi

OTURDUĞU YER [*]	
ANKARA'DA	DIŞARDA
Ankara Palas Oteli Telefon : 10400	İstanbul Palazoğlu sok. 39 Sişli Telefon : 423106

[*] Adres değiştirildikçe vakit geçirilmeden Umumî Kâtipliğe bildirilmesi rica olunur.

TERCÜMEİHAL (Kısaca)

1914'de Viyana Sefareti üçüncü Katipliği ile Hariciye'ye intisap etmiş ve sırasıyle Bern, Paris, Atina Elçiliklerî kâtipliklerinde ve ~~Başbakanlık Matbuat~~ Müdürlüğünde bulunmuş, Beyrut Başkonsolosluğundan Siyasiye Birinci Daire Müdürü Umumîsi olarak merkeze naklolunmuş, 4 sene sonra Hariciye Müsteşarlığına tayin edilmiş ve bunu müteakip Büyük Elçi derecesiyle Hariciye Kâtibi Umumîliğini yapmaktan sonra Gazi Antep'den mebus çıkmış ve Hariciye Siyasî Müsteşarlığına getirilmiş ve bu makamın tâlî üzerine tekrar Hariciye Kâtibi Umumîsi olmuş, 1942'de İstanbul mebusluğuna seçilerek

Levent Şahverdi Arşivi

Saraçoğlu Kabinesine Hariciye Vekili olarak girmiş, 1944'de bu vazifeden istifa etmiş ve aynı sene'de Paris Büyük Elçiliğine tayin olunarak 1956 senesinde emekliliğini talep etmiş ve 1957 Ekiminde İstanbul mebusu seçilmiştir.

V. Mumcuoğlu

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Numan Menemencioğlu (1893-1958) T.C. Dışişleri Bakanlığının iç ve dış teşkilatında 1914 ila 1956 yılları arasında çeşitli kademelerde başarıyla görev yapmış bir diplomattır. 1929-1942 arasında onüç yıl Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği yapmış olup Boğazlar ve Hatay gibi ülkenin millî meselerinin yabancılarla müzakeresinde hayatî roller üstlenmiştir. Menemencioğlu keskin zekası ve uzlaşma maharetinden ötürü uluslararası camiada sevilen bir diplomattı. Bütün meslekî hayatı boyunca usta bir müzakereci olarak tanınmıştır. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde reformlar yapmıştır. Menemencioğlu 1942-1944 yıllarında Dışişleri Bakanlığı yapmış ve bu sırada Genel Sekreterliği dönemindeki mahirane tutum ve davranışlarını sürdürmüştür. Adıgeçen; 1944-1956 yıllarında Paris'te büyükelçi olarak bulunmuş, 1956'da kendi isteğiyle emekli olmuş ve 1957'de milletvekili seçilmiştir:

Anahtar Kelimeler: Diplomat, Genel Sekreter, Dışişleri Bakanı.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Numan Menemencioğlu (1893-1958) is a diplomat who had pursued a brilliant career in the Turkish foreign service between 1914 and 1956. Menemencioğlu acted as the Secretary-General of the Turkish Foreign Ministry for thirteen years in 1929-1942 and he assumed vital roles in the negotiation of such national questions as the Straits and Hatay with the foreigners. In international circles he was popular on account of his bright intellect and conciliatory skill and possessed a reputation as an astute bargainer. Menemencioğlu has also acted as Foreign Minister in 1942-1944, represented Turkey as ambassador to France in 1944-1956 and was elected deputy from İstanbul in 1957.

Key Words: Diplomat, Secretary-General, Foreign Minister.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'TEN GÜNÜMÜZE TÜRK DIŞ POLİTİKASI HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Yusuf SARINAY*

Bilindiği gibi Türkiye; siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve güvenlik kriterleri çerçevesinde kendisini bir Avrupa devleti olarak görmekte ve bu görüşünü Avrupa'ya da kabul ettirerek Avrupa yapılaşmasında eşit ve önemli bir devlet olarak yer almayı hedeflemektedir. Ancak Aralık 1997'de Avrupa Birliği'nin (AB) Lüksemburg kararları ile 200 yıldır her alanda kendini Batılılaştırmak isteyen Türkiye'yi dışlaması, Türk kamuoyunda, Samuel Huntington'un " Medeniyetler Çatışması" tezini doğrulayan bir yaklaşım olarak görülmüş ve sırf dini ve kültürel farklılıklar nedeni ile Türkiye'nin AB'ne kabul edilmediği görüşü yaygınlık kazanmıştır. 1990'larda soğuk savaşın sona ermesine paralel olarak Batı'nın gözünde stratejik önemi azalan Türkiye'nin Avrupa'dan da dışlanma eğilimi ile karşı karşıya kalması, Türk dış politikasının kamuoyunda sorgulanmasına yol açmış ve Türkiye'de AB'ne karşı olumsuz eğilimler artırmıştır. Ancak Aralık 1999'da yapılan Helsinki zirvesinde Türkiye'nin AB'ne aday üye olarak kabul edilmesi Türk kamuoyundaki bu olumsuz havayı büyük oranda ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan coğrafi konumu ve kültürel yapısı sebebiyle zaman zaman Türkiye'nin kendisini Doğu ile Batı arasında bir köprü olarak tanımladığı, öz benliğini bu köprü olma fonksiyonunda bulmaya çalıştığı da görülmektedir.

Bütün bu gelişme ve arayışlara rağmen, Türkiye'nin izlediği dış politikanın hiç değişmeyen temel özelliği Batı'ya yönelik olmasıdır. Bu temel yöneliş güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidi karşılamak gibi

* Hacetepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öretim Üyesi

Levent Şahverdi Arşivi

sınırlı geçici bir olay değil, sürekli bir politika tercihidir. İşte Türkiye'nin son yıllardaki dış politika arayışlarını, temelde Batıya yönelik dış politika çerçevesi içinde bölgesel ve evrensel değişikliklere uyum sağlama çabası olarak görmek gerekir.[1]

Türkiye'nin Batı'ya yönelik dış politika tercihinde bir takım tarihi zaruret ve süreçlerin tesiri bulunmaktadır. Böyle bir yakınlaşmanın Osmanlı devleti dönemine uzanan gerek Batılılaşma gibi kültürel, gerekse jeopolitik yeri sebebiyle güvenlik endişelerinden kaynaklanan denge politikası gibi siyasi yönlerinin olduğu malumdur. Osmanlı devletinin yıkılması üzerine gerçekleştirilen Milli Mücadele, siyasi-askeri açıdan Batılı devletlere karşı bir hareket olmasına rağmen, Batı'nın değerler sistemine karşı değildir. Nitekim Milli Mücadele'nin hemen akabinde yapılan inkılâplar Türkiye'nin tercihini batılı bir ülke-devlet olma yönünde yaptığını açıkça göstermektedir.

Bu tarihî, siyasî ve kültürel tercihin yanında yakın vadede etkili olan güvenlik endişeleri ve ülkenin kalkınması için dış ekonomik yardıma ihtiyaç duyulması, Türkiye'nin dış politikasında etkili olan diğer faktörler olmuştur. Bu makalede Atatürk döneminden günümüze Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, dünyada meydana gelen değişmeler çerçevesinde genel hatları ile ele alınacaktır.

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketinin temel amacı; tarih içindeki ömrünü tamamlayarak I. Dünya Savaşı sonunda yıkılan ve her taraftan işgale uğrayıp, Batı sömürgeciliğinin iştahına konu teşkil eden Osmanlı devletinin enkazı ve yıkıntılarından Türk olan kısımları kurtarıp özünde Avrupa modeline uygun bağımsız bir Türk Milli devleti kurmaktı. Milli Mücâdele döneminde Misâk-ı Millî'de ifâdesini bulan bu temel amaç, sınırlı ve gerçekçi, ama haklılığı inkâr edilemeyecek bir hedefti. Böylece Anadolu'daki milli hareket daha baş-

1 Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası,** Ankara,1998, s.70

Levent Şahverdi Arşivi

langıçta kendi kendini sınırladığını göstermekle başkaları tarafından tanınmasını kolaylaştırmıştır. Milli Mücadele'nin dış politikasının temel niteliği, bu gerçekçiliği ve hedeflerinin tespitindeki ustalığıydı.[2]

28 Ocak 1920'de son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misâk-ı Millî, önce Erzurum Kongresi'nde belirlenen daha sonra Sivas Kongresinde genişletilerek teyîd edilen ilkeleri kapsamakta idi. Bu belgede Milli Mücadele hareketinin iç ve dış amaçları belirtiliyordu. Gerçekten, Misâk-ı Millî'de siyasi ve iktisadi bağımsızlık olarak tespit edilen ilkeler sadece Milli Mücadele yıllarında değil, daha sonraki devrede de Türk dış politikasının temelini teşkil etmiştir. Bu temel Misâk-ı Millî ile belirlenen amaçların gerçekleştirilmesi arzusundan ibarettir.

Bu ana hedefe ulaşmak için Doğu'da Ermenilere, Batı'da Yunanlılara karşı başarılı bir şekilde askeri mücadele veren Mustafa Kemal Paşa; Misâk-ı Millî ilkelerini kabul ettirebilmek için uluslararası konjonktürü çok iyi değerlendiren başarılı bir dış politika yürütmüştür. Bu şekilde, Milli Mücadele hareketi dış politika açısından Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirmeye yönelik temel hedeflerine ulaşmaya, bu yolda Türkiye'nin dış ülkelerde tanınmasını sağlamaya ve düşmanları ortak olan ülke ve topluluklarla çeşitli antlaşma ve diyaloglara girişerek maddi ve manevi yardım elde etmeye çalışırken, yöntem açısından tehdidin Batı'dan gelmesi sebebiyle Doğu'ya yönelik bir politikaya konjonktürel açıdan önem vermiştir.

Bu bağlamda Türk dış politikası Batılı ülkelere karşı Sovvetler Birliği'ne dayandırılmıştır. Amaçları farklı olmakla beraber, iki ülkenin de ortak düşmana karşı birlikte hareket etmesi anlayışına dayanan bu ilişkiler sonucu, Misâk-ı Millî Sovvetler Birliği tarafından tanınmış, Anadolu hareketi uluslarası yalnızlıktan kurtulmuştur.[3] Ayrıca Anadolu'daki milli hareket Batı'nın baskı veya boyunduruğu altında bulunan İslâm ülkelerinin desteğini kazanmak için İslâm faktöründen, yani dini temadan da ya-

2 Mehmet Günlübol-Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **AAMD,** C.I, Sayı:2 (Mart 1985), s.462

3 Geniş bilgi için bkz. Stefanos Yerasimos, **Türk Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye,** İstanbul, 1979

Levent Şahverdi Arşivi

rarlanmıştır. Özellikle Hindistan Müslümanlarının yarattıkları hilafet akımı belli bir ölçüde etkili olmuştur. Bu akım Türk tezini ve haklılığını dünya kamuoyuna duyurmakla kalmamış, Türk milletine en zor anlarında maddi ve manevi yardımda bulunmuştur. Bunun yanısıra Ankara hükümetinin Afganistan ile antlaşma imzalanması, Suriye ve Irak'taki direniş yanlısı kişi ve gruplarla işbirliğine girmesi İngiltere ve Fransa'yı tedirgin etmiştir. Gerçekten de bu sırada İslâm ülkelerinde Türk Milli Mücadelesi, Müslüman milletlerin Batı Egemenliğine karşı başkaldırma hareketinin öncüsü olarak görülmeye başlanmıştır. Gelişmelerden özellikle İngiltere ve Fransa etkilenmiş Doğu'da genel bir İslâm ihtilâlinin endişesine kapılmışlardır.[4] Sonuçta Ankara'nın İslam faktörünü kullanması İngiltere ve Fransa üzerinde etkili olmuştur.

Diğer taraftan Anadolu hareketi ABD ile Avrupa arasındaki ayrılık noktalarını çok iyi farkederek ABD'ni İngiltere ve Fransa'ya karşı kullanmıştır. Anadoluda'ki Milli Mücadele hareketi bizzat işgalci güçler olan İtilaf devletleri arasındaki fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmalarından da yararlanmıştır. Ustalıkla yürütülen bu diplomasi ile önce İtalya'dan, daha sonra da Fransa'dan İngiltere'ye karşı faydalanılmış, sonuçta Anadolu hareketi karşısında giderek yalnızlaşan İngiltere'ye de diyalog kapısı açık tutulmuştur.[5]

Milli Mücadele döneminde bizzat Atatürk tarafından yönlendirilen Türk dış politikası yeni ve milli bir devlet kurma çabası, bir anlamda Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş diplomasisini oluşturmuştur. Milli Mücadelenin askeri ve diplomatik safhasını başarıyla sonuçlandıran Türkiye, Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası alanda resmen tanınmıştır.

Lozan Barış Antlaşmasıyla savaş dönemini kapatan Türkiye, 1923'ten sonra ağırlıklı olarak iç politikada yeni modern bir millet-devlet oluşturma

---

4 Geniş bilgi için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926),** Ankara, 1978, s.82-84 Salahi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika** I, Ankara, 1973, s.183-195; Lütfullah Karaman, "Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Bağlamında Din Öğesi ve Hindistan Müslümanları" **Türk Dış Politikasının Analizi,** İstanbul, 1994, s.231-241

5 Geniş bir değerlendirme için bkz. Kürkçüoğlu **A.g.e.,** s.107-137;Faruk Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi" **Türk Dış Politikasının Analizi,** İstanbul, 1994, s.40-47

Levent Şahverdi Arşivi

ve oluşturulan bu yeni kimliği uluslararasında kabul ettirmeye çalışırken, dış politikada tüm gelişmelerle ilgilenmekle beraber, esas olarak Lozan'da halledilmeyen sorunların çözümü ile uğraşmıştır. Bunlar İngiltere'yle Musul, Fransa'yla borçlar ve Suriye sınırı, Yunanistan'la ahali mübadelesi ve genel olarak Boğazlar sorunudur.[6]

Kuruluşundan itibaren bağımsızlık ve toprak bütünlüğü konusunda son derece hassas davranan Türkiye'nin dış politikasına yön veren en önemli faktörlerden biri güvenlik endişesi olmuştur. Bu bağlamda 1923-30 arasında Türk dış politikasını yönetenler en çok Batı'dan endişe duymuşlardır.[7] Dolayısıyla bu dönemde amaç ve yapıları farklı olmasına rağmen Türk dış politikasında Osmanlı dönemiyle belirgin bir devamlılık göze çarpar. Bu devamlılık; Osmanlı devletinin son yüzyılında dış politikasını etkileyen uluslararası sistemin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden yıllarda da dünya politikasını denetim altında tutmaya devam etmesine bağlı olarak, algılanan tehdidin kaynağının aynı olması ile güç dengesi ekolünde yetişen dışişleri personelindeki devamlılıktan kaynaklanmaktadır.[8] Bu sebeple Türk dış politikası Milli Mücadele döneminde olduğu gibi, Lozan'dan sonra da tehlikenin Batı'dan gelmeye devam etmesinden dolayı uluslararası güç dengesi sisteminin kuralları çerçevesinde Sovyetler Birliği'ne dayanmaya devam etmiştir.[9] Ancak 1923-30 yılları arasında Lozan'da çözülemeyen sorunlarını halleden Türkiye, Batı ülkeleri ile sağlıklı ilişkiler kurma yolunu tutmuştur. Çünkü Atatürk Türkiye'nin medeni dünyada gerçek yerini alabilmesi için çağdaşlaşmanın şart olduğuna inanmış, gerçekleştirdiği radikal inkılâplarla Türkiye'yi yapı itibariyle Batıya yaklaştırmıştır. İç politikada başlayan bu radikal değişikliklere paralel olarak Türkiye'nin dış politikasını da Batıya yöneltmiştir.[10] Bu temel yöneliş Türk dış politikasının günümüze kadar hiç değişmeden süren temel çizgisi olmuştur.

---

6 Mehmet Gönlübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası,** 9.B. Ankara, 1996, s.59-84

7 Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler" **I, SBF Dergisi,** C.XXIII, No:3 (Eylül 1968) s.244-245

8 Mehmet Gök, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları" **Atatürk Türkiye'sinde (1923-1938) Dış Politika Sempozyumu,** İstanbul, 1984, s.53-54

9 Bu dönemde Sovyetler Birliği ile 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Metin için bkz. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası 1923-1938,** C.II., Ankara, 1981, s.390-391. **Düstur,** III. Tertip C.7., s.224-226

10 Haluk Ülman, Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)" II, **SBF Dergisi,** C.XXVII, No 1.(Mart 1972), s.2-4

Levent Şahverdi Arşivi

Nitekim 1930'lu yıllarda Batı ile ilişkilerini normalleştiren Türkiye, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne girerek aktif bir şekilde uluslar arası işbirliğine katılmaya başlamıştır. Türkiye'nin Cemiyete girişi Batılı ülkelere yaklaşmasının önemli bir işareti olmuştur. Böylece başlayan yakınlaşma, ülkenin kalkınması için dış yardıma duyulan ihtiyaç ve dünya konjonktüründe meydana gelen değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik endişelerinin de etkisi ile giderek gelişecektir.

Diğer taraftan Türkiye'nin Lozan'dan arta kalan sorunlarını hallettiği 1930 yılından itibaren dünya bir buhranlar devresine giriyor ve özellikle Avrupa'da patlak veren bu bunalımlar Türkiye'yi de etkisi altına alıyordu. Bu sebeple iki savaş arası dönem, dünyada bir barış devresi olmaktan ziyade, yeni bir dünya savaşının tohumlarının atıldığı bir dönem olmuştur. Dünyada 1925-1929 arasındaki nisbî yumuşamanın dışında, özellikle 1929 dünya ekonomik bunalımından sonra uluslararası gerginlik hızla artmış, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği statükoyu korumak isteyen anti-revizyonist devletler ile bu yapıyı değiştirmek isteyen revizyonist devletler arasında gittikçe keskinleşen bir kutuplaşma doğmuştur.[11]

Avrupa ve dünyanın kısa sürede bunalımlar dönemine girdiği yıllarda Türkiye Lozan Antlaşmasının Misâk-ı Millî'yi tam anlamıyla gerçekleştirememesine rağmen revizyonist Avrupa devletleri gibi, bu buhranları kendi çıkarları için kullanma yoluna gitmemiştir. Aksine kollektif barış ve güvenliğin hararetli bir savunucu olarak anti-revizyonist bir politika takip etmiştir. Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi doğrultusunda takip edilen bu barışçı politika daha sonraki dönemlerde tamamen statükoculuk olarak algılanarak Türk dış politikasının ana ilkelerinden biri haline gelmiştir.[12]

Bu dönemde Türkiye, bölgesel ve uluslararası alandaki barışçı faaliyetlere aktif bir şekilde katılmakla beraber, kendi güvenliğini ön planda

---

11 Geniş bilgi için bkz.Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, 4.B. Ankara, 1987, s.229-262

12 Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", **SBFD**, C.51, No:1-4, s.353-370

Levent Şahverdi Arşivi

tutarak öncelikle bölgesel ittifaklara yönelmiş, Balkan ve Sadabat Paktlarının kuruluşuna öncülük etmiştir.[13] Ayrıca uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde barışçı yollarla Boğazlar sorununu kendi lehinde bir çözüme kavuşturmuştur. Ancak Avrupada'ki hızlı askeri ve siyasi gelişmeler özellikle İtalyan tehlikesi endişe verici boyutlara ulaşınca bölgesel ittifakların yanı sıra Batı ülkeleri ile ittifaka yönelmiştir. Bu sebeple 1930'lu yıllarda Italya tehlikesi Türkiye'nin dış politikasını etkileyen faktörlerden biri olmuştur.

Bölgede ortaya çıkan İtalyan tehlikesi karşısında Batı ülkeleri ile işbirliğine girişen Türkiye, Milli Mücadele yıllarından itibaren dış politikasının temel unsuru olan Sovvetler Birliği ile ilişkilerini bozmak istememiştir. Aksine Türkiye, jeopolitik yeri ve son derece önemli stratejik mevki gereği Batı ülkeleri ile Sovvetler Birliği arasında hassas bir denge kurmaya gayret sarfetmiştir.

Avrupa ve dünyanın kısa sürede bunalımlar dönemine girdiği yıllarda bizzat Atatürk'ün yönlendirdiği gerçekçi, barışçı ve çok yönlü dış politika sayesinde Türkiye bölgede bir istikrar unsuru olmuş, Avrupa'da oluşan her iki blok tarafından da daima dostluğu aranan, her siyasi merkezde saygı uyandıran itibarı artmış bir devlet haline gelmiştir. Türkiye'nin sınırlı gücüne rağmen kısa zamanda itibarlı bir devlet haline gelmesinde, diplomasisindeki becerinin ve dünya güç dengelerinin yanısıra, coğrafi konumundan kaynaklanan jeopolitik öneminin özellikle Boğazlara sahip olmasının büyük rolünün olduğunu vurgulamak gerekir.[14] Türkiye bu özelliğini daha sonraki dönemlerde de sık sık vurgulayarak dünya politikasını gücünün üstünde etkilemeye çalışacaktır.

Ülkenin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve güvenliğini herşeyin üstünde tutan, Atatürk'ün yönlendirdiği bu politika sayesinde Türkiye, uluslararası bunalımların arttığı, İkinci Dünya Savaşının eşiğinde, uluslararası

---

13 Paktlar için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, .C.I., Ankara, 1983, s.454-458,584-587

14 Mensur Akgün, "Türk Dış Politikasında Bir Jeopolitik Etken Olarak Boğazlar" **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul,1994, s.213-224

Levent Şahverdi Arşivi

hukuk kuralları çerçevesinde iyi bir zamanlama ile barışçı yollarla Boğazlardan sonra Hatay sorununu da kendi lehine bir çözüme kavuşturmuştur. Hatay politikası Türk diplomasisine önemli bir tecrübe kazandırmış daha sonra benzer metodlarla Kıbrıs'ta da başarılı bir sonuç alınmıştır.

II. Dünya Savaşında Türkiye

Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde hayata gözlerini yumarken Avrupa önemli çalkantılar içerisinde ve II. Dünya Savaşının eşiğinde bulunuyordu. Çünkü hızla silahlanan Almanya, Versay Antlaşmasını yırtmış, Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş, Avrupa'da Almanların yaşadığı yerleri kendisine bağlamış, öte yandan "Büyük Roma" ideali ile genişlemek çabasında olan İtalya ile Japonya'nın da dahil olduğu bir ittifak yapmıştı. Almanya ve İtalya böylece Avrupa'da barış cephesi olarak bilinen İngiltere ve Fransa karşısında üstünlüklerini ortaya koymuş, İngiltere'nin takip ettiği yatıştırma politikası giderek sonuçsuz kalmıştır.[15]

Almanya'nın izlediği bu politika Batı'da ve Sovyetler Birliğinde büyük endişeler yaratmasına rağmen - barış yanlısı olmakla birlikte- uzun bir süre Türkiye'yi korkutmamış, hatta Hitler'in "bir millet bir devlet" politikası Türkiye tarafından anlayışla karşılanmıştır.[16] Ancak Almanya'nın Çekoslavakya'yı işgal ederek "hayat sahası" politikasına başlamasının ardından İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal ederek Balkanlarda bir köprü başı elde etmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerini doruk noktasına çıkarmıştır. Arnavutluk'un işgali Türk dış politikasını o zamana kadar ana ilkesi olan askeri bloklardan uzak kalma anlamında tarafsızlık ilkesinin ciddi bir şekilde gözden geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir.[17] Nitekim bu olay üzerine Türk devlet adamları artık tarafsızlık imkanı kalmadığına inanarak Türk dış politikasını Batı ittifakına yöneltmeye karar

15 Geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s.229-262
16 Ülman, **a.g.m.**, s.253
17 Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli tef Dönemi (1938-1945)**, C.I., İstanbul, 1996, s.243

Levent Şahverdi Arşivi

vermişlerdir. Aslında bu karar çok daha önce yapılan bir tercihin sonucu olmuştur. Türkiye bu tarihi kararına rağmen dış politikasında Batı ile Sovyetler Birliği'ne dengeli bir ağırlık vermeye gayret göstermiştir. Ancak, bu amaçla Sovyetler Birliği nezdinde yaptığı girişimlerden herhangi bir sonuç alamamış, üstelik Sovyetlerin Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Sonuçta Türkiye 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile üçlü ittifak Antlaşmasını imzalayarak İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Batı ile kader birliği yapmaya başlamıştır.[18] Diğer taraftan Sovyetler Birliği ile anlaşamamış olmasına rağmen, yine de bu devletle bir savaşa sürüklenmekten II. Dünya Savaşı boyunca kaçınmaya son derece dikkat edecektir.

Türkiye İkinci Dünya Savaşında coğrafi mevkinin önemi dolayısıyla Müttefik ve Mihver devletlerinin kendi yanlarında savaşa sokabilmek amacıyla yoğun baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Savaşan tarafların bu baskıları karşısında -İngiltere ve Fransa ile İttifakına rağmen- Türkiye'nin politikası; ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını hiçbir taviz vermeden muhafaza etmek amacıyla savaşın dışında kalmak ve büyük devletler arasında bir denge unsuru olma politikasını yürüterek saldırılardan korunmak olmuştur. Bir başka deyişle 1939-1945 tarihleri arasında Türkiye Avrupa'nın birbirleriyle savaşan belli başlı güçleri ile ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye'nin izlediği bu çok yönlü politikanın en yararlı sonucu, Türkiye'nin savaşın dışında kalmasını sağlaması olmuştur. Türkiye'nin takip ettiği bu politika da I. Dünya Savaşında kazandığı tecrübeler kadar, Sovyetler Birliği'nden duyulan endişe de büyük rol oynamıştır. Türkiye'nin İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu politikayı son derece sınırlı tuttuğu bir kadro ile yürütmüştür.[19]

---

18 Üçlü İttifak metni için bkz. **Düstur,** III: Tertip. C.21, s.15-18; J.C.Hurewitz, Diplomacy in the Near and Middle East a Documentary Recort: 1914-1956, Vol:II, New York, 1959, s.226-228

19 Geniş bilgi için bkz. Edward Weisband, **2. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası,** Çev;M.Ali Kayabcl, 1974; Koçak, a.g.e., C.I., s.294-695; C.II., s.141-271, **Türkiye Politikasında 50. Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946),** Ankara, 1982

Levent Şahverdi Arşivi

Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle uluslararası sistem esaslı şekilde yapısal bir değişime uğradı. Savaşın sonunda ortaya çıkan iki süper gücün liderliğinde Doğu-Batı blokunun oluşması ve iki blok arası ilişkilerin soğuk savaş şeklinde cereyan etmesi yeni uluslararası sistemin belirleyici özelliği olmuştur. Uluslar arası sistemdeki bu köklü değişiklik ülkelerin dış politikalarına yansırken, Türkiye'nin dış politikasının da yeniden düzenlenmesinde etkili olmuştur. Nitekim İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin dış politikasına egemen olan ve ona istikamet veren esas unsurlardan biri, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanan Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki toprak ve Boğazlardan üs isteklerine dayanan baskılarıdır[20]

II. Dünya Savaşından sonra bloklaşan dünya da Batılı ülkeler Doğu blokuna karşı örgütlenerek kısa adı NATO olan Kuzey Atlantik İttifakı'nı kurmuşlardır. NATO'nun kurulduğu sırada Türkiye, Truman Doktrini ve Marshal Planı çerçevesinde ABD'nin desteğini sağlamıştı. Ancak bu desteğin karşılıklı bir ittifaka dayanmaması sebebiyle güvenlik endişeleri tamamen giderilmiş değildir. Bu sebeple Türkiye, NATO'nun daha kuruluş safhasında bu ittifaka dahil olmak amacıyla girişimde bulunmuş, fakat sonuç alamamıştır. Ancak 8 Ağustos 1949'da Türkiye'nin Avrupa konseyi üyeliğine alınması, Türk devlet adamlarını NATO'ya girme konusunda hem cesaretlendirmiş, hem de müracaatlarına haklı bir sebep hazırlamıştır. Ancak Türkiye'nin NATO'ya girme çabaları özellikle Avrupalı üyelerin siyasi, ekonomik ve kültürel itirazları ile karşılaşmıştır. [21] Bu arada Türkiye'de çok partili sisteme geçilmesinden sonra kurulan Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. Demokrat Parti genelde CHP'nin dış politikasını benimsemiş ve devam ettirmiştir. Ancak DP yö-

---

20 Sovyetler İstekleri için bkz. Feridun Cemal Erkin. **Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar Meselesi,** Ankara, 1968. S. 246-247. Cemil Bilsel, Türk Boğazları, İstanbul. 1948 s. 62-65. Metin Toker, **Türkiye üzerinde 1945 Kabusu,** Ankara, 1971

21 Ferenc A.Vali, **Bridge Across the Baspours The Foreign Policy of Turkey,** London, 1971, s.116

Levent Şahverdi Arşivi

netiminin özellikle ekonomik politikaları açısından Batıya daha yakın bir özellik taşıması, Türkiye'nin Batıya bağlanma çizgisine, daha belirli ve zorunlu bir istikamet vermiştir.[22] Bu sebeple Türkiye'yi NATO'ya sokmayı zorunlu gören DP, bu sırada patlak veren Kore Savaşı'nı büyük bir fırsat olarak düşünmüş ve TBMM'nin onayını almadan Kore'ye asker göndermiştir.

Kore Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda ABD'nin tavrı değişmiştir. Çünkü Kore Savaşı, bölgesel savaşların hiç de ihtimal dışı olmadığını göstermiş ve NATO ülkelerinin, özellikle de ABD'ni Sovyetler karşısında daha etkili tedbirler almaya yöneltmiştir. Sonuçta Sovyetler Birliği'ne karşı set çekme ve çıkabilecek muhtemel bir savaşta askeri üslere ihtiyaç duyulması sebebiyle, iki blok arasında sınır devleti konumunda olan Türkiye'nin Batı'nın gözünde stratejik önemi artmış ve Türkiye 1952 yılında NATO'ya alınmıştır.[23] Dolayısıyla Türkiye'nin NATO'ya alınmasında jeopolitik önemi birinci derecede etkili olmuştur. Türkiye soğuk savaş boyunca bu stratejik önemini vurgulamaya devam edecektir. Türkiye'nin NATO'ya girme fikri İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan Batı Blokuna bağlanma çabalarının bir sonucudur. NATO'ya girmekle ülkenin ekonomik kalkınması ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için gerekli kaynakların dış yardım yoluyla Batıdan kolay sağlanabileceğine inanılırken, aynı zamanda Atatürk tarafından başlatılan çağdaşlaşma hareketleri sonucu Türkiye'nin Batılı bir ülke-devlet olma yolunda yaptığı tercihin doğal sonucu olarak görmek gerekir. Zaten Türkiye Batı yanlısı politikaya uygun olarak iç politikada büyük bir değişiklik yaparak çok partili sisteme geçmiş,[24] ekonomik alanda liberal politikalar uygulamaya başlamıştı. Öte yandan Türkiye'nin bu ittifaka girişinde daha yakın ve somut bir sebep ise Sovyet tehditleri olmuştur. Böylece Türk dış politikasında Sovyet tehtidine karşı Batı savunma sistemi içinde güvenliği sağlama politikası, NATO'ya girmekle amacına ulaşmış, ABD'nin Tür-

22 Cem Eroğlu, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Ankara, 1970, s.68-69
23 Haluk Ülman, "Nato ve Türkiye" **SBFD** C.XXII, No.4 s.143-150; Yusuf Sarınay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi**, Ankara, 1988, s.70-99
24 Türkiye'de çok partili sisteme geçişte dış faktörlerin etkisi için bkz. Necdet Ekinci, **II.Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul, 1997

Levent Şahverdi Arşivi

kiye'ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımlara düzenli bir işlerlik kazandırılmıştır.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra bütün uluslararası olayları bu ittifakın özellikle de ABD'nin perspektifinden değerlendiren tek yönlü,tek boyutlu bir dış politika izlemeye başlamıştır. Dönemin yöneticileri Anlantik İttifakını sadece bir savunma ittifakı olmaktan öte, bir dünya görüşü ve milli bir dış politika unsuru olarak değerlendirmişlerdir. Bu anlayışın sonucu olarak Stalin'in ölümünden sonra Sovyet dış politikasında görülen Bağlantısız ülkeler tarafından olumlu karşılanan yumuşama politikasını bir taktik değişmesi olarak yorumlamışlar ve bağlantısızlığı bir dış politika olarak kabul etmişler ve Batı bağlılığını Türkiye'nin milli çıkarlarını en iyi sağlayacak yol olarak seçmişlerdir.[25]

Bu genel politika çerçevesinde Truman Doktrini'nden itibaren gerek Türkiye'nin gerekse ABD'nin Sovyet tehdidini algılamalarındaki benzerlik sebebiyle iki ülke ilişkileri ortak stratejik amaç doğrultusunda gelişmiştir. Türkiye NATO'ya girdikten sonra ABD ile birçok ikili Antlaşma imzalamıştır. Bunların bir bölümü TBMM'nin onayından geçirilemeyen gizli antlaşmalardır. Kıbrıs sorunundaki ABD'nin tavrı ve Johnson Mektubu Türk-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiş, Türkiye ikili antlaşmaları gözden geçirilmesi yoluna gitmiştir. Kıbrıs harekatından sonra ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması ilişkilerde gerginlik doğurmuştur. 1979 yılından itibaren Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, İran'da Humeyni'nin iktidara gelişi ve İran-Irak savaşı ABD'yi Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölge konusunda son derece duyarlı hale getirmiştir. Bu bağlamda ABD 12 Eylül 1980'de Türkiye'de yönetime gelen askeri rejimi anlayışla karşıladığını belirterek ilişkileri sıklaştırmıştır. Bu dönemde ABD ile Türkiye arasında "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. 1983 yılında Türkiye'de çok partili döneme geçilmesiyle, iktidara gelen Turgut Özal dış politikada "ekonomik pragmatizmi" ön planda tutarak ABD'ye dayanma politikasını çarpıcı hale getirmiştir. Türkiye-

25 **Olaylarla Türk Dış Politikası,** s.312

Levent Şahverdi Arşivi

ABD ilişkilerinde Soğuk savaş döneminde bazı iniş-çıkışlara rağmen Türkiye'nin stratejik önemi ve Sovyet tehdidini algılamalarındaki benzerlik sebebiyle Türkiye vazgeçilemez hissini ve güvenini korumuştur. Sovyetler Birliği çökünceye kadar hatalar düzeltilmiş, demokrasi eksikliği daha anlayışla karşılanmıştır. Ancak Sovyetler Birliği çöktükten sonra Türk-ABD ilişkilerinde hakim olan "ortak çıkar" kavramının kısmen içeriği boşalmış ve Türkiye ABD'nin gözünde kollanacak müttefik olmaktan çıkmaya başlamıştır.[26]

Aynı anlayışla Türkiye, 1957 Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı olarak temeli atılan Avrupa Birliğinin de üyesi olmaya yönelmiştir. Türkiye AB üyeliğini Batı İttifakının üyesi olmanın doğal bir uzantısı olarak görmüştür. AB üyeliğinin Batı'nın parçası olma anlamına geleceği ve bu durumun Cumhuriyet döneminde ve hatta Tanzimat'tan itibaren önem verilen Batı medeniyetinin parçası olma gayretleriyle de uyum içinde olduğu düşünülmüştür. Soğuk savaş ortamında Türkiye ile Batı ittifakı arasındaki uyumun bu dönemde AB ile de oluştuğunu görüyoruz. Bu ortamda AB güvenlik endişelerini ön planda tutmuş ve Türkiye'nin stratejik önemine ağırlık vererek ilişkilerini geliştirmeye yönelmiş 1963, yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile iktisadi ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi ve belirli bir dönem sonunda tam üyelik için altyapının hazırlanması kararlaştırılmıştır.[27] Ancak 1970'lerin başlarından itibaren Türkiye'deki ekonomik ve siyasi gelişmeler ile AB dinamikleri arasında uyumsuzluk başgöstermiş ve Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğine soğuk bakılmaya başlanmıştır. Nitekim Türkiye'nin 1987 yılındaki tam üyelik müracatı 2,5 yıl sonra reddedilmiştir. Bundan sonra Türkiye ile AB ilişkilerindeki sorunların iktisadi sorunlara ilave olarak siyasi konulara özellikle demokrasi ve insan hakları boyutuna kaydığı bir dönem başlamıştır.[28]

---

26 Türk-ABD ilişkileri için bkz. Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, Ankara, 1979; Dankwart A.Rustow "ABD-Türk İlişkileri (1946-1979), **Türkiye ve Müttefiklerinin Güvenliği,** Ankara, 1982, s.93-103; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, C.II (1980-1990), Ankara, 1991, s.296-308; Hasan Köni, "Yeni Uluslararası Düzende Türk-ABD İlişkileri" **Yeni Türkiye** Yıl:1,Sayı:3 (Mart-Nisan 1995), s.427-435

27 Atilla Eralp, "Soğuk Savaş'tan Günümüze Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri" **Türkiye ve Avrupa,** Ankara, 1997, s.85-119

28 İhsan D.Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut" **Türkiye ve Avrupa,** s.120-176

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki tek yönlü politikasının olumsuz sonuçları 1950'lerde kendini göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu'daki gelişmeler ile dünyadaki bağımsızlık ve bağlantısızlar hareketine Batı ile ilişkilerinin perspektifinden bakmaya başlamış, Sovyetler Birliği ve müttefikleriyle ilişkiler en alt seviyede tutulmuştur. Özellikle Türkiye'nin Filistin konusundaki Batı yanlısı politikası çerçevesinde kısa adı CENTO olan Merkezi Antlaşma Teşkilatına girişi, Arap dünyası ile ilişkilerini zayıflatmıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin Cezayir'in bağımsızlığı karşısında çekimser kalması ve 1955'te Bandung'da yapılan Bağlantısızlar hareketi toplantısında sergilediği Batı yanlısı politika Arap dünyası tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[29]

1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde uluslararası sistemde, bağlantısızlar hareketinin ortaya çıkmasıyla iki kutupluluktan çok merkezli bir sisteme ve soğuk savaş ortamında yumuşamaya geçilmeye başlanmıştır. Bu uluslararası konjonktür içinde Kıbrıs, Türk dış politikası üzerinde belirleyici temel bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye 1963 yılından itibaren Kıbrıs'ta bunalımın artması üzerine soruna çözüm bulmak amacıyla, gerek Birleşmiş Milletlerde, gerekse Batı dünyası içinde beklediği ilgi ve desteği bulamamış, bu durum Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde yalnızlığını gözler önüne sermiştir. Türk dış politikasını yönetenler değişen dünya şartlarında Batı ittifakına sıkı sıkıya bağlı kalmanın Türkiye'yi dünyada nasıl yalnız bıraktığını açık bir şekilde fark etmişlerdir. Türkiye'nin kendisini bu denli haklı hissettiği bir davada özellikle ABD tarafından terk edilmesi gerek kamuoyunda gerek yöneticiler katında gerçek bir şok etkisi yaratmıştır. Türk dış politikasının bu başarısızlığı Türkiye'nin temel dış politika ilkelerinin, uluslararası ilişkilerinin sorgulanmasına ve değişiklik isteklerinin güçlenmesine yol açmıştır. Bu arada 1964 Johnson mektubunun Türk basımına yansıması, sadece Kıbrıs sorununda değil, Türkiye'nin kendi güvenliği açısından da ilk defa ciddi bir şüphe yaratmış özellikle sol çevrelerin Türk kamuoyunda

29 **Olaylarla Türk Dış Politikası,** s.273-275;313-314

Levent Şahverdi Arşivi

yürüttüğü anti-Amerikan akımının doruk noktasına çıkmasına yol açmıştır.[30] Bu döneme kadar tartışılmayan dış politika bir tabu olmaktan çıkmış, Türk kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır.

Bilindiği gibi Türk siyasi hayatında siyasal farklılaşma ve rekabetin 1961 Anayasası'ndan önce oldukça düşük bir düzeyde kalması sebebiyle, dış politika kararlarının yaygın bir şekilde tartışılabileceği bir ortam gelişmemiştir. 1946 yılında çok partili sisteme geçilmesiyle, Türk siyasi hayatında özellikle 1950'den sonra belirli bir hareketlilik sağlanmış basın ve kamuoyu Kıbrıs'ı milli bir dava olarak ele alıp, hükümete baskı yapmıştır. Ancak 1950-60 yılları arasında iktidardaki Demokrat Parti ve muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'nden oluşan ılımlı iki partili sistem arasında siyasi rekabet dış politika konularına çok az yansımıştır. Bu dönemde, dış politikanın milli bir karaktere sahip olduğu, dolayısıyla gündelik siyasal tartışmanın üzerinde tutulması gerektiği yaygın bir konu olarak benimsenmiştir. Bunun somut örneği Türkiye'nin NATO'ya katılma kararının TBMM'de oybirliği ile alınmasıdır. Türkiye'de dış politikanın kamuoyunda tartışılmaya başlanması ve karar alma sürecini etkileme çabaları 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlük ortamı ile başlamış ve giderek gelişmiştir.[31]

Bu sebeple Türkiye'nin uluslararası alanda Kıbrıs sorunu sebebiyle karşılaştığı yalnızlığa karşı tepkisi kamuoyunun da devreye girmesiyle çok yönlü dış politika başlığı altında, ama temelde iki yönde olmuştur. Yumuşamanın imkanları çerçevesinde Batı Blokundaki yükümlülüklerinden ve dış politikadaki ana çizgiden vazgeçmeden bir yandan başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu bloku ile, diğer yandan genelde tüm Üçüncü dünya ile özel olarak bunun içindeki İslam dünyası ile ilişkilerin geliştirmesi hedeflenmiştir.

Bu bağlamda, Türkiye 1960'ların ortalarından itibaren başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye baş-

---

30 Mehmet Gök, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları" **Atatürk Türkiyesinde Dış Politika Sempozyumu,** İstanbul, 1984, s.56-57; Haluk Gerger, **"Türk Dış Politikası (1946-1980)",** CDTA, C.2, s.543-544

31 Gök, **a.g.m.,** s.58-63

Levent Şahverdi Arşivi

lamıştır. 1964-1965 yıllarında yapılan karşılıklı ziyaretlerle iki ülke arasında başlayan siyasi ilişkiler ticari alanda gelişmelerle devam etmiştir.1970'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri yeniden bir durgunluk ve hatta bir soğukluk dönemine girmiş, 1982 yılından itibaren ilişkiler tekrar normalleşmeye başlamıştır.[32]

Diğer taraftan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yanısıra İslam ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Soğuk savaş döneminde Türkiye ile İslam ülkelerinin ilişkileri, Türkiye'nin 1967 Arap-İsrail savaşında Arap dünyasının yanında yer alarak Arap tezlerine destek vermesi ile olumlu bir yola girmiştir. Fakat Türkiye, Batı bloku karşısında Sovyetler Birliği'nin desteğini almış olan komşu Arap ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmede zorlanmıştır. Ancak 1973 petrol krizinden sonra, İslam dünyası Türkiye'nin siyasi ve ekonomik ilişkilerinde ciddi bir şekilde devreye girmiştir. Bu strateji değişikliğinde daha önce de kısmen değinildiği gibi, Batıdan Kıbrıs konusunda destek görememe, ekonomik sorunların Batılı ülkelerle çözülememesi, petrol krizinin ödemeler dengesini olumsuz etkilemesi, AB ile beklenen olumlu gelişmelerin ortaya çıkmaması, Kıbrıs harekatını Batının anlamak istememsi ve silah ambargosunun ABD'ye olan güveni sarsması gibi faktörler önemli rol oynamışlardır. Sonuçta bu gelişmeler İslam ülkeleri ile ekonomik ve siyasi işbirliği isteklerini kuvvetlendirmiştir. Bu çerçevede 1969 yılında temelleri atılan İslam Konferansı Örgütü'nün çalışmalarına başlangıçta çekimser bir tavırla katılmış olan Türkiye, 1970'li yılların ortalarından itibaren örgütün bütün toplantılarına giderek üst düzeyde katılmaya başlamıştır. Ayrıca bu teşkilat vasıtasıyla Türkiye gittikçe artan sayıda Orta Doğu, Asya ve Afrika ülkesiyle dış ticaretini geliştirmede ve ortak teknik ve kültürel yardım programlarını uygulamasında faydalar sağlamıştır.[33] Ancak Körfez krizi sırasında Türkiye'nin yeniden Batı'nın yanında yer alması ile birlikte Türkiye'nin bir kısım bölge ülkeleri ile ilişkileri bozulma sürecine girmiştir.

---

32 Geniş bilgi için bkz. Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)**, Ankara, 1983, s.134-208; **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s.387-422;476-479;593;605.

33 Geniş bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı" **Yeni Türkiye**, Yıl:1, Sayı:3 (Mart-Nisan 1995), s.388.435; Hakan Yavuz, "İkicilik: Türk-Arap İlişkileri ve Filistin sorunu (1947-1994)" **Türk Dış Politikasının Analizi**, s.243-257

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan bu dönemde Yunanistan gerek ikili, gerekse uluslararası ilişkilerde Türkiye 'yi en çok uğraştıran ülkelerin başında gelmektedir. Türk Milli Mücadelesinin ardından iki ülke arasında Lozan'da ve sonrasında bir denge oluşturulmuştur. Ancak, önce 1947 Paris Antlaşması ile yeni bir toprak kazanıp Oniki Ada'yı elde eden, sonra da 1950'lerin ilk yarısından itibaren ENOSİS amacıyla Kıbrıs'a yönelen Yunanistan Lozan ve sonrasını dengesini zorlamaya başlamıştır. 1970'lerde Ege'de çeşitlenen ve Kıbrıs'ta nitelik değiştiren sorunların özünde Yunanistan'ın yayılmacı politikasını uygularken, kendisinin ve Türkiye'nin Batı bağlantısını bu politika doğrultusunda kullanmayı ihmal etmemesi yatmaktadır. Türkiye, Yunanistan'ın izlediği politikaya tepkisini ortaya koyarken, her zaman Batı bağlantısı çerçevesinde hareket etmek zorunda kalmıştır. Bunun bir istisnası 1974 Kıbrıs Barış harekatı olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi Kıbrıs'ta cereyan eden olaylar karşısında müttefiklerinden beklediği ilgiyi göremeyen Türkiye Yunanistan'la yürüttüğü görüşmelerden de bir sonuç alamayınca 1960 Antlaşmalarından doğan garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs'a askeri harekatta bulunmuştur. Bu harekat sonucu Kıbrıs Türklerinin can ve mal güvenlikleri ile, Ada 'da kalıcı barış ortamı sağlanmıştır. Milli ve insani bir görevi olduğu kadar, uluslararası hukuka da uygun olarak Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapması büyük tepkilere sebep olmuştur.[34] Türkiye Kıbrıs sorunu vesilesiyle ciddi bir sınavdan geçmiştir ve geçmeye de devam etmektedir. Bu olay Türkiye'nin Soğuk savaş döneminde gerçekleştirdiği en başarılı dış politik hareketi olmuş, milli meselelerinde gerekirse bağlı olduğu ittifakların dışında insiyatif kullanabileceğini bütün dünyaya göstermiştir.

Kıbrıs, 1960'ların ortalarından ve özellikle de 1974'ten sonra Türk dış politikasını en çok meşgul eden konuların başında geldiği gibi, Türk-Yunan ilişkilerinde de her zaman en başta gelen sorun olmuştur. Ancak bu tarihten sonra Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar Kıbrıs'ın yanısıra Ege ve Batı Trakya Türklerinin sorunlarının da önem kazanmasıyla yay-

34 Geniş bilgi için bkz. Sabahattin İsmail, **20 July Peace Operation,** İstanbul, 1989; Güner Göktuğ, **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Hazırlayan Siyasal Nedenler,** 1990; Rauf Denktaş, **Kıbrıs Davamız,** Ankara, 1991

Levent Şahverdi Arşivi

gınlaşıp genişlemiş ve ikili ilişkileri olduğu kadar, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini de etkilemeye başlamıştır. Türkiye'nin, Yunanistan ile iyi ilişkiler kurarak sorunlara barışçı yollardan çözüm bulmak amacıyla sarfettiği çabalara rağmen, Yunanistan özellikle 1981 yılında AB' ne tam üye olmasından sonra elde ettiği bütün avantajları Türkiye aleyhinde kullanmaya başlamıştır. Yunanistan yürüttüğü bu politika ile Türkiye'nin uluslararası camiadan, özellikle Batı' dan tecrit edilmesi, Türkiye ve KKTC üzerinde siyasi ve ekonomik baskı yapılmasını, terör'e destek vererek Türkiye'nin bütünlüğünü sarsmayı ve bu yolla Türkiye'nin zayıflatılmasını hedeflemiştir.[35]

1990'lı yıllara kadar Türk dış politikası genelde soğuk savaş'ın "küresel" politikaları çerçevesinde yürütülmüştür. Türkiye, 1960'lı yılların ortalarında çok yönlü bir açılım sergilemeye çalışmasına rağmen, Türkiye Kıbrıs konusu dışında uluslararası sistemi ve bölgesel ilişkileri temelden etkileyecek bağımsız bir dış politika davranışı içine girememiştir. Ancak Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte ortaya çıkan yeni uluslararası ortam Türk dış politikasının amaçları konusunda değilse bile davranış biçimi açısından değişikliklere yol açacaktır.

Soğuk Savaştan Sonra Türk Dış Politikası

1989 yılından itibaren Sovyetler Birliği'ndeki değişime bağlı olarak Doğu Avrupa ve Balkanlar'da ortaya çıkan gelişmeler ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, uluslararası sistemde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu değişim sürecinde Doğu blokundaki Sosyalist rejimler süratle çökmüş, demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmış, Sovyetler birliği ve Yugoslavya'nın parçalanması ile bir çok bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Böylece 1945 yılından itibaren uluslararası sistemi şekillendiren ve Soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan ve artık eski olarak kabul edilen dünya düzeni sona ermiş, Doğu-Batı cepheleşmesi ortadan kalkmıştır.

---

35 Şükrü Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri,** Ankara, 1993

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu blokunun yıkılması ile Soğuk savaş yıllarının "İki Kutuplu Dünya" politikası devresi sona ererken, Körfez bunalımı ABD'nin hakim olacağı "Yeni Dünya Düzeni"nin kurulmakta olduğunu ortaya çıkardı.[36] Küreselleşme veya globalleşme olarak da adlandırılan bu yeni dönemde demokrasi, özgürlük, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerler öne çıkan temalar olmuştur. ABD'nin temsil ettiği tek süper güce dayanan "Yeni Dünya Düzeni"ni oluşturma çabalarına rağmen, dünya'da yeni güç merkezlerinin ortaya çıkmasına yol açan yeni bir süreç de gelişmeye başladı. Bu süreçte bölgeselleşme eğilimleri giderek belirginleşmiştir. Özellikle Japonya'nın liderlik ettiği Asya Pasifik bölgesi, Avrupa Birliği, bu birlik içinde olmakla beraber iki Almanya'nın birleşmesinden sonra ortaya çıkan güçlü Alman devletinin tavrı, askeri gücünün yanısıra hızla büyüyen ekonomisi ile Çin ve "Zengin Kuzey" karşısında "Fakir Güney" ülkelerinin takip edecekleri politikalar bu bölgesel güç merkezlerini belirlemede etkili olacaktır.[37] "Yeni Dünya Düzeni" söylemlerine rağmen üzerinde önemle durulması gereken bir diğer sorun iletişim sistemlerindeki teknolojik devrim nedeniyle farklı sosyo-kültürel grupların bütünleşme ve uzlaşma değil, çatışma potansiyelini arttıran tarza yoğun bir etkileşim sürecine girmeleridir.[38] "Mikro milliyetçilik" veya "atomizasyon" olarak adlandırılan bu gelişme dünya istikrarını tehdit eden boyutlara varmıştır. Böylece Yeni oluşan uluslararası yapıda bölgesel çalışmaların önlenmesinin de güçleştiği görülmektedir. Artık, süper güçler ve ittifaklarla bölgesel çatışmaların caydırılması da zorlaşmıştır. Üstelik, BM gibi uluslararası örgütler kendilerine yön veren güçlü devletlerden bağımsız olarak uluslararası barış ve güvenliği sağlamaktan uzaktır. Ayrıca iki kutuplu yapının ortadan kalkması ile birçok ülkenin dış politikası üzerindeki ipotek de kalkmıştır. Böylece her devlet kendi bölgesinde bağımsız politikalar da izlemeye başlamıştır. Genel çizgilerle, tanıtılmaya çalışılan gelişmeler 2000'li yılların eşiğinde "ayrışma" ve "bütünleşme" gibi, iki zıt akımında etkisi ile dünya politikasının çok boyutlu biçimde yeniden ya-

36 Mert Gökırmak, "Yeni Dünya Düzeni" Kavramı ve Uluslararası Sistem" **Değişen Dünya ve Türkiye,** Der:Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, 1996, s.4
37 Gökırmak, **a.g.m.** s.8
38 **Olaylarla Türk Dış Politikası,** s.650

Levent Şahverdi Arşivi

pılandığını ortaya koymakta ve aslında "Yeni Dünya Düzeni'nden ziyade "Yeni Dünya Düzensizliği" olarak da değerlendirilmektedir.

Soğuk savaşın sona ermesi, yıllardan beri stratejik önceliği Sovyet tehdidini, Batı bloku içinde karşılamaya veren Türkiye açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Türkiye, bir yandan oluşan uluslararası yapının sağladığı yeni manevra alanlarından yararlanmak için, öte yandan da çevresinde oluşan belirsizlik ve çatışmaların daha büyük bir tehdit oluşturmaması için dış politikasındaki eski davranış kalıplarından sıyrılmak zorunda kalmıştır.

Bu dönemin temel özelliği Türkiye'nin çok yönlü ve kimi zaman belirsiz olan birtakım tehditler ve yeni imkanlar ile karşılaşmış olmasıdır. Soğuk savaşın sona ermesine paralel olarak dünya da yaşanan işbirliği ve uzlaşma eğilimine rağmen, Türkiye'nin bulunduğu coğrafya yeni bir çatışma alanı haline dönüşmüş, uzun bir süredir istikrarsızlıkla adeta özdeşleşmiş olan Ortadoğu bölgesine, Balkanlar ve Kafkasya bölgeleri de eklenmiştir. Böylece Türkiye kendisini sıcak bir üçgenin tam merkezinde bulmuştur.[39] Yeni dönemde Türkiye'nin güvenlik stratejisindeki tehdit algılamaları daha çok Kuzey'den Güneye ve Batı'ya kaymıştır.[40] Bu durum Körfez krizi sonrasında PKK terör hareketinin güç kazanması ve Kuzey Irak'ta de facto bir Kürt devletinin kurulma sürecine girilmesi ile belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü Çekiç Güç şemsiyesi altında Kuzey Irak'ta meydana gelen gelişmeler doğrudan Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve güvenliğini tehdit eden bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda iki ülke arasındaki su sorununun yanısıra özellikle PKK terör hareketine büyük destek veren ve Türkiye'ye karşı Yunanistan'la işbirliğine giren Suriye ile Türkiye'nin ilişkileri giderek gerginleşmiş, Ekim 1998'de iki ülke bir savaşın eşiğine kadar gelmiştir. Türkiye Güney'den kaynaklanan bu tehdide karşı İsrail ile ilişkilerini geliştirmiştir. Diğer taraftan ortak düşmanın ortadan kalkması üzerine daha önceki zoraki birlikteliğin içinde güçlükle bastırılan

39 Çiğdem Nas, "Batı Avrupa Birliği Oluşumu Karşısında Türkiye'nin Durumu" **Değişen Dünya ve Türkiye**, s.79

40 Gülden Aydan, "Değişen Uluslararası Koşullarda Strateji, Türkiye ve Komşuları" **Türk Dış Politikasının Analizi**, s.146-148

Levent Şahverdi Arşivi

zıt dış politika hedefleri, Yunanistan tarafından giderek Türkiye'yi daha da fazla rahatsız edecek şekilde gündeme getirilmeye başlanmıştır. Özellikle Egedeki sorunlara ilave olarak, Kıbrıs Rum Kesimi'nin Yunan savunma alanı içine sokularak hızla silahlandırılması, Yunanistan'ın PKK terör örgütüne açıkça destek vermesi, Türkiye'ye karşı Ortodoks ittifakı kurma girişimleri, Türkiye'nin üye olmadığı AB'ne Kıbrıs Rum Yönetimi'nin sokulma çabaları Türkiye'yi ciddi olarak rahatsız etmiştir. Ancak, Türkiye'de ve Yunanistan'da 1999 yılında meydana gelen deprem felaketleri dolayısıyla insani duyguların öne çıkışına paralel olarak iki ülke ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Bu yeni dönemde Türkiye ve Yunanistan'ı birbirinden uzaklaştıran temel sorunlar yerine birbirine yaklaştıran işbirliği ve yardımlaşmaya yönelik konular ön plana alınarak sıcak bir ilişki dönemi başlatılmıştır.

Yugoslavya'nın parçalanması ile başlayan, Balkanlardaki gelişmeler, bu bölge ile yakından ilgilenmek zorunda olan Türkiye'yi 1990'lı yılların ilk yarısında en çok tedirgin eden konuların başında gelmiştir. Balkanların stratejik açıdan Türkiye için büyük önem taşıması ve bu bölgede yaşayan Türk ve Müslümanların güvenliklerinin sağlanması hususu Türkiye'nin bölgede aktif bir politika izlemesini zorunlu kılmıştır.[41]

Diğer taraftan Batı tarafından artık bir tehdit olarak görülmeyen Rusya halâ bölgesinde önemli bir güçtür. Rusya'daki milliyetçi dış politika giderek artan bir destek görmektedir. 1993 Nisanında açıklanan "yeni dış politika kavramı" ve "yakın çevre" politikaları Rusya'nın bölgedeki askeri ve siyasi nüfuzunu yeniden kurma arayışının göstergeleri olmuştur. Artık dünya liderliğine oynamayan Rusya bölge ülkelerine yönelmiştir. Bu bağlamda Batı için bir güvenlik sorunu olmaktan çıkan Rusya ,Türkiye için eskisi kadar olmasa da bölgede bir tehdit unsuru olmaya devam etmektedir.[42]

Bu bağlamda Batı ve Türkiye'nin güvenlik öncelikleri farklılaşmış bulunmaktadır. Çünkü Sovyet tehdidine karşı Batı blokunun üzerine inşa

---

41 İhsan Gürkan, Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye" **Balkanlar,** İstanbul, 1993 s.259-274; Berhan Ekinci, "Yugoslavya'nın Dağılması ve Türkiye" **Balkanlar,** s.251-258

42 Hasan Köni, "Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları" **Avrasya Dosyası,** C.I.,Sayı:1,s.5-14

Levent Şahverdi Arşivi

edildiği temeller büyük ölçüde değişmiş, NATO ittifakının varlık sebebi olan ortak düşman (Sovyetler Birliği) ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine, Türkiye'nin Batı dünyasının güvenliği açısından son derece önemli olan stratejik önemi de azalmış bulunmaktadır. Bu gelişmeler NATO'yu Avrupa için daha az önemli hale getirmiştir. Ancak, yeni gelişmeler üzerine bu örgüt kendini yenileme politikası benimseyerek büyük bir strateji değişikliğine girmiştir. Bu strateji değişikliği çerçevesinde eski Doğu Avrupa ülkelerini örgüte alacak şekilde genişleme süreci başlatmış, Rusya ile barış içinde ortaklık kavramı altında işbirliğine yönelmiştir. NATO'nun kabul ettiği yeni strateji Türkiye'yi de çok yakından ilgilendiren özellikler içermektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasından sonra, yeni tehdidin İslam ülkelerinden geleceğinin belirtilmesi, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinin NATO için yeni tehdit alanlarını oluşturacağının ve ittifakın alanı dışında da operasyonlarda bulunabileceğinin kabul edilmesi son derece köklü bir strateji değişikliğini ifade etmektedir. Türkiye'nin krizli bölgenin merkezinde bulunması nedeniyle NATO'nun alan dışı bir rol üstlenmesi büyük ölçüde Türkiye'yi kuşatan coğrafyalarda kullanılması anlamına da gelmektedir.[43] Bu yeni stratejik dönüşümde NATO'nun kesin bir şekilde Rusya'nın ortak düşman olmadığını ilan etmesi, gelecekte Kafkasya ve Orta Asya'daki rekabet sebebiyle Türkiye ve Rusya arasında yaşanabilecek olan bir çatışmada Batı'nın hangi taraftan yana tavır alacağının belli olmaması gerçeği Türkiye açısından son derece önemlidir. NATO'nun yeni stratejisinin yanısıra, AB Maastrich Antlaşması ile Ekonomik ve parasal birlik ile ortak dış politika ve güvenlik konularını benimsemiştir. Bu çerçevede Batı Avrupa Birliği'nin genişletilerek AB'nin savunma kanadına dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Böylece AB siyasal bütünleşmeye yönelmiştir. Diğer taraftan 1990'lı yılların ortalarından itibaren genişleme sürecine de başlayan AB daha birkaç yıl öncesine kadar düşman kampta yer alan bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin AB'ne tam üyeliklerini takvime bağlamış, görüşme

43 Abdülkadir Baharçiçek, "Uluslararası Sistemdeki Yeni Yapılanmaların Türkiye Açısından Yarattığı Bazı Önemli Sonuçlar Üzerine Bir Değerlendirme" **Yeni Türkiye 21. Yüzyıl Özel Sayısı,** Yıl:4 Sayı:19, s.377

Levent Şahverdi Arşivi

süreci başlatmıştır.[44] Ayrıca uluslararası hukuka aykırı bir şekilde AB KRY'nin tam üyeliği ile ilgili süreci de fiilen başlatmıştır. Bu durum Türkiye için stratejik öneme sahip Kıbrıs'ta insiyatifin AB'ne geçmekte olduğunu göstermiştir.

Halbuki soğuk savaş döneminde Batı tarafından Sovyet yayılmacılığına karşı bir kale olarak sürekli övülen Türkiye, Aralık 1997 tarihinde Lüksemburg'da yapılan Avrupa Birliği Zirvesinde tam üyeliğe alınmaya uygun ülkeler arasına dahi alınmamış ve sadece 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği ile yetinmesi istenilmiştir. Aynı zirvede AB'nin 2010 yılından sonraki muhtemel bir genişleme durumu için bile Türkiye'ye herhangi bir umut verilmemiştir. AB'nin bu tavrı Türkiye'de büyük bir siyasi hayal kırıklığı doğurmuştur.[45] Bu karar Türk kamuoyunda Avrupa'nın yeni yapılanmasında Türkiye Batı ile birlikte, ama hayati konularda dışında tutulmak istendiği şeklinde yorumlanmış, hatta Türkiye'nin dış politikada yeni arayışlara girmesi gerektiği şeklinde ciddi değerlendirmeler yapılmasına yol açmıştır.

Ancak 10-11 Aralık 1999 tarihinde AB devlet ve hükümet başkanlarının Helsinki zirve toplantısında Türkiye'nin AB'ne tam üyelik adaylığını tescili ile Türkiye-AB ilişkileri yeni bir sürece girmiştir. Helsinki zirvesinde Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üye olması için demokrasi ve insan hakları açısından kopenhang kriterlerine uyum sağlaması, Ege ve Kıbrıs sorunlarına barışçı çözüm bulunması gibi ön şartlar ileri sürülmesine rağmen; bu karar Türk devlet adamları tarafından Lüksenburg zirvesinde yapılan hatanın düzeltilerek Türkiye'nin 36 yıldan beri sürmekte olan AB ile bütünleşme sürecinin artık geriye dönülemez bir biçimde yeni bir aşaması olarak görüşmüştür. Nitekim Türk Dışişleri Bakanı kararı "Türkiye'siz Avrupa ve Avrupa'sız Türkiye" olamayacağı gerçeğinin görülmesi olarak değerlendirmiştir.[46]

---

44 Esra Çaylan, Nurşin Ataçoğlu Güney, **Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları NATO-AB-Türkiye,** İstanbul, 1996. s.106-118

45 Hüseyin Bağcı, "Küresel ve Bölgesel Gelişmelerin Işığında Türk Dış ve Güvenlik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme" **Yeni Türkiye, 21. Yüzyıl Özel Sayısı,** s.313-314

46 Http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grupc/cf/1999/12/13.htm

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca 18-19 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da yapılan Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) zirve toplantısında da Türkiye'nin uluslararasındaki saygınlığı artmıştır. Türkiye; gerek zirvede, gerekse zirveyi izleyen aylarda Hazar Havzası ve Orta Asya petrol ve doğal gazının Türkiye üzerinden dünya pazarlarına intikali yolunda imzalanan antlaşma sözleşme ve projeler ile dünyada enerji terminali olma yolunda önemli bir atılımı gerçekleştirmiş bulunmaktadır.

Diğer taraftan soğuk savaşın sona ermesinden sonra Türkiye için yeni dönemin sağladığı en büyük imkan ve yenilik eski Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk topluluklarının keşfedilmesi olmuştur. 1990'lı yıllara kadar Türk dış politikası genelde soğuk savaşın küresel politikaları çerçevesinde yürütüldüğünden, Türkiye ile Türk toplulukların ilişkileri en alt düzeye inmişti. Bu sebeple bu topluluklar hakkında çıkan ilk haberlerin Türkiye'deki pek çok kimsede şaşkınlık yarattığını söylemek bir abartı olmayacaktır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına paralel olarak Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları, Türkiye'nin bölgede siyasal, ekonomik, kültürel ve stratejik açılardan önemli bir ülke olması sonucunu doğurmuş ve Doğu-Batı cepheleşmesinin sona ermesi ile stratejik önemi azalan Türkiye'nin yeni faktörlerin etkisi ile tekrar dünyada önemli bir konuma gelmesi mümkün olmuştur. Böylece Rusya ve İran'ın Türkiye için yarattığı olumsuzluklara rağmen, Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzanan geniş Avrasya bölgesinde Türkiye için daha etkili bir bölgesel rol oynama imkanı doğmuştur. Nitekim Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetlerini hemen tanıyan Türkiye, bu ülkelerle diplomatik ilişkileri başlatan ilk ülkelerden biri olmuştur.[47] Arkasından bu devletlerle siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler kuran Türkiye, aynı zamanda bu devletlerin uluslararası alanda kendilerine bir yer edinmelerine de yardımcı olmuştur.[48]

---

47 Bilal Şimşir, "Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye 1991 Yılındaki Gelişmeler" **Değişen Dünya'da Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu,** Ankara, 1993, s.59-98

48 Geniş bilgi için bkz. Ali Sönmez, **Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ülke Profilleri ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri,** DPT Yay., Ankara, 1996; **Milli Eğitim Bakanlığı ve Türk Dünyası,** Ankara, 1993

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, Balkanlardaki gelişmelere de jeopolitik konumu, tarihi ve kültürel yakınlığı sebebiyle gücü ve diplomatik birikimi sebebiyle konjonktürün elverdiği ölçüde başarılı girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle Yugoslavya'nın dağılması ile ortaya çıkan yeni devletleri tanımış, Bosna-Hersek ve Kosova olaylarında Sırp saldırganlığının durdurulması yolunda aktif sayılabilecek bir dış politika izlemiştir. Sonuçta arzulanan seviyede olmasa da Balkanlarda Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerle ilişkilerini geliştiren Türkiye Balkan dengeleri içinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.[49]

Gerçi Türkiye, bütün bu gelişmelere hazırlıksız yakalanmasından dolayı başta ekonomik olmak üzere, bazı alanlarda bu yeni devletlerin beklentilerine tam anlamıyla cevap verememiş olmakla beraber, yeni şartlara adapte olmayı bilmiş soğuk savaş yıllarındaki tek boyutlu Türk dış politikası uluslararası politik gelişmelere tesir edici ve çok yönlü bir hale gelmiştir. Artık Türkiye bölgesel güvenliğin sağlanması ve işbirliğinden doğacak yararları bağlı olduğu ittifak çıkarlarının önünde değerlendirmeye, yani Soğuk savaşın global çıkarları yerine, kendi çıkarlarını ön planda tutmaya ve uygulamaya başlamıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi girişimi Türkiye'nin bu yeni aktif ve çok yönlü politikasının önemli bir örneğini teşkil etmektedir.[50] Bütün bu olumlu değişmeler Türkiye'nin gelişmeleri etkileyebilecek kapasiteye sahip olduğunu ve dış politikada seçeneksiz olmadığının anlaşılmasına yol açmış, iki bloklu yapıda bir kenar devlet konumunda olan Türkiye'nin merkezi bir devlet olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

---

49 Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası" **Türk Dış Politikasının Analizi**, s.159-179

50 **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s.708-714

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Atatürk'ün liderliğinde yürütülen Milli Mücadele sonucunda Avrupa modeli bir milli devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, dış politikada öncelikle bu yeni kimliği ile uluslararasında kendini kabul ettirmiştir. Atatürk, Türkiye'yi modern bir ülke-devlet haline getirmek amacıyla başlattığı radikal inkılâplara paralel olarak Türkiye'nin dış politikasını da Batı'ya yöneltmiştir. Ancak bağımsızlık ve toprak bütünlüğü konusunda son derece hassas davranan Atatürk'ün bu politikası hiçbir zaman tek boyutlu bağımlılığa varan bir dış politika haline gelmemiştir. Nitekim Atatürk Batıya yönelik dış politikayı esas almakla beraber, Türkiye'nin coğrafi yerinin ortaya çıkardığı jeopolitik hassasiyet ile tarihi ve kültürel birikimine bağlı olarak çok yönlü bir dış politika izlemiştir. Böylece Atatürk döneminde izlenen aktif, gerçekçi, barışçı ve çok yönlü dış politika sayesinde Türkiye, önemli sorunlarını kendi lehine çözmüş, bölgesinde bir istikrar unsuru haline gelmesinin ötesinde sınırlı gücüne rağmen dünyada saygı uyandıran bir devlet haline gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra güvenlik endişeleri ve ülkenin kalkınması için dış yardıma ihtiyaç duyulması gibi faktörlerin de etkisi ile Türkiye'nin Batıya yönelik dış politikası güçlenerek sürmüştür. Sonuçta, savaştan sonra ortaya çıkan Doğu ve Batı blokları arasında sınır devlet konumuna gelen Türkiye'nin Batı'nın gözünde stratejik önemi artmış ve Türkiye NATO'ya alınmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Batı ittifakına dahil olmasında jeopolitik yerinin önemi birinci derecede etkili olmuştur.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra, güvenlik endişelerini çözümlemiş, ancak bütün uluslararası olayları bu ittifakın perspektifinden değerlendiren tek boyutlu bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi de tamamen statükoculuk olarak algılanmış ve Türk dış politikası pasif bir yapıya bürünmüştür. Bundan sonra Batıya yönelik dış politika ve statükoculuk Türk dış politikasının değişmeyen temel özellikleri haline gelmiştir. Soğuk savaş döneminde bazı sorunlara rağmen, Türkiye'nin stratejik önemi sebebiyle Batı bloku nez-

Levent Şahverdi Arşivi

dinde Türkiye vazgeçilmez hissini korumuş, Türk devlet adamları da bu önemi sürekli vurgulamışlardır.

Türkiye 1960'lı yılların ortalarında Kıbrıs bunalımı yüzünden içine düştüğü yalnızlıktan kurtulabilmek için dış politikasında çok yönlü bir açılım içine girmesine rağmen temel dış politika tercihinde bir değişiklik yapmamıştır. Nitekim bu dönemde Türkiye Kıbrıs Barış Harekatı dışında uluslararası sistemi ve bölgesel ilişkileri temelden etkileyecek bir dış politika davranışı içine girememiş, sadece dış politikasına çok yönlülük kazandırma çabalarını artırmıştır. Dolayısıyla 1990'lı yıllara kadar Türk dış politikası genelde Soğuk Savaş'ın küresel poltikaları çervesinde yürütülmüştür. Soğuk savaş döneminde Türkiye dış politikada belli dönemlerin haricinde hareketsiz kalmış, dış politika-ekonomi bağı yeterince kurulamamış, dış politika coğrafyası sınırlı tutulmuş, Türk dış politikası mevcut ve tarihi potansiyelin altında seyretmiştir. Sadece Türkiye'nin sahip olduğu stratejik önem dikkate alınarak bütün sorunların çözüleceği ve Türkiye'nin sonunda Batının ayrılmaz bir parçası haline geleceği hesap edilmiş, dış politikada gelecek için uzun vadeli araştırma ve siyasi planlamaya gerekli önem verilmemiştir. Sonuçta 1990'larda Doğu blokukunu yıkılması ile dünyada meydana gelen hızlı ve köklü değişmelere hazırlıksız yakalanmıştır.

Soğuk savaşın sona ermesi Türkiye açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemde Batı dünyasının gözünde kısmen stratejik önemi azalan Türkiye, AB'den dışlanma eğilimi ile karşı karşıya kalmış, ancak Balkanlardan Orta Asya'ya uzanan geniş Avrasya bölgesinde Türkiye için daha etkili bir rol oynama imkanı doğmuştur. Böylece Soğuk savaş yıllarındaki tek boyutlu Türk dış politikası çok yönlü bir hale gelmeye başlamıştır. Diğer taraftan Soğuk savaşın sona ermesine paralel olarak dünyada yaşanan işbirliği ve uzlaşma eğilimine rağmen, Türkiye kendini Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya gibi sıcak bir üçgenin tam merkezinde bulmuştur. Bu sebeple Türkiye karşılaştığı bu tehditlere karşı güvenliğini ve toprak bütünlüğünü herşeyin üstünde tutarak, dünyada yaşanan yumaşamaya rağmen silahlanmaya devam etmek zorunda kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuçta 2000'li yıllarda Türkiye, coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda çok boyutlu jeopolitik konumu sebebiyle, bölge-merkezli çok yönlü bir dış politika izleyecek güçlü bir ülke olma imkanı yakalamıştır. Çünkü Türkiye Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Asya stratejik koridoru vasıtasıyla Asya-Pasifik bölgesine siyasi ve ekonomik olarak uzanabilecek büyük bir hinterlanda sahiptir. Türkiye'nin bu potansiyeli değerlendirebilmesi halinde Soğuk savaş yıllarında sahip olduğu jeopolitik vazgeçilmezlik niteliğinden daha fazla bir öneme sahip olacaktır. Bu bağlamda Türkiye yeni imkanları Avrupa ile ilişkilerini güçlendirecek ve AB'ne tam üyelik sürecini hızlandıracak bir avantaj olarak görmelidir. Bu çerçevede Türkiye Atatürk döneminde olduğu gibi uluslararası ilişkilerini milli çıkarlarını ön planda tutarak yeniden değerlendirmek ve tanımlamak durumundadır. Türkiye bu yeni değerlendirmede Avrupa ile ilişkilerini yapısal bağımlılık kalıplarını aşan, eşitlik ve karşılıklı fayda çerçevesi içinde bir ortaklık temeline oturtmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Bu makalede, Atatürk'ten günümüze 1923-1999 arası, Türk dış politikası irdelenmektedir. Bu geniş çalışma aşağıdaki kronolojik düzen içinde çalışılmıştır. Atatürk dönemi dış politika; Türkiye ve II. Dünya Savaşı; Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası ve Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası. Konu yukarıda belirtilen dönemler çerçevesinde incelenmiş olsa da Türkiye'nin dış politikası bir bütün olarak düşünülmüştür. Bu dönemlerdeki, Türk dış politikasına şekil veren faktörler değişen dünya olayları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Türk dış politikasında meydana gelen konjonktürel değişimler yanında, politikanın ana görüş noktaları da bu çalışmanın odak noktası olmuştur.

Anahtar Kelimeler : Atatürk, Türk Dış Politikası, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş Dönemi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

This article deals mainly with the foreign policy of Rebublican Turkey from the time of Atatürk until today, i.e. between 1923-1999. This broad subject is studied in the following chronological order: Turkish foreign policy during Atatürk's era; Turkey and II.World War; Turkish foreign policy during Cold War; and, Turkish foreign policy after Cold War. Despite the subject is handled within the framework of the stated periods, the foreign policy of Turkey is thought as a whole and dealt with accordingly. The factors shaping Turkish foreign policiy during this periods are evaluated within the context of changing world events. Besides dealing with the occasional conjectural changes in the Turkish foreing policy, the mainstream of this policy has been focus of this study.

Key Words : Atatürk, Turkish Foreign Policy, World War II, Cold War Period.

Levent Şahverdi Arşivi

KONFERANSLAR

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE MİLLÎ MÜCADELEYİ ANLAMAK VEYA TÜRK İNKILAP TARİHİNDE TERMİNOLOJİ MESELESİ*

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ**

"Eğer bir millet büyükse kendisini tanımakla daha büyük olur"

"Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır"

Atatürk'ün , bu ve benzeri veciz ifadeleri önemli bir eğitim- öğretim alanına "Tarih ve öğretimine" işaret ediyor. Fevkalade anlamlı bu ifadelerde yer alan "kendini tanımak" " ecdadı tanımak" nasıl olacaktır ? Şüphesiz millî hafızanın teşekkülü ile olacaktır. Millî hafızanın teşekkülü ise Tarih'ten geçer, birbaşka ifade ile **Tarih bir milletin hafızasıdır.** İbn-i Haldun'un da vurguladığı üzere, toplum hayatı insan hayatına benzer. Hafızasını kaybeden bir insanın geleceği nasıl her an tehlikede ise, millî hafızasını inşa edememiş milletlerin de varlıklarını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri pek mümkün değildir. Bu yüzden, geçmişte ve günümüzde köklü bir devlet geleneğine sahip olmayan milletler veya milletleşme sürecinde olan toplumlar, kendilerine tarih yaratmanın endişesi içerisinde olagelmişlerdir. Meselâ, ABD'nin devlet olarak uzun bir geçmişi yoktur. Hatta bu devleti oluşturan, çok uluslu bir yapı olup, millet dahi değildir. Ancak milletleşme sürecindedir ve bir "Amerikan" milleti kurulmaya çalışılmaktadır. Bunun için de "hafıza" yani tarih inşa edilmesine önem vermektedirler. Geçmişteki bazı basit senaryoların filmlere çevrilmesi, ve

---

* Atatürk Araştırma Merkezi'nin Programlı Ankara Dışı konferanslarından olarak 20-21 Nisan 2000 tarihlerinde Afyon Kocatepe Üniversitesi ve Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde verilen konferanstır.

** S.Ü. Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Bşk., Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

hemen her western filminin o kasabanın tarihinden bir kesit aktarmasının altında yatan gerçek budur.

Bizim tarihimiz ise, 3-4 bin yıl diyebileceğimiz derin ve köklü bir maziye sahiptir. Türk milleti, bilinen yazılı kaynaklarından itibaren tarihinde çok büyük badireler yaşamıştır. Bilimsel araştırmalar, Mete Han'dan itibaren Türkistan- Göktürkler- Karahanlı- Gazneli- Selçuklu- Osmanlı- Türkiye Cumhuriyeti çizgisinde Türk tarihinin önemli kilometre taşlarını ortaya koyacak durumdadır. Bu çizgide; Türk milletinin neslinin dahi varolma veya yokolma sınırına geldiği fevkalade zor şartların yaşandığı adeta kaderinin çizildiği bir dönem vardır ki, o da I. Dünya savaşı sonrası **Millî Mücadele** dönemidir. Gerçekten de Türk düşmanlarının veya daha geniş anlamda emperyalistlerin "şark meselesi" dedikleri "Anadolu'da Türk hakimiyetini kırmak ve Türk'ü imha" projesinin gerçekleşmesine ramak kalmıştı. İşte Türk tarihinin böyle en karanlık bir ortamında Türk milleti, Atatürk'ün önderliğinde adeta bir destan yazarak bu büyük felaketi, yeniden bir devlet kurma ile sonuçlandırabilmişti. Batılıların "hasta adam" dedikleri bir bakıyyeden Atatürk'ün fikir ve düşüncelerinin şekillendirdiği Türkiye Cumhuriyeti doğdu. Millî Mücadele olarak adlandırdığımız ve Cumhuriyetimizin doğuş sürecinde fevkalade ağırlığa sahip olan 1919-1923 dönemi ve bu dönemi müteakip Cumhuriyet kurumlarının oluşmasında temel olan Atatürk ilke ve İnkılaplarını, Atatürk'ü bilimin ışığında anlamak ve idrak etmek durumundayız. Bu, Yeni Türk devletinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası ve istikbali için yeni yetişecek nesillere vereceğimiz eğitimin temelidir. Atatürk'ün gençliğine hitabesinde ifadesini bulan sorumlu Türk gençliği ancak bu doğrultuda verilecek sağlıklı bir eğitimle inşa edilebilecektir. İşte bu sebepledir ki, ilköğretimden başlayan Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi eğitimi, branşı ne olursa olsun Yüksek öğretim kurumlarında da verilmesi gereken bir disiplin durumundadır.

Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığının 05.03.1987 tarih ve Apk. 08/99-050-3402-05014 sayılı yazısında Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinin amacı şöyle belirtilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

1- Türk İstiklal Savaşı, Atatürk İnkılapları ve İlkeleri, Atatürkçü Düşünce, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi hakkında doğru bilgiler vermek.

2- Türk İstiklal Savaşı, Atatürk İnkılapları ve İlkeleri ve Atatürkçü Düşünceye Yönelik Tehditler Hakkında Doğru Bilgiler Vermek.

3- Türk Gençliğini, Ülkesi, Milleti ve Devleti ile Bölünmez Bir Bütünlük İçinde Atatürk İnkılapları ve İlkeleri ve Atatürkçü Düşünce Doğrultusunda Millî Hedefler Etrafında Birleştirmek.

4- Türk Gençliğini Atatürkçü Düşünce Doğrultusunda Yetiştirmek ve Güçlendirmek.

İlk ve ortaöğretimde de aşağı- yukarı **amaçlar** benzer ifadelerle dile getirilmiştir[1]. O halde bu amaçların en verimli bir şekilde nasıl gerçekleşebileceği sorusu bizi meşgul etmelidir. Bu amaçların istenilen düzeyde gerçekleşebilmesi için öncelikle bilimin ışığında Atatürk'ü ve Millî Mücadele'yi anlatmak ve anlamak durumundayız. Buna yönelik olarak, biz burada, dikkatimizi çeken bazı hususlara temas edeceğiz.

I- Herşeyden önce Millî Mücadele'nin mimarı, Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk'ü ve onun fikir ve düşüncelerini anlamak durumundayız.

Atatürk ilkeleri deyince, Cumhuriyetçilik, Lâiklik, devletçilik, inkılâpçılık, halkçılık, millîyetçilik akla gelir. Ancak Atatürk'ün Nutku, Söylev ve Demeçleri, konuşmaları, kısaca bütün düşünceleri ve davranışları Atatürk ilkelerinden ayrı düşünülemez. Yani Atatürk ilkeleri veya geniş manada Atatürkçülük, yukarıda saydıklarımızın tamamıdır ve bir bütünlük arz eder.

Bu kısa açıklamadan sonra Atatürkçülüğü yorum metodu hususunda çoğu zaman uygulandığını gördüğümüz iki yanlış metot veya yaklaşıma işaret etmek istiyoruz.

---

1 MEB., **Tebliğler Dergisi,** 29 Ağustos 1983, s.338- 339; **Tebliğler Dergisi,** Eylül 1999, sayı:2504, s. 601 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan birincisi şudur: Atatürk, bir bütün olarak değerlendirilmemekte ve yalnızca bir sözü veya bir uygulaması ele alınarak İşte Atatürkçülük budur denilmektedir. Hatta onun bir konuda yaptığı açıklama dahi bütün olarak dikkate alınmayıp, içerisinde bazı cümleler seçilerek, Atatürk'ün görüşleri kısırlaştırılmakta, hatta saptırılmaktadır. Örneklerini çok görüyoruz.

Atatürkçülüğü yorum metodunda dikkatimizi çeken ikinci husus: Dil meselesidir. Atatürk, kendi kullandığı sözlerle, uslûp ve lisanla anlaşılmalı, anlatılmalıdır. Onun kullandığı lisanı değiştirerek vermek, Atatürk'ü tercüman aracılığı ile Türklere anlatmak demektir. Günümüzün neslini 50-60 yıl önceki Atatürk'ten ayırmak, Onu anlayamaz hale getirmek demektir. Bugün İngiltere'de bir ortaokul öğrencisi asırlar önceki Shekspiri olduğu gibi aslından anlamaktadır. Biz de Nutuk'u aslından olduğu gibi bilmek durumundayız. Sayın Prof. Dr. Sina Akşin'in haklı olarak ifade ettikleri gibi, Nutuk'u aslından az çok anlayarak okuyabilmek, bir Türk insanının aydın olup olmadığının ölçütü olmalıdır[2]. Bu hususa biraz aşağıda Terminoloji bahsinde ayrıntılı olarak tekrar gireceğiz.

Zannediyoruz, Atatürk'ü anlama, idrak etme yönünde bu iki husus gözardı edilmemesi gereken önemli noktalar olmalıdır.

II- Millî Mücadele'nin anlaşılması yönünde şu hususlar öncelikle aklımıza geliyor;

1- Millî Mücadele tarihimiz Türk Tarihinin bütünlüğü içinde ele alınmalıdır.

İlmin bir tanımı da, hadiseleri sebep-sonuç illiyeti içinde değerlendirme sanatıdır. Atatürk'ün Samsun'a çıkışını, bu durumu hazırlayan şartları bilmeden izah etmek mümkün değildir. Osmanlının çöküş sebeplerini bilmeden Mondros anlaşılamaz. Tazminatı bilmeden 29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilanıyla ilgili yorumlar yapmak bizi ilmen sağlıklı ne-

2 Aytın Taneri, "Nutuk Söylev Farkı", **Töre,** Aralık 1984.

Levent Şahverdi Arşivi

ticelere götürmez. 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı - 1876 I. Meşrutiyet, -1908 II. Meşrutiyet bilinirse Cumhuriyet'i daha iyi anlayabiliriz.

İstiklal Savaşının dönüm noktalarından biri olan Sakarya Meydan Muharebesini, 1071 Malazgirt, 1176 Miryekefalon, çizgisinde değerlendirebilirsek Sakarya Zaferinin Türk tarihinde neyi ifade ettiğini daha iyi anlayabileceğimiz kanaatindeyim. Çünkü, Malazgirt zaferi ile vatanın kapısı açılırken, Miryakefalon'la vatan kurulmuş ve korunmuş Sakarya ile Vatan kurtarılmıştır. Atatürk'ün esir alınan Trikopis'e karşı davranışı, veya Türk ordusu İzmir'e girdikten sonra Atatürk'ün gireceği bir konağın merdivenlerine Serilmiş Yunan bayrağını kaldırttıktan sonra geçmesi, Türk devlet adamı karakteristiğidir. Dolayısıyla Atatürk'ün fevkalâde anlamlı bu ve benzeri tutum ve davranışlarını şu kadar binyıllık Türk tarihinde oluşmuş Türk Devlet adamı kavramı içerisinde ele alabilmeliyiz. Bu örnekleri istediğimiz kadar çoğaltabiliriz.

Millî tarih terbiyesi de Türkiye Cumhuriyetinin Türk tarihinin bütünlüğü içinde ele alınmasını icap ettirir. TBMM Lozan da Osmanlının borçlarını ödemeyi taahhüt etti ve yakın zamana kadar bu borçları ödedi. Bu davranış,Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Devleti'nin varisi olduğunu gösterir. Hatta meseleyi daha açacak olursak, Türk tarihinin bir bütünlük içinde ele alınması gerektiğini, Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı forsunu tesbitinde açık şekilde görmekteyiz. T.C. Cumhurbaşkanlığı forsuna tarihteki Türk Devletleri nakş edilmiştir. Burada 16 sayısı üzerinde durmak istemiyoruz, bunun üzerinde tartışmalar vardır. Zaten meselemiz de bu değildir. Esas mesele, Fors ta Türk Tarihinin bütünlüğü felsefesinin işlenmesidir. Yine birkaç örnek daha verecek olursak; Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluş tarihinin M.Ö. 209 Mete Han olarak, Deniz kuvvetlerimizin kuruluşunun Çaka Bey olarak kabul edilmesi burada muhakkak hatırlanmalıdır[3].

---

3 28 Haziran 2000 tarihinde "Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluşunun 2209. Yılı Kara Kuvvetlerinde törenlerle kutlandı." 29 Haziran 2000 tarihli gazeteler.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Devletinin kuruluşunun 700. yılı ve arkasından Cumhuriyetimizin kuruluşunun 75. yılı kutlamalarının başta, Cumhurbaşkanlığı makamı olmak üzere Üniversitelerimiz ve devletimizin hemen bütün kurumlarınca kutlanması Türk tarihinin bütünlüğüne işaret eden yüksek Türk devlet felsefesinin pratiğe yansımasından başka birşey değildir.

2- Millî Mücadele'nin aslî unsurları öncelikle tesbit edilmelidir. Millî Mücadele tarihimize baktığımızda hemen her gelişmenin, mücadelenin veya zorlukların altında iki önemli hususun veya aslî boyutun yer aldığını görüyoruz. İstiklal Savaşının esas fotoğrafını, Millî Mücadele'nin esas karakterini biz burada görebiliriz. Bunlar; **a- Nüfus Meselesi,** b- **Ekonomik durumdur.** Fona, zemine bu iki esas noktayı koymadan İstiklal savaşını gerçek fotoğrafını çekebilmek pek mümkün değildir.

Türkiye 1911 Trablusgarp savaşından beri 10 yıldır savaş halindedir. Bu yüzden insan kaynakları gittikçe azalmış idi. Doğulusuylu batılısıyla Anadolu'nun her tarafından vatan evlatları, vatan topraklarını savunmaya koşuyordu. Öyle ki, şehit vermeyen aile, sülale göstermek neredeyse mümkün değildi. Hemen her ailede şehide rastlanıyordu. Şöyle kabaca bir hesapla bir örnek verecek olursak; Sırf Çanakkale Muharebesinde şehit, yaralı ve kayıplarla birlikte 211 bin civarında[4] zayiat verildiği bilinmektedir. O zamanın Anadolu nüfusu tam kesin olmamakla birlikte 11- 12 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu tablo bize şunu gösterir: Sırf Çanakkale'de 50- 60 kişide 1 kişi veya her sülaleden 1 kişi şehit olmuş veya sakat kalmıştır. Diğer cepheleri ve İstiklal harbini hesaba katarsak bu oran yani şehit sayısı oldukça artacaktır.

Yetişmiş insan kaynağının gittikçe azalmasının izlerini halk kültürümüzde dahi görmek mümkündür. Türkülerimize kadar giren;

Hey onbeşli onbeşli
Tokat yolları taşlı

---

4 **Şehitlerimiz,** Millî Savunma Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s.40.

Levent Şahverdi Arşivi

Onbeşliler gidiyor
Kızların gözü yaşlı

Mısraları o günlerin şartlarını bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Onbeşliler, 1315 doğumlular olup Çanakkale Muharebesi sırasında 16-17 yaşında olanlardır. Eğer bu çocuklar, sağ salim döndüler ise, böyle bir türkü çıkmaz idi. Türkü olduğuna göre, bu çocukların çoğu geri dönmemiş, şehit olmuştur. Buna benzer çok örnek vardır[5]. İşte bir türkü daha;

Burası Muş'tur
Yolu Yokuştur
Giden gelmiyor
Acep ne iştir

Bu Türkümüz de Yemen'e gidip oralarda şehit olanları gösteriyor.

I. Dünya savaşında tablo bu iken İstiklal savaşında nüfus bakımından daha da kritik durumda idik. Askerlik çağının altında olup askere koşan çocukların sayısının haddi hesabı yoktur. Millî Mücadele'de Türk Çocukları adlı araştırmamızda kahraman çocuklarımızdan bazı örnekler verilmiştir. Antepli Mehmet elinde silahı cepheye koştuğunda henüz 12 yaşındaydı. Asker üniformalı olarak altında atı elinde silahı İnönü cephesinden diğer cephelere koşan Nezahat Hanım (Baysel) da 11-12 yaşındaydı[6].

Bu hususta sonuç olarak şunu söylemek istiyoruz; 10 yıllık savaşın sonunda İstiklal Savaşına girdiğimizde savaşacak insan kaynağımız kritik bir noktada idi. Eğer bir millet, askerlik çağının altında, henüz buluğ çağına bile girmemiş erkek nüfusunu harbe sürmek durumunda kalmış ise, biyolojik olarak bile o milletin neslinin devamının tehlikeye girdiğini söy-

5 Çankakale'de şehid olan Burdurlular üzerine bir değerlendirme için bkz., Nuri Köstüklü, "Çankkalede Şehid Olan Burdurlular ve Millî Sorumluluklarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Mart 1999, sayı:43

6 Nuri Köstüklü, "Millî Mücadele'de Türk Çocukları ve Bir Destan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Mart 1997, sayı:37.

Levent Şahverdi Arşivi

leyebiliriz. Yani milletimiz, İstiklal Savaşına girdiğinde varolma- veya yokolma sınırına gelmiş idi. İşte Atatürk'ün önderliğinde topyekun millî birlik ve beraberlik içinde verdiğimiz mücadele bu zor şartlarda başarıya ulaşmıştır. Atatürk döneminde 10. yıl marşında **"10 yılda 15 milyon genç yarattık her yaştan"** diye övünmemizin sebebi budur.

Gelelim 2. Önemli mesele olan Ekonomik duruma;

İstiklal Savaşına girdiğimizde ve savaşın devam eden aylarında milletin maddî kaynakları neredeyse tükenme noktasına geldi. Tekalif-i millîye ile ortaya konan kaynaklarımız artık en son kaynaklardır. Bu kaynaklarla ya zafer kazanılacaktır, ya zafer kazanılacaktır. Başka çare yoktur. Bir çift çarığın, bir çift çorabın hesabı yapılmıştır. Çaresizlikten pencere demirlerinden süngü yapmak durumunda kaldık. Askerimizin iaşesinin başında arpa, bakliyat, soğan vb. gıda maddeleri geliyordu. Bunun dışındakiler lüks idi. Isparta Milletvekili Hafız İbrahim (Demiralay) -aynı zamanda Isparta gönüllülerince oluşturulan Demiralay millî kuvvetinin de kurucusu ve komutanıdır- Milletvekili sıfatıyla Denizli'nin batısındaki cephede çarpışmakta olan Demiralay'ı ziyarete gittiğinde, siperdeki gönüllülere **birer kuru incir** veriyor. Hafız İbrahim, bu hadiseyi hatıralarında yazmaktadır. Bir milletvekili birer incir verdiğini kayda geçiriyorsa, bunun günün şartlarında lüks bir ikram olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Millî Mücadele tarihimiz, İstiklal savaşını zorluklar ve yokluklar içinde verdiğimize yönelik bunun gibi binlerce örnek veya anekdotla doludur.

O halde İstiklal Savaşı veya daha geniş anlamda Millî Mücadele'nin herhangi bir safhasını ele alırken nüfus ve ekonomik durumu muhakkak dikkate almalıyız. Bu dikkate alınmadan yapılacak tahlil veya tarih eğitimi yukarıda belirlenen amaçlara ulaşmada yetersiz olacaktır.

3- Millî Mücadele sırasındaki bazı olumsuz gelişmeler genele mâl edilmemelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Hepimiz gayet iyi biliyoruz ki, Millî Mücâdele de çeşitli isyanlar, ayaklanmalar olmuştur. Fakat bu isyanların, ayaklanmaların takdim şeklinde bazı yanlışlıklara rastlıyabiliyoruz. Konuyla ilgili hemen bütün kitaplarda isyanlarla ilgili şu başlıkları dikkatimizi çekiyor; Konya İsyanı, Yozgat İsyanı, Düzce İsyanı, Çerkes Ethem İsyanı, Menemen Olayı vs. Bu şekilde isimlendirmeni, hem ilmen hem de millî tarih terbiyesi bakımından doğru olmadığını düşünüyoruz. Bütün Konya isyan etmemiştir. Bütün Yozgat isyan etmemiştir, bütün Düzce İsyan etmemiştir. İsyanların adını bu şekilde koymakla, bütün Konya'yı, bütün Yozgat'ı töhmet altında bırakmaya kimsenin hakkı yoktur. Kaldıki sözünü ettiğimiz yerlerde Millî teşkilatlanma bütün hararetiyle kök salmış Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurulmuştur. Konya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Konya'da bulunan 2. Ordu Komutanı Cemal Paşa ve daha sonra 12. Kor. Komutanı Fahrettin Paşa'nın önderliğinde civar sancaklardaki millî teşkilatlanmalar el altından desteklendiği gibi[7], Batı Anadolu'da kurulan cepheye de durmadan lojistik yardım yapıldığını biliyoruz. Çerkes Ethem İsyanı diyerek, Çerkes olarak bilinen vatandaşlarımızı suçlamaya kimsenin hakkının olmadığını düşünüyoruz. Kaldı ki, Millî Mücâdele de İstanbul'dan Anadolu'ya silah, mühimmat kaçırılmasında Bolu-Adapazarı havalisindeki bu vatandaşlarımızın fevkalâde hizmeti oldu. Hayvanlarla dağlardan Anadolu'ya silah naklettiler, bunun belgeleri var elimizde[8].

İsyanları ele alırken, Konya isyanı, Çerkes Ethem İsyanı yerine Ethem Bey İsyanı, Menemen Olayı yerine Kubilay Olayı şeklinde isimlendirme yapılmalıdır. İsyanların adı bu şekilde konulmalıdır. **Prensip itibariyle mümkün olduğu kadar suçlamaları genelleştirmekten kaçınmalıyız, özele indirgemeliyiz. Ancak böyle hareket edilirse Millî Mücadele'nin doğru anlaşılabileceğini düşünüyoruz.** Dersin amacı da bu şekilde hareket etmeyi icap ettirir. Eğer, yanlış isimlendirmelerle tabanı suçlar, meselâ, Konya, Yozgat, Düzce, Menemen zan altında bırakılırsa bu dav-

7 Nuri Köstüklü, **Millî Mücâdelede Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları,** Ankara, 1990, Kültür Bk. Yay., s. 97; Ahmet Avanas, Millî Mücadele'de Konya, Ankara 1998.
8. **ATASE Arşivi,** Klasör:427, Dosya: 5, Fihrist:30, 30-1.

Levent Şahverdi Arşivi

ranış, "Türk Gençliğini Ülkesi, Milleti ve Devleti ile Bölünmez bir Bütünlük içinde...." ifadeleriyle başlayan dersin amaçlarındaki 3. Madde ile çelişki teşkil eder.

Atatürk ve Millî Mücadeleyi anlamak yönünde buraya kadar temas ettiğimiz bazı hususlara şüphesiz başka konular da eklenebilir. Ancak buraya kadar değindiğimiz bütün bu problemlerin temelinde Terminoloji meselesinin yer aldığını düşünüyoruz. Yani Atatürk ve Millî Mücadeleyi ele alırken kullanılan kavram ve terimler meselenin özünü oluşturmaktadır. Şimdi biz burada, bildiri başlığımızda da vurguladığımız üzere "Atatürk ve Millî Mücadeleyi anlamak" çerçevesinde "Terminoloji meselesi"ne biraz ayrıntılı olarak temas edeceğiz;

III- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi veya Yakın Türk Tarihi'nde "terminoloji meselesi"

Bilimsel düşüncenin yerleşmesi ve gelişmesinde veya daha geniş anlamda söyleyecek olursak, öğrenmenin istenilen düzeyde oluşmasında terminolojinin yeri ve önemi inkar edilemez. Bu yüzdendir ki, Sosyal bilimlerden, Fen, Matematik, Tıp bilimlerine varıncaya kadar bilimin bütün sahasında o sahaya has terminoloji teşekkül etmiştir. Tıpbın kendine has bir terminolojisi vardır. Hukukun kendine özgü bir terminolojisi vardır. Bunun gibi diğer bilim dalllarının da kendine has kavramları vardır veya muhakkak olmalıdır. Zaten bilim dallarını birbirinden ayıran en önemli özellik de farklı terminolojilere sahip olmalarıdır. Sosyal bilimlerin bütün dallarında olduğu gibi, Tarih'in de kendi alanına özgü kavramları vardır. Sözkonusu kavramları biz **evrensel nitelikli** olanlar ve **millî nitelikli** olanlar şeklinde iki alana dağıtabiliriz. Dünyadaki diğer milletlerin tarihlerinde veya tarih araştırmalarında ortaklaşa kullandıkları kavramlar evrensel özelliktedir. Ama bunun yanında diğer toplumların veya milletlerin tarihinde bir anlam ifade etmeyip yalnızca bir milletin tarihinde teşekkül etmiş olan kavramlar vardır ki bunları da millî nitelikli kavramlar olarak adlandırabiliriz. Meselâ; tarih araştırmalarında sık sık kullanılagelen **"medeniyet"**, **"insan hakları"**, **"demokrasi"** vb. kavramlar evrensel özel-

Levent Şahverdi Arşivi

liktedir. Ama bir **"Kuvâ-yı Millîye"**, bir **"Misak-ı Millî"** kavramı Türk tarihinde teşekkül etmiş ve anlam kazanmış olup millî niteliklidir. Şüphesiz kavramlar üzerindeki böyle bir tasnifi daha ziyade, oluşmasında toplumların özelliklerinin de etkili olduğu bilim dallarında, bazı sosyal bilimler ve özellikle tarihte yapabiliriz. Fakat evrensel nitelikli bilim dallarında fen, matematik, tıp vb. alanlarda böyle bir tasnife gitmek doğru olmaz[9].

Tarih biliminin gelişmesi ve tarih öğretiminden istenilen neticenin elde edilebilmesi, yukarıda adını ettiğimiz her iki alanda yer alan kavramların isabetli olarak tesbit edilebilmesi ve mümkün olabilen zenginlikte, çoklukta kullanılabilmesine bağlıdır.

Tarih, millî şahsiyetlerini kazanamadıkları veya koruyamadıkları için, başka kültürler içinde eriyip giden insan topluluklarının hazin maceralarıyla doludur. Şayet bir toplum aynı akıbete uğramak istemiyorsa, tefekkürüne, millî kültür ve şahsiyetine hayat verebilecek değerdeki kavramlarla tanışmaya ve onları yaşayıp yaşatmaya mecburdur. Bunun için de önce, ciddî etimolojik lügatlar yazılmalı ve yaşayan kelime ve kavramlar, basit lügat karşılıklarıyla bırakılmayıp o kültür içinde kazandıkları anlam ve kavramlar araştırılarak, örnekleriyle birlikte, tefekkür kabiliyetine sahip yeni nesillerin istifadesine sunulmalıdır. Bu düşüncelerden hareketle, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi öğretiminde "kavramlar veya terminoloji meselesi" ciddî olarak ele alınmalıdır.

Yukarıdan beri Atatürk'ü ve Millî Mücadele'yi anlamak üzerinde temas ettiğimiz bazı meselelerin altında "terminoloji" nin yer aldığını söylemiştik. Terminoloji konusundaki problemleri iki noktada toplamak mümkündür; Bunlar;

a- Kavramlar, anlam olarak doğru ve isabetli kulanılabiliyor mu?

b- Kavramlar kemiyet olarak istenilen çoklukta kullanılabiliyor mu?

---

9 Nuri Köstüklü, **Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi,** Konya 1998, s.189.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi bu problemleri sırasıyla ele alalım;

a- İlköğretim 4. -7. Sınıflardaki Sosyal Bilgiler dersi müfredatı içerisinde yer alan tarih konularını, 8. Sınıftaki Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ve Lisedeki tarih dersleri müfredatı ile bu müfredata göre yazılmış ders kitaplarını ve Yüksek öğretimdeki Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi öğretim materyallerini incelediğimizde tarihî kavramların doğru olarak kullanımında yeterince hassas davranıldığını söyleyemeyiz. Aşağıda bazı örnekleriyle ele alacağımız eksiklik ve yanlışlıklara, yalnızca okullardaki tarih öğretim materyallerinde değil, okul dışı tarih çalışmaları ve araştırmalarında da rastlamak mümkündür. Haddizatında bu konu, tarih öğretiminde müstakil bir araştırma konusu olabilecek boyutta ve önemdedir. Ama biz burada bazı örnekler çerçevesinde meseleye giriş yapmakla yetineceğiz.

Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi alanıyla direk ilgili kavramlardan örnekler vermeden önce, yine bu alanda zaman zaman kullanılan ve genel Türk tarihiyle ilgili bir- iki kavramdan söz etmeden geçemiyeceğiz

"Orta Asya" ifadesinin bir Türk tarih kavramı olarak doğru olmadığını düşünmekteyiz. Bu kavram yerine "Türkistan" kavramının kullanılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bilindiği üzere sözü edilen coğrafya, güneyde Alp sistemine dahil en yüksek dağ sıralarını teşkil eden Himalayalarla , kuzeyde Sayan dağları ve Baykal gölü etrafındaki dağlar, batıda Hazar denizi ile doğuda Büyük Kingan dağları arasında kalan geniş sahadır. Asya'nın kalpgahı da sayılan bu coğrafyada tarih boyunca genellikle Türk unsurlar hâkim oldukları için buralara Türkistan denilmiştir. Pamir ile Altay dağları arasındaki dağlık sahanın doğu kısmı "Doğu Türkistan" batı kısmı ise "Batı Türkistan" olarak adlandırılmıştır. Bazı şarkiyatçılar meselâ; meşhur şarkiyatçı V.V. Barthold "Türkistan" ifadesini kullanmaktadır. Ancak, Batıdaki sanayi inkılabıyla birlikte artan oryantal çalışmalarla birlikte literatürde "Orta Asya" ifadesi yaygınca yer almaya başladı. Çünkü **"Türkistan"** ifadesi **"Türk'e âidiyet"** lik taşır iken, "Orta Asya" coğrafî bir kavramdır. Bu yüzden yakınçağ Batı kaynaklarında, se-

Levent Şahverdi Arşivi

yahatnamelerinde **"Orta Asya"** tercih edilegeldi. Diğer bazı tarih terimlerinde olduğu gibi, bu kavram da tercümelerle Batıdan Türk tarih kitaplarına girmeye başladı.

Yabancı bazı müellifler bu yerlerin bugünkü siyasî durumunu gözönünde tutarak Doğu Türkistan'a "Çin Türkistanı"; Batı Türkistana da "Rus Türkistanı" demektedirler. Bu tabirler tarihî bakımdan olduğu kadar ilmî bakımdan da hatalıdır. Aslında adı sadece Türkistan olan bu geniş bölge, coğrafî araştırmalardaki bölge taksimatına uyularak Doğu Türkistan - Batı Türkistan diye iki kısma ayrılmıştır. Ahmet Ardel'in de haklı olarak tesbit ettiklerine göre, Rus Türkistan'ı, Çin Türkistan'ı gibi sun'i bir ayırım yapanların maksatları, bu sahâların Türk ülkeleri olduğunu unutturmaktır. Ruslar'ın Batı Türkistan'ı "Sinkiang" eyaleti diye adlandırmaları "Türkistan" kavramını büsbütün ortadan kaldırmaya yöneliktir[10]. Türkistan yerine Orta Asya ifadesinin kullanılmasını da bu çerçevede düşünmek gerekir. Bu kavramın İnkılap tarihi ders kitaplarımızda ve müfredatta, kısa zamanda değiştirilmesi mümkün olamazsa hiç olmazsa **"Türkistan (Orta Asya)"** şeklinde yer alması daha doğru olacaktır.

Yine Atatürk İlkeleri ve İnkılap tarihi kitaplarında sıkça geçen bir kavram olan **"Osmanlı İmparatorluğu"** ifadesi de herşeyden önce ilmen doğru değildir. Bu ifade de bize batı kaynaklarındaki **"Ottoman Empire"** ifadesinin tercümesiyle girmiştir. Batılı yazarlar, kendi devlet anlayışları çerçevesinde "İmparatorluk" demişlerdir. Etimolojik tahlil yaptığımızda Empire, Emperium, Emperial, Emperialist, Emperializm, kelimelerinin aynı kökten geldiği görülür. Yani Türkçe; "sömürmek", "almak" esasına dayalı bir siyasî teşekkül demektir Empire. Dolayısıyla, farkında olarak veya olmayarak "Osmanlı İmparatorluğu" ifadesiyle Osmanlıyı sömürgeci devletler sınıfına koymuş oluyoruz ki, bu ise tarihî realiteye aykırı bir yargıdır, Osmanlı'yı anlamamış olmaktır. Kaldı ki, devletin resmî adı hiçbir zaman "Osmanlı İmparatorluğu" olmamıştır. Bütün resmî kayıtlarında, paralarında, pullarında, nüfus tezkirelerinde, izinnamelerde vb. akla ge-

10 Ahmet Ardel, "Türk Ülkelerinin Tabiî Coğrafyası", **Türk Dünyası El Kitabı** I.Cild Coğrafya-Tarih, Ankara 1992, s.9.

Levent Şahverdi Arşivi

lebilecek her türlü resmî belgede devletin adı **"Devlet-i 'Aliyye", "Devlet-i 'Aliyye-i Osmâniye", "Devlet-i Al-i Osman"** şeklinde geçmektedir. Yani "İmparatorluk" değil "Devlet" ifadesi yer almaktadır. Osmanlı idarecilerinde "İmparator" veya "İmparatoriçe" yoktur. Vakıa bu iken, Osmanlı Devleti'nin adını "Osmanlı İmparatorluğu" şeklinde değiştirmek hem ilmen hem de millî tarih terbiyesi bakımından doğru değildir. Nutkun başında da Atatürk, İmparatorluk yerine "Osmanlı Devleti" ifadesini kullanmıştır. Uzun zamandır dile getirdiğimiz bu konu üzerinde bazı gelişmeler olmuştur. Son bir-iki yılda çıkan müfredat ve resmî ders kitaplarında, devletçe kutladığımız Osmanlı Devletinin kuruluşunun 700.yılı logosunda "Osmanlı İmparatorluğu" yerine "Osmanlı Devleti" ifadesinin kullanılmaya başlanması, Türk tarih terimlerinin doğru kullanılması açısında olumlu bir gelişmedir.

Bildirimizin de esas konusu olan İnkılap tarihi terminolojisi'nde ise problem daha da dikkat çekici boyuttadır. Bazı örneklerle meseleye bir göz atalım;

Müfredatta İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük konularının ilgili yerlerinde **"Kurtuluş Savaşı"** ifadesi sıkça geçmektedir. Yine ders kitaplarının ilgili konularında da aynı ifade yer almaktadır. Halbu ki, bu ifade **"İstiklal Savaşı"** veya daha geniş anlamda **"Millî Mücadele"** olarak kullanılmalıdır. "Kurtuluş Savaşı" kavramının olayların yaşandığı 1919-1923 yıllarında kullanılan "İstiklal Savaşı" veya "Millî Mücadele" kavramını tam karşılaması mümkün değildir. Bugün sömürge Afrika ülkelerinin esaretten kurtulmak için vermiş oldukları mücadele, tamamıyla İngiliz hâkimiyetine girmiş olan Hindistan'ın esirlikten kurtulmak için verdiği mücadele, "Kurtuluş Savaşı" olabilir. Ancak Türkiye'nin Mondros Mütarekesi sonrası düştüğü durum, yukarıdaki ülkelerin durumundan çok farklıdır. Türkler bu dönemde hürriyetini tamamen kaybetmedi, bir esirlik veya sömürge dönemi yaşamadı. Türklerin verdiği mücadele **esirlikten kurtulmak için değil esarete düşmemek için** verilen bir mücadeledir. Dolayısıyla bu iki durumu muhakkak ayırt etmek lâzım geldiğini düşünüyoruz. Yoksa bu kavramı yanlış kullanmakla, ilk ve ortaöğretimdeki

Levent Şahverdi Arşivi

çocuklarımızın tarih öğretiminden alması gereken **"kendine güven duygusu"**nun olumsuz yönde gelişmesine zemin hazırlamış oluruz. O dönemin bütün yazışmalarında ve Atatürk'ün Nutku'nda "Kurtuluş Savaşı" ifadesine rastlanmaz, millî marşımızın adı da "kurtuluş marşı" değil **"İstiklal Marşı**dır". Biz, Millî Mücadele gazilerine **"İstiklal madalyası"** verdik. Yine o dönemin önemli kurumlarından **"İstiklal mahkemeleri"** vardır. Acaba bu örneklerde "kurtuluş" ifadesini kullanabiliyor muyuz? Bu konu, çeşitli ilmî platformlarda, yeri geldiğince tarafımızdan dile getirildi. 1993'te MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'na verdiğimiz raporda da yer almış idi. 1994 sonunda basılan ve 1995'te okuyucuya sunulan T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı tarafından yayımlanan **İstiklal Harbi İle İlgili Telgraflar** adlı yayının son iki belgesi (ki bunun biri kapak resmî olarak konmuştur), yukarıdaki görüşlerimizi teyit bakımından oldukça önemlidir;

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşîr Fevzi (Çakmak), Başvekâleti Celileye gönderdiği 30.12. 1341 (1925) tarihli resmî yazıda şunları yazmaktadır;

"Anadolu İstiklal mücadelelerine resmî ve tarihî bir isim vermenin pek muvafık olacağı düşünüldüğünden 'Türkiye Kurtuluş Harbi' veya 'Türkiye İstiklal Mücadelesi veya Muharebeleri' isimlerinden birinin veya diğer bir ismin tesbitine müsâade buyurulması ma'ruzdur"

Başbakanlık, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa'nın bu yazısına birkaç gün sonra 12 Kanun-i Sani 1926 tarihli resmî yazıyla cevap vermiştir;

"Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

6 Kanun-i sani 1926 tarih ve Talim ve Terbiye Dairesi I. Şube 757/ 5762 numaralı tezkere cevabıdır

*Anadolu istiklal mücadelelerine '**İstiklal Harbi**' isminin verilmesi muvafık görülmüştür, efendim.*

Levent Şahverdi Arşivi

Başvekil"[11]

Bu belgelerde açıkça görüleceği üzere T.C. Başbakanlık makamı 1919-23 arasındaki dönemi adlandırırken "kurtuluş" ifadesini kullanmamıştır. Vâkıa bu iken, tarih kitaplarımızda veya tarih çalışmalarında kavramları tahrif ve tahrip yönünde daha da ileri gidilerek **"Kurtuluş Savaşı"**ndan **"Ulusal Bağımsızlık Savaşı"** 'na terfi ! örneklerini nasıl izah edeceğiz?

Kuva-yı Millîye, Heyet-i Millîye, Misak;ı Millî, İrade-i Millîye, Tekâlif-i Millîye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Hâkimiyet-i Millîye vs. Millî Mücadele'de sıkça kullanılan temel kavramlardır. Başta Nutuk olmak üzere dönemin literatüründen bu kavramları çoğaltmak mümkündür. İstiklal Savaşı'nın bütün yazışmalarında, dönemin diğer kaynaklarında ve özellikle Nutuk'ta Millî Mücadele'nin karakteristiğini bize bu kavramlar yansıtmaktadır. Dolayısıyla, **Atatürk'ü ve Millî Mücadele'yi, doğru anlamanın yolu, o dönemin temel kavramlarını doğru öğrenmekten geçer.** Şüphesiz, insan tekamül halinde olduğuna göre dilde de zaman içinde değişiklikler gelişmeler olabilecektir. Ama bu değişiklikler kavramlarda değil kelimelerdedir.

İstiklal Savaşının kavramları orijinal haliyle olduğu gibi öğretilmelidir. Üzerinde tahrifat yapılması veya tercüme edilerek verilmesinin ilmen doğru olmadığı kanaatindeyiz. Misak-ı Millî nin Ulusal And olarak, Kuva-yı Millîye'nin Ulusal Kuvvetler olarak değiştirilmesi doğru değildir. Çünkü bugün herhangi bir sömürge ülkesinde bağımsızlık hareketine teşebbüs eden kuvvetlere ulusal kuvvetler veya millî kuvvetler denebilir. Ancak, **Kuva-yı Millîye** denildiğinde, kavram olarak bu yalnızca Türk İstiklal savaşı içinde yer alır, yalnızca Türk tarihiyle ilgili olduğu anlaşılır. Zaten dil alanındaki bazı uzmanlar kelime olarak bile "ulus"un tam olarak "millet"in karşılığı olmadığını belirtmektedirler. Ulus Moğolca Uluş dan gelir ve halk, memleket, devlet, ülke demektir[12]. Belki,

11 T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, İstiklal Harbi İle İlgili Telgraflar, Ankara 1994, s. 608-611.

12 ulus hakkında bkz., Cem Dilçin, **Divanü Lügat-it Türk Dizini,** Ankara1972; Sır Gerard Clauson, **An Etymological of Pre-thirteenth Century Turkish,** Oxford, 1972, E.V. Severtyan, **Etimologiçeky Slovar Tyurkskih Yazıkoy,** Moskovco 1974.

Levent Şahverdi Arşivi

galat-ı meşhur haline gelmiş bazı kelimeleri kullanmakta bir sakınca olmayabilir, ancak bu kelimeler kavram konumunda olursa yanlış kullanmanın açıklaması yapılamaz, çünkü anlam kayması olur. Bunun gibi, bir **Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti** maalesef bazı yazarlarca **Hakları Savunma Derneği** olarak yazılmaktadır[13]. Böyle bir davranış, hangi cepheden bakılırsa bakılsın doğru değildir. Çünkü özel isimlerin tercüme edilemeyeceği aşikârdır. Eğer Millî Mücâdele dönemine ait kavramlar Nutuk'ta veya o dönemin yazışmalarında , kaynaklarında geçtiği şekilde kullanılmaz, tahrif edilir ve değiştirilirse bu ancak, Millî Mücâdele ruhunu, o günlerin gerçek havasını, karakterini saptırmağa hizmet eder.

Kavramlar konusundaki tesbit ve önerilerimiz, yalnızca burada yer alan örneklerle sınırlı değildir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ama burada bizim örneklerden ziyade vurgulamak istediğimiz husus tarih öğretiminde kavramların ne derece önemli olduğudur. Bu öneme istinaden, kavramlar tarih bilimine ters düşmeden bilimsel anlayış ve metotlar içerisinde doğru olarak tesbit edilmeli ve kullanılmalıdır. Kavramlar doğru tesbit edilip kullanılmadıkça, bir başka ifade ile **tarih terminolojisi** doğru olarak teşekkül etmedikçe tarih biliminin gelişmesi veya tarih öğretiminden istenilen verimin alınması pek mümkün değildir.

b- Tarih öğretimini etkileyen en önemli meselelerden birisi de kavram zenginliği veya fakirliğidir.

Ankara Universitesi TÖMER Dil Öğretim Merkezi tarafından 1996 yılının çeşitli aylarında Türkiye'de ve Dünya'da Ana Dili Eğitimi Sempozyumları düzenlendi. 4-5 Nisan 1996 tarihli Sempozyumda, Merkez Başkanı Dr. Mehmet Hengirmen bir önceki Sempozyumu değerlendiren konuşmasında; Merkez tarafından yapılan araştırmalara istinaden, Türkiye'deki ders kitaplarında ortalama 5000 sözcük varken Amerika'daki kitaplardaki sözcük sayısının 71.000 civarında olduğunu belirterek şunları söylemiştir;

---

13 meselâ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü** (C.1, Ankara 1982, C.2 Ankara 1984, C.3, Ankara 1986) adlı gerçekten sabır ve emek verilmiş hacimli çalışmasında maalesef özel isimleri tercüme ederek vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

"Diğer ülke ders kitaplarındaki görselliğe verilen önemi belirttikten sonra, kitaplardaki söz varlığına ait rakamları ortaya koyalım: İngiltere'deki kitaplarda sözcük sayısı 6511, kavram sayısı 967'dir. Amerika'daki kitaplardaki sözcük sayısı ise 71.000'dir. Bu veriler de oldukça şaşırtıcı. Beşir Göğüş'ün kitaplarında söz varlığı 4822; Millî Eğitim Bakanlığı kitaplarında 4997, ortalama 5000. Amerika'daki kitaplar gerek görsellik yönünden, gerek söz varlığı yönünden çok ileride. Bu konuya, düşüncenin kavramlardan oluştuğu göz önünde bulundurularak çok önemlidir. Afrika'daki bir köylü 500 kavram biliyorsa düşüncesi onunla sınırlı kalır. Kitaplarımıza baktığımızda, bizim ilkokul öğrencimizin düşüncesinin de en fazla 5000 sözcük ile sınırlı olduğunu düşünebiliriz. Bu sayı Amerika'daki bir çocuk için daha ilkokuldan itibaren 71.000'i buluyor; çocuğun beyin hücreleri de ona göre gelişiyor. Amerikalı bir çocuğun beyni daha ilkokuldayken gelişmeye başlıyor ve ona göre üstün beyin gücüne sahip olan bazı insanlar yetişiyor..."[14].

Mümtaz Soysal da aynı merkezin araştırmalarına atfen şu rakamları vermektedir:

Amerikan İlköğretim okullarının ders kitaplarında kullanılan sözcük sayısı 71.681; Almanya'da 70.400; Japonya'da 44.224; İtalya'da 30.193; Suudî Arabistan'da 13. 579; Türkiye'de ise bu rakam 7.260[15].

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi öğretiminde kavramlar meselesi ele alınırken, problemin, ders kitaplarımızdaki bu genel durumdan ayrı mütâlâa edilmesi mümkün değildir. Günümüzde öğrenci, Atatürk'ün "Nutuk"unu anlayamaz durumdadır. Meseleye tarih öğretimi açısından bakacak olursak, öğrencimiz Nutuk'taki tarihî kavram zenginliğini kaybetmiş durumdadır. Konuyla ilgili belki yüzlerce örnekten bir örnek vermek istiyoruz: "Harb" ve "Muharebe" kavramları. Nutuk'ta **I.Dünya Harbi**'nden, **Sakarya Meydan Muharebesi**nden, **İnönü Muharebesi**nden bahsedilir.

---

14 Mehmet Hengirmen, "Almanya, Fransa ve Türkiye'de Ana Dili Eğitimi Sempozyumu'nun Değerlendirilmesi", **Dünya'da ve Türkiye'de Ana Dili Eğitimi Sempozyum Bildirileri**, A.Ü. TÖMER Dil Öğretim Merkezi, Ankara, Temmuz 1998, s.76.

15 Mümtaz Soysal, "Sözcükler", **Hürriyet** 16.11.1997, s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

Ama günümüzde her iki kavramın karşılığı olarak - Nutuk'un sadeleştirilmiş! Nüshâlârında da- **savaş** kavramı kullanılmaktadır: **I. Dünya Savaşı, Sakarya Savaşı, İnönü Savaşı** vb. Bu örnekte, bir kavram tahrifi ve tahribi açıkça görülmektedir. Çünkü Harb ayrı bir kavram, muharebe ayrı bir kavramdır, anlamları farklıdır. Muharebe, tam olarak, harp (savaş) demek değildir, Harbin içerisinde bir cephedir, harbin bir parçasıdır. Daha teknik ifade ile; muharebe, harb'in alt kümesidir. Dolayısıyla "harp" ve "muharebe" arasındaki nüans kaldırılarak anlam bozukluğu, yanlışlık ortaya çıkmıştır. Birbirine yakın kavramlar arasında muhakkak nüans vardır. Bu nüansın kaldırılması, düşünceyi tahrif eder, doğru ve sağlıklı düşünmeyi olumsuz yönde etkiler.

Nutuk ile Söylev'i karşılaştırdığımızda bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Tabi burada yine tekrar ediyoruz. Zaman içerisinde kelimelerde bazı değişikliklerin olması tabiidir. Ama, bu değişiklikler, anlam kaymasına yol açacak şekilde kavramlarda olursa o zaman doğru olmaz. Zaten, bizim burada bahsettiğimiz "terminoloji" meselesi de bu noktada başlamış oluyor.

Yapılan bazı anketlerde bugün Üniversite gençliğinin günlük hayatında kullandığı kelime ve kavram sayısı 300'ü geçmemektedir. Şüphesiz bu kadar az kelime ve kavram haznesiyle Türk tarihini tam ve doğru olarak anlayabilmek ve Tarih öğretiminin amaçları arasında yer alan "millî şuur"u kazandırabilmek kolay olmasa gerektir. Bu yüzden çocuklarımızı, Türkçemizi yabancı dillerin boyunduruğu altına sokmadan ama başta Nutuk olmak üzere Atatürk'ün söz ve konuşmalarında da görüldüğü üzere doğru güzel dil zenginliği kelime ve kavram zenginliği içerisinde yetiştirmeliyiz. Dil konusunda, ideolojik veya popüler yaklaşımlar değil, bilim bize rehber olmalıdır.

Değerli dinleyiciler,

Batılıların Şark Meselesi dedikleri ve sonuç itibarıyla Anadolu'da Türk hakimiyetini kırmaya yönelik politikaların I. Dünya Savaşı sonunda gerçekleştirilmesine ramak kalmıştı. İşte Böyle bir ortamda Türk milleti

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün önderliğinde büyük bir mücadeleye girdi ve Türkiye Cumhuriyetini kurdu.

Atatürk'ün önderliğinde fevkalâde zor şartlarda kurulan, millî hakimiyete dayalı, akılcı ve laik Cumhuriyet; 1923'ten itibaren büyük gelişme ve ilerleme göstererek, Türkiyemizi bugün İslam dünyasının tek demokratik, laik ve serbest piyasa ekonomisine dayalı ülkesi haline getirmiştir. Bu sebeple Batı dünyası bile Cumhuriyetimizi, bağımsızlığına yeni kavuşmuş Türk Cumhuriyetleri'ne doğal bir "model" olarak[16] görmektedir. Türkiye'nin parlak ve büyük bir geleceğe doğru koştuğunu gören iç ve dış şer odakları, Cumhuriyetimize yönelik tehditler oluşturmaya çalışmaktadırlar. Türkiye, bir taraftan batıda Balkanlar, Doğuda Kafkaslar, ve Güneyde de Kıbrıs'tan Ortodoks kıskacına alınmak istenirken; bir taraftan da dahilde çeşitli problemler çıkartılarak millî birlik ve beraberliğimiz bozulmak istenmektedir. Ama her türlü olumsuzluk ve zorluklara rağmen Atatürk'ün önderliğinde Milletimiz Sevr'i nasıl yırtmış ise, bugün de Atatürk'ün fikir ve düşüncelerinden aldığı ilhamla önündeki engelleri aşacak güçtedir. Şüphesiz bunun da yolu herşeyden önce eğitimden geçmektedir.

İlköğretimden Üniversiteye kadar, Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi öğretimine gereken önem verilmelidir. Laik, demokratik Cumhuriyetimizin temellerini oluşturan Atatürk ilkeleri, dolayısıyla Millî Mücadele tarihimiz Özellikle Üniversitelerimizde bir servis dersi anlayışı içinde değil, branşı ne olursa olsun gençlerimize muhakkak vermemiz gereken bir eğitim olarak algılanmalı ve uygulanmalıdır. İçinde yaşadığımız şartlar buna her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğunu gösteriyor.

O halde Atatürk'ü, O'nun fikir ve düşüncelerini ve Millî Mücadele'yi anlamak yolunda ancak bilim ve millî menfaatler esas alınmalıdır. Bu çerçevede, Yukarıdan beri işaret ettiğimiz metod ve ter-

16 İsmet Giritli, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Kasım 1995, sayı:33

Levent Şahverdi Arşivi

minoloji ile ilgili problem ve önerilerin gözardı edilmemesi gerektiğini düşünüyoruz.

Bu duygu ve düşüncelerle Yeni Türk devletinin, Türkiye Cumhuriyetinin doğuş adımlarının atıldığı BMM'nin açılışının 80. yılını idrak ettiğimiz şu günlerde, başta Cumhuriyetimizin bânisi Büyük önder Atatürk olmak üzere, devletimizin kuruluşunda ve yükselmesinde hizmeti geçenleri, şerefli ordumuzun değerli mensuplarını ve şehitlerimizi şükranla anıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Bilindiği üzere Tarih bir milletin hafızasıdır. Bunun farkında olan milletler, eğitim sistemleri içinde tarih eğitimine ayrı bir yer ve önem vermişlerdir. Türk Milli Eğitim müfredatında da Tarih konularına İlköğretimden Yükseköğretime kadar yoğun sayılabilecek şekilde yer verildiği söylenebilir. Ama, gerek okulda gerekse okul dışında Tarih öğretiminde ne derece başarılı olunduğu, Tarih öğretiminden beklenen amaçlara ulaşılıp ulaşılmadığı hususu üzerinde durulması gereken ciddî bir problem olarak gözüküyor.

Türk tarihi derin ve köklü bir maziye sahiptir. Hunlar, Göktürkler'den itibaren Türkiye Cumhuriyeti tarihine kadar aşağı- yukarı 2000 yıllık Türk tarihinde şüphesiz çok önemli gelişmelerin yaşandığı dönemler vardır. Bu çizgide, Türk milletinin neslinin dahi varolma veya yokolma sınırına geldiği fevkalade zor şartların yaşandığı adeta kaderinin çizildiği bir dönem vardır ki, o da I. Dünya savaşı sonrası Millî Mücadele dönemidir. Gerçekten de Türk düşmanlarının veya daha geniş anlamda emperyalistlerin "şark meselesi" dedikleri "Anadolu'da Türk hakimiyetini kırmak ve Türk'ü imha" projesinin gerçekleşmesine ramak kalmıştı. İşte Türk tarihinin böyle en karanlık bir ortamında Türk milleti, Atatürk'ün önderliğinde adeta bir destan yazarak bu büyük felaketi, yeniden bir devlet kurma ile sonuçlandırabilmişti. Batılıların "hasta adam" dedikleri bir bakıyyeden Atatürk'ün fikir ve düşüncelerinin şekillendirdiği Türkiye Cumhuriyeti doğdu. Millî Mücadele olarak adlandırdığımız ve Cumhuriyetimizin doğuş sürecinde fevkalade ağırlığa sahip olan 1919- 1923 dönemi ve bu dönemi müteakip Cumhuriyet kurumlarının oluşmasında temel olan Atatürk ilke ve İnkılaplarını, Atatürk'ü bilimin ışığında anlamak ve idrak etmek durumundayız.

Bu makalede, Atatürk ve Millî Mücadeleyi anlamak yönünde dikkatimizi çeken bazı hususlarla birlikte Yakın Türk tarihi ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti tarihine yönelik terminoloji meselesi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Millî Mücadele, Türk İnkılap Tarihi, Tarih Öğretimi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

As known, history is a nation's memory. The nations who are aware of their history give values history teaching differently in education systems. In Turkish National Curriculum, it can be said that history teaching is placed intensively from primary to higher education. However, not only in schools but also outside schools it can be seen as a serious matter of how much we reached our aims and how much we are successful at history teaching.

The Turkish history has had a deep and valuable past from Hun Turks and from Gok Turks to Turkish Republic approximately for two thousand years. There are some periods in which there are important improvements and developments people lived in the Turkish history. In this line, there is a period in which Turkish nation struggled with the fight of being a present in this world after the World War I. That period refers to Turkish National independent War. In reality, some people who are Turkish enemies or in general, called imperialist said that this war is a kind of eastern people's matter and the enemies' intention was to break the Turkish sovereignty. They had a project of destruction of Turkish nation. They intended to reach their negative aims. Turkish people with the leadership of Ataturk succeeded to found a new republic and wrote an excellent story about their history although they had much difficulty to do that kind of work. The Turkish Republic was born in the direction of Ataturk's ideas and opinions from Ottoman Empire, which was called as 'ill man' by the western people. We have to realise Ataturk's ideas, opinions, feelings, beliefs, principles and revolutions, which are bases of the newly becoming a republic between 1919 and 1923 which was called as a period of the National Independent War.

In this paper, in the direction of understanding Ataturk and the National Independent War with some important matters, which we have to take into consideration Recent Age Turkish History in particular, the matters of terminology in relation to Turkish Republic history was examined.

Key Words: Ataturk, Turkish National Independent War, Turkish Revolution History, History Teaching, The History of Turkish Republic.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NDEN HABERLER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NİN 2000 YILI FUAR FAALİYETLERİ

Abdullah AKTAŞ*
Berna TÜRKDOĞAN**

Atatürk Araştırma Merkezi olarak, her yıl olduğu gibi 2000 yılı içerisinde de çeşitli Fuar Organizasyonlarınca düzenlenen yurt içi ve yurt dışı kitap fuarlarına katılmış bulunmaktayız.

Bunların ilki olan ve 8-16 Nisan 2000 tarihleri arasında Tüm Fuarcılık Yapım A.Ş. tarafından İzmir'de düzenlenen 5. İzmir Kitap Fuarı'nda stand kurarak yalnız kitap satışı değil Merkezimizi, kitaplarımızı, seminer ve konferans gibi faaliyetlerimizi de tanıtma imkanı bulduk. Yayınlarımızı tanıtıcı ilanlarımız ve 2500'i aşkın katalogumuz dağıtılarak, her kesimden kişinin ziyaret ettiği standımızda faaliyet gösterdik.

21-23 Nisan 2000 tarihleri arasında ise Hungarian Publishers and Booksellers Association tarafından Macaristan'da düzenlenen Budapeşte 7. Uluslararası Kitap Fuarı'na stand kiralanarak, Uzman Yardımcısı Berna Türkdoğan ile Şube Müdürü Abdullah Aktaş görevli olarak katılmışlardır.

Yurt dışında uluslar arası nitelikte düzenlenen bu tür fuarlara kurumumuz ilk defa katılmıştır. Yurtiçi fuar organizasyonlarından daha değişik bilgi ve tecrübeyi gerektirdiği görülmüştür. Fuara katılımımızın asıl amacı bir Türk kuruluşu olarak Merkezimizi ve yayınlarımızı tanıtmak, satış yapmak, diğer ülkelerin yayın evleriyle bağlantılar kurarak, yayın değişim ve temini çalışmaları olmuştur.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Yurt İçi - Yurt Dışı İlişkiler Şube Müdürü
** Atatürk Araştırma Merkezi Uzman Yardımcısı

Levent Şahverdi Arşivi

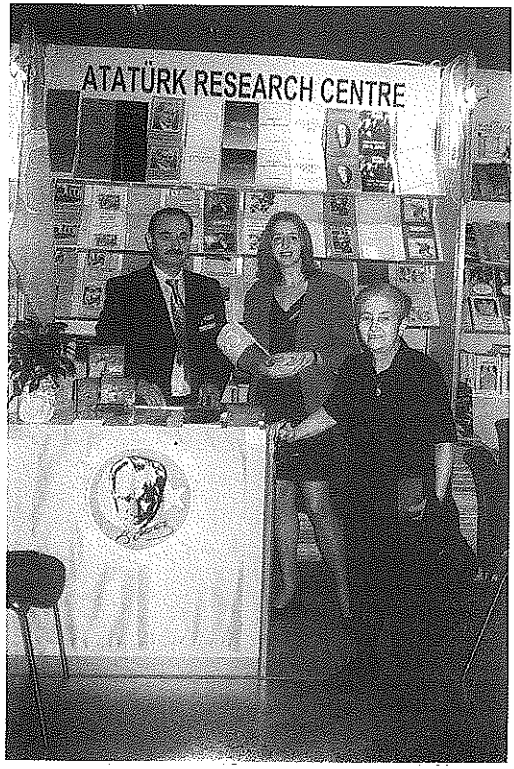
Fuar organizasyonu tarafından ülkemizdeki diğer kurum ve kuruluşlara da katılım teklifi olduğu halde ülkemizden sadece Merkezimiz yer almıştır. Katılan diğer ülkeler arasında Almanya, Romanya, İspanya, Japonya, Slovakya, Rusya Federasyonu, Danimarka, Ukrayna, Bangladeş ve Güney Afrika Cumhuriyeti ile Macaristan'daki yayınevlerini sayabiliriz. ülkelerin kitapevlerinden alınan kataloglar Merkezimiz Kütüphanesine teslim edilmiştir. Katılan firmalara kurumumuz yayın kataloglar Merkezimiz Kütüphanesine teslim edilmiştir. Katılan firmalara kurumumuz yayın katalogu ve Nutuk-Cd Rom'un tanıtım broşürü verilerek tanıtım yapılmış, satış ve yayın değişimi tekliflerinde bulunulmuştur. Bazı firmalara tanıtım amacıyla yayınlarımız bağış olarak verilmiştir. Gelen teklifler doğrultusunda Mustafa Kemal Atatürk (Almanca) ve Türk İnkılabına Bakışlar'ın Macarca çevirilerinin yapılması için "New Era" firmasından teklif gelmiştir. Bu firma ile birlikte diğer firmalar Kasım 2000'deki İstanbul TÜYAP fuarına davet edilmiş ve yayınların Macarca çevirisi için Merkezle temasa geçilmesi konusunda irtibat sağlanmıştır.

Standımızı çok sayıda Macar ve yabancı vatandaşlarla birlikte Türkler de ziyaret etmiştir. Ziyaretçilere Merkezimiz ve yayınlarımız itina ile tanıtılmıştır. Türkiye olarak standımızın olması birçok kişi tarafından ilgiyle karşılanmış ve memnuniyetlerini bildirmişlerdir. Satıştan ve tanıtım amaçlı dağıtılan kitaplardan kalanlar Türkiye Cumhireyeti Macaristan Büyükelçiliğimize, Türkoloji Enstitülerine, Türkologlara ve kütüphanelerle ilgili kuruluşlara verilmek üzere yayın kataloglarımızla birlikte teslim edilmiştir. Bundan sonraki yurtdışı fuarlarına katılımın o ülke okuyucularının bağlı kuruluşların kitaplarına olan talepleri de dikkate alınarak birlikte katılım olmasının daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Diğer bir yurt içi fuar da yine Tüm Fuarcılık ve Yapım A.Ş. tarafından "Ankara TÜYAP Kitap Fuarı" olarak 13-21 Mayıs 2000 tarihleri arasında düzenlenmiş ve kurumumuz bu fuarda da yerini alarak faaliyetlerine devam etmiştir.

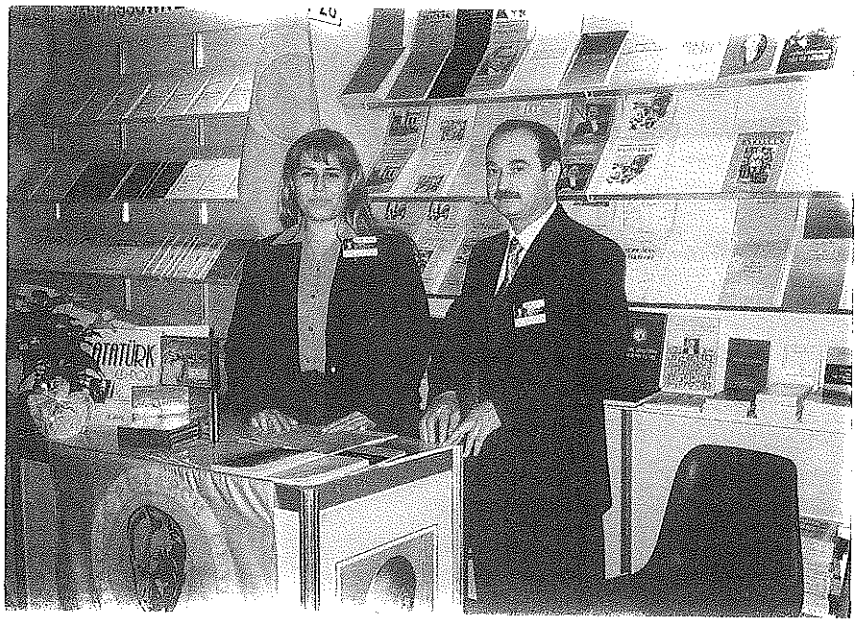
Levent Şahverdi Arşivi

Yine 2000 yılı içerisinde gerçekleştirilerek olan 2 ayrı fuarda da kurumumuz yerini alacaktır. Bunlar, Türkel Fuarcılık A.Ş. tarafından 19-22 Ekim 2000'de Antalya'da "AKBİKA Kitap Fuarı" ve Tüm Fuarcılık ve Yapım A.Ş. tarafından 4-12 Kasım 2000 tarihlerinde düzenlenecek olan "istanbul TÜYAP Kitap Fuarı"dır.

7. Uluslararası Kitap Fuarı, Budapeşte, Şb. Md. Abdullah Aktaş ve standımızı ziyaret eden misafirler.

Levent Şahverdi Arşivi

7. Uluslararası Kitap Fuarı, Budapeşte,
Şb. Md. Abdullah Aktaş, Uzm. Yrd. Berna Türkdoğan

Levent Şahverdi Arşivi